

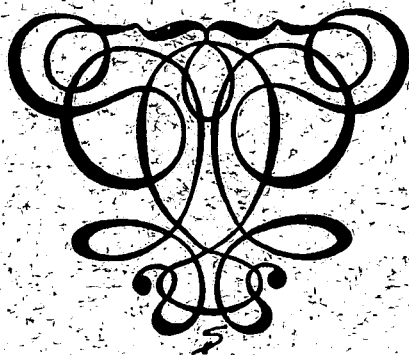
STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFT

FÖR

POLITIK · STATISTIK · EKONOMI

NY FÖLJD UTGIVEN AV

FAHLBECKSKA STIFTELSEN

ÅRG. 53

1950

HÄFT. 4

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFTS EXPEDITION, LUND
DISTRIBUTÖR: C. W. K. GLEERUP

Lösnummer av detta häfte kostar kr. 3.—

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFT

kommer att under år 1950 liksom hittills innehålla dels vetenskapliga uppsatser i statsvetenskap — »politik» i ordets äldre och mera omfattande bemärkelse —, statistik och ekonomi, dels en avdelning översikter och meddelanden, avsedd att hålla läsaren å jour med vad som händer och skrives å hithörande områden, dels slutligen mera ingående granskningar av utkommande, framför allt svensk, men jämväl annan nordisk samt utländsk statsvetenskaplig litteratur. Tidskriften vill framträda som ett organ för vetenskaplig orientering och diskussion i de ämnen, vilka falla inom den angivna ramen.

Tidskriftens redaktion handhåves, under överinseende av Fahlbeckska Stiftelsens kollegium (professorerna FR. LAGERROTH, E. FAHLBECK, C.-E. QUENSEL, J. ÅKERMAN, G. CARLSSON, S. BOLIN och E. GJERSTAD), närmast av professor E. FAHLBECK, Lund, som redaktionssekreterare och ansvarig utgivare, under medverkan av professor C. A. HESSLER, Uppsala (litteraturgranskningar) och docent E. THERMÆNIUS, Stockholm (översikter och meddelanden).

Tidskriften utkommer som hittills i 5 häften om året. Prenumerationspriset är 14 kr. pr-år.

Prenumeration kan ske antingen genom bokhandel eller direkt hos »Statsvetenskaplig Tidskrifts Expedition, Lund», postgiro nr 279565, (ej hos redaktionen).

Eftertryck av tidskriftens artiklar och övriga innehåll utan angivande av källan förbjödes.

Lund i januari 1950.

FAHLBECKSKA STIFTELSEN

INNEHÅLL:

UPPSATSER:

LAGERROTH, FREDRIK, Pontus Fahlbeck in memoriam	295
EEK, HILDING, Nationell folkrätt och internationell rätt	298
RYDE, KURT, Ekonomi och politik: konjunkturer och allmänna val till riksdagens andra kammare i Sverige 1896—1948	324

ÖVERSIKTER OCH MEDDELANDEN:

Krisförvaltningens avveckling intill den 1 juli 1950. Av KARL AMARK	337
Riksdagen och utrikespolitiken 1949. Av NILS-ANDRÉN	339
Socialiseringen i England efter 1945 jämte några huvudlinjer i den allmänna debatten därom. Av HANS GARKE	345

LITTERATURGRANSKNINGAR:

Hjalmar Sellberg, Staten och arbetarskyddet 1850—1919. Anm. av OLLE NYMAN	354
Eli F. Heckscher, Sveriges ekonomiska historia från Gustav Vasa, II: 1—2. Anm. av PER-ERIK BROLIN	359
Några anmärkningar om begreppet »offentlig anstalt». I anslutning till en recension. Av HÅKAN STRÖMBERG	365
Tidskriftsöversikt. Av H. MEIJER	371

PONTUS FAHLBECK IN MEMORIAM

Av Professor FREDRIK LAGERROTH, Lund

När i dag på 100-årsdagen av Pontus Fahlbecks födelse förutvarande och nuvarande ledamöter av Fahlbeckska stiftelsens kollegium jämte de närmaste medlemmarna av hans släkt samlats vid hans grav, är det först och främst i åtanke av honom som stiftare och donator. Genom sin generositet har han sökt trygga fortvaron av den åt »politik, statistik och ekonomi» ägnade Statsvetenskaplig tidskrift och överhuvud skapa möjlighet att ekonomiskt uppmuntra och stödja dessa vetenskapers idkare. Det har också lyckats honom intill dag som är. Utan bekymmer har Stiftelsen icke verkat, men tack vare vänligt handtag av statsmakten se vi åter framtiden förtröstansfullt till mötes.

Men icke mindre tänka vi i dag på Pontus Fahlbeck såsom själv en gång idkare av de vetenskaper, som han ekonomiskt sökt stödja. Han hade i deras krets sitt liv och sin varelse. Men han var icke vetenskapsman allena utan också politiker. Han icke blott skrev utan gjorde historia, han icke blott utredde statsorganens relationer utan var själv ett statsorgan. Osökt kommer man att tänka på den av stiftaren själv föreslagna devis, vilken sedan årtionden står på titelbladet till varje årgång av vår tidskrift: för statsvetenskaperna och fosterlandet. Det är en kombination, som kan bli farlig, om den missförstås. Skola fria vetenskaper, kunde någon tänkas fråga, ställa sig i det allmännas, i statens tjänst? Är ej sanningskravet deras enda ledstjärna? För Fahlbeck har dock säkert därvid intet dilemma existerat. Den, som inriktat sitt studium på likformigheten i de mänskliga företeelserna och trodde sig kunna finna lagar för dessa, ansåg sig rimligen också kunna ge anvisning på den livsföring, som

Minnesord av preses i Fahlbeckska stiftelsen vid familjegraven å Lunds norra kyrkogård den 15 oktober 1950.

ledde till ett folks hälsa, och varna för den, som förde det mot undergången. Lagarna för det mänskliga samhällslivet blevo omedelbart till normer för människornas handlande som samhällsmedlemmar. Det är så man får förstå den kamp, som han i sina sociologiskt inriktade skrifter tar upp mot nymalthusianismen liksom mot socialismen. Antikens historia hade i det förra fallet givit sina lärdomar, och i fråga om den senare menade han sig i sin grandiosast upplagda konstruktion av samhällsutvecklingen ha visat, att icke en tvångsorganisation utan en fri organisation, sådan den bjudes av vad han kallar det andra klassamhället, var högkulturens villkor. På samma sätt menade han, att den svenska historien gett sina lärdomar i fråga om vilket statskick som för vårt folk till förintelse och vilket som håller det vid makt. Om han ställts inför kravet att bannlysa alla värdeomdömen från samhällsvetenskaperna, skulle han säkerligen beredvilligt gjort det, viss om att den allmänhet, som läste hans skrifter, ändock skulle kalla det gott, som leder ett folk till liv, och det ont, som leder det till död.

Det må vara tillåtet för den, vilken i dag såsom preses företrädare Fahlbeckska stiftelsens kollegium, att särskilt dröja vid statskunskapen och Fahlbecks ställning till den. Den var dock kärnan i Fahlbecks professur och det enda ämne, som den representerar, vilken räknas som hans egentlige efterträdare. Alla ha vi nog ett starkt intryck av huru värdebetonade hans utsagor härvid voro. Med patriotisk hänförelse hävdar han originaliteten och kontinuiteten i den svenska författningsutvecklingen. Och med lika stor patriotisk indignation tillbakavisar han varje försök att framställa den sista svenska regeringsformen som ett utländskt lån. Bakom dessa Fahlbecks uttalanden ligger dock till sist den vetenskapliga förvissningen att det verkligen förhåller sig så som han säger. Han var icke heller den förste som sade det och han har heller icke blivit den siste. Ställd mellan sköldarna skulle han nog också medgivit envar rätt att känslomässigt reagera annorlunda, att således stämpla nationell exklusivitet såsom något förkastligt och räkna sinnets mottaglighet för nya impulser från den stora vida världen därute som något berömvärt.

Det måste också framhållas, att Fahlbeck aldrig fallit på den tanken att framställa det svenska statskicket som idealet för alla folk. Av likformighet var han ingen vän. Han gladdes åt statskickens mångfald och visade hän på ett komparativt studium av dem som en värdig uppgift. Han jämförde dem med arkitekturens

stilarter. I ett typologiskt betraktelsesätt fann han statskunskapens egenart och utförde till dess fromma en banbrytande gärning i enlighet med sin vetenskapliga devis: *nil nisi novum*. Emancipationen från juridiken ledde dock ej till en bannlysning av den rättsliga tolkningen. Också den fann ett rum i hans arbete »Regeringsformen i historisk belysning». Det måste också sägas, att han i sin nitälskan för statskunskapens självständighet aldrig förde den på avvägar hän mot en osund expansion. Båda hans efterträdare ha tryggt kunnat vandra i hans spår. Säkert skulle han funnit sig i att icke allt vad som förkunnats från hans kateder varit ett eko av hans egna läror. Säkert skulle han också funnit sig i att stat och samhälle icke utvecklats som han tänkt. Sverige står dock upprätt och samhällsvetenskaperna odlas fritt från varje statens intrång och dock som dess särskilda skötebarn.

Med dessa korta ord nedlägger jag Stiftelsens krans på stiftarens grav i vördnad och tacksamhet.

NATIONELL FOLKRÄTT OCH INTERNATIONELL RÄTT

Av Docenten Jur. dr HILDING EEK, New York

The law, like the traveler,
must be ready for the morrow.

CARDOZO

Den internationella rätten har länge varit ett slags experimentalfält för prövningen av rättsåskådningar och rättsteorier. Grotius ägnade sitt huvudarbete, »De jure belli et pacis», åt problemställningar om staternas inbördes rättigheter och plikter och moderna forskare, som framträtt med banbrytande idéer inom rättsvetenskapen, ha betraktat det som ett intresse framför andra att konfrontera dessa med folkrätten och dess doktrin. Det gäller om Kelsen och det gäller om Lundstedt. Enligt Grotius är rättens yttersta grundval en naturlig ordning, som enligt sitt väsen måste vara universell och därför tillämplig på alla samhällliga relationer, även de mellanfolkliga. I Kelsens »rena rättslära» står folkrätten på den högsta avsatsen i rättsbyggnaden, sammanfattande de statliga rättsordningarna till en universell rättsgemenskap; Kelsens intresse för folkrätten har ursprungligen varit betingat av hans strävan att kunskapsenligt garantera teorin om enheten av all rätt i ett system av »avsatsvis» på varandra följande rättsskikt. För Lundstedt, å andra sidan, har avslöjandet av »folkrättsmetafysiken» varit ett medel i en strävan att riva bort rättsideologiska slöjor, som dölja rättslivets realiteter också och kanske främst inom staterna. Delvis mot bakgrund av Lundstedts »förnekelse» och Kelsens konstruktion har »folkrättens existens» varit föremål för omfattande debatt i modern rättslitteratur.

Men oavsett vinster härav på den allmänna rättslärans område te sig resultaten relativt små, såvitt fråga är om ett närmare klarläggande av de realiteter, som gömma sig bakom de till den internationella rätten anknutna termerna och frågeställningarna. En jurist, som för praktiska syften — i advokatverksamhet, diplomati.

undervisning eller internationellt arbete — får att göra med folkrättsliga frågor, kan inte lätt övertygas om att de inte äro reala. Teoretikern å andra sidan kan inte underlåta att övertygas av starka logiska skäl bakom folkrättsförnekelsen. Detta motiverar den strävan, som kan iaktas över allt i modern folkrättslitteratur, att finna en anständig intellektuell motivering för studium och forskning inom internationell rätt. Syftet med denna uppsats är att söka finna en sådan motivering, liksom en systematik, från den praktiska utgångspunkt som rättspraxis och ekvivalenta situationer på det internationella planet erbjuda:

I.

För det angivna syftet har det tett sig lämpligt att till utgångspunkt ta den problematik, varpå den internationella privaträtten byggts upp. Inom den internationella privaträtts teori talar man om anknytningsfakta, som de grundläggande reala omständigheter, vilka ge upphov till internationellt privaträttsliga spörsmål. En tvist mellan två i Stockholm bosatta svenska medborgare ångående t. ex. en fastighet i Stockholm, vilken dras inför Stockholms rådhusrätt, uppvisar inte något moment som ger anledning till övervägande om hänsyn skall tas till andra rättsregler än svenska. Tvisten avdömes enligt domstolens egen rätt, den s. k. *lex fori*. Om fastigheten däremot är belägen i Tyskland eller om endera parten är tysk medborgare är ett sådant moment för handen. Anknytning föreligger m. a. o. till ett annat land än Sverige. Fråga kan därför uppkomma om främmande rätts tillämplighet. Understundom kan ett val stå mellan flera än två rättsordningar. Vissa moment i en tvist kunna också tänkas böra utbrytas och bedömas för sig.

Anledningen till att hänsyn faktiskt tas till främmande rätt och att *lex fori* alltså icke undantagslöst tillämpas skall jag icke här närmare ingå på. Det må räcka att framhålla, att det torde ligga i varje lands eget intresse att med hänsyn till förbindelserna med utlandet skänka beaktande åt utländsk lag, samt att så sker i Sverige liksom i andra civiliserade länder. För att lösa lagkonflikterna finnas vissa s. k. kollisionnormer uppställda. Det är framför allt dessa som tillsammans bilda den internationella privaträtten. Kollisionnormerna innehålla anvisning till domaren om den betydelse han bör tilldela skilda anknytningsfakta. Varje dylikt faktum

behöver icke vara relevant. Främmande anknytning kan föreligga utan att detta leder till att utländsk rätt tillämpas i stället för svensk. Man kan naturligtvis välja en terminologi, enligt vilken beteckningen anknytningsfaktum förbehålls sådana moment, som enligt kollisionsnormerna äro relevanta. Det torde emellertid vara till större hjälp att med anknytningsfaktum avse varje omständighet, som ger anledning till övervägande angående tillämpligheten eller uppställandet av en kollisionsnorm.

Lagkonflikter uppstå icke endast i tvistemål och äro alltså icke alltid av privaträttslig natur. De förekomma också inom den offentliga rätten. Inte heller äro dessa frågor förbehållna domstolarna. Även i förvaltningsärenden, som föreligga till avgörande inför annan myndighet än domstol, kunna spörsmål uppkomma om tillämpning av främmande rätt. Men det förhåller sig dessutom så, att anknytningsfakta förekomma, som föranleda till överväganden angående andra hänsyn till främmande intressen eller förhållanden än sådana, som omedelbart gälla tillämpning av utländsk rätt. Så snart en angelägenhet angår en utlänning eller så snart en främmande stat inträder som maktfaktor i en fråga, som föreligger till behandling inför svensk myndighet, eller så snart en sådan berör icke-svenskt territorium har man att göra med ett anknytningsfaktum, som påkallar övervägande av också andra hänsyn än dem, vilka som regel göra sig gällande, då ett beslut skall träffas av svensk myndighet. Alla dylika situationer kunna sammanfattningsvis benämnas *externa situationer*.

Jag skall i korthet beskriva några typer av dylika situationer. De anges icke uttömmande och bilda icke en fullständig serie. Avsikten är att illustrera hur en utveckling gradvis — utan egentliga ur rättslig synpunkt kvalitativa skiljaktigheter — kan iakttas från den s. a. s. typiska internationellt privaträttsliga situationen till den folkrättsliga och utrikespolitiska.

1. Svenska rättsfallssamlingar uppvisa en rad exempel på fall, där svensk och främmande rätt kolliderat inför svenskt forum utan att ett mera påtagligt främmande statsintresse av frågans lösning i ena eller andra riktningen kan ådagaläggas. Men detta gäller ingalunda undantagslöst. Ett gott exempel på motsatsen är det i N.J.A. 1937 s. 1 refererade guld klausulmålet, där svenska domstolar hade att slita en tvist mellan det svenska försäkringsaktiebolaget Skandia och riksgäldskontoret om tillämpligheten av den amerikanska »Joint Resolution» av den 5 juni 1933, vari guld klausuler förklarades

strida mot det allmänna bästa och bl. a. stadgades att alla förbindelser, oavsett borgenärens och gäldenärens nationalitet och hemvist och oavsett om de utfärdats före eller efter resolutionens tillkomst, skulle anses behörigen fullgjorda genom betalning i sedlar. I Skandias argumentering ingick synpunkten, att inga amerikanska offentliga intressen kunde lederas om en icke-amerikansk gäldenär ålades att efter guldvärde betala en obligationsinnehavare, som ej voro underkastad Förenta staternas jurisdiktion och som förvärvat obligationer innan den nämnda resolutionen utfärdats. Som påpekats av Danmark (Sv.J.T. 1943, s. 696) är det emellertid ej uteslutet, att bifall till Skandias talan skulle ha kunnat få till följd, att New York-börsen hade höjt noteringen å obligationerna, vilka hade en exklusiv inriktning på den amerikanska marknaden, och att därigenom syftet med resolutionen, nämligen att åstadkomma fullständig likvärdighet för alla i Förenta staterna cirkulerande betalningsmedel, motverkats.

2. En än starkare intressefärg eller »politisering» kan iaktas i frågor, där »*ordre-public*»-synpunkter göra sig gällande. Vid vissa kollisionstillfällen skulle den tillämpning av främmande rätt, som vedertagna kollisionssnormer påkalla, te sig motbjudande för rättsmedvetandet inom domstolslandet. Man säger då, att tillämpningen av främmande rätt strider mot en av dess fundamentala samfundsregler, d. v. s. mot »*ordre public*».¹ Det intressanta är, att denna föreställning om ett undantagsvis tillåtet avsteg otvivelaktigt sammanhänger med tanken på en stats förpliktelse gentemot främmande stater att följa sina kollisionssnormer. Förevaron av »*ordre public*» förmenas suspendera denna förpliktelse. Den internationella privaträtten blir genom »*ordre-public*»-synpunkternas införande inte längre helt och hållet statens interna angelägenhet, ehuru ju synpunkterna avse att ge staten större frihet i rättstillämpningen. Kontakten med folkrätten framträder än tydligare i och med att denna — med folkrätten avses än så länge i denna framställning den allmänna folkrättsdoktrinen — ställer krav på staterna även då det gäller utformningen av de nationella kollisionssnormerna. (Jfr Ross, *Lærebog i Folkeret*, s. 86 ff. och 204 ff.). Föreställningen om förevaron av dylika »rättsliga» krav betingas av bl. a. det reala förhållandet att en stat, som utformar sin internationella

¹ I rättsfallet N.J.A. 1942, s. 72 betecknar H.D. »de för vårt lands rätt grundläggande allmänna principerna» som hinder för erkännande av en främmande, däremot stridande regel.

privaträtt utan hänsyn till andra, riskerar att andra stater retorsionsvägen gå till angrepp mot dess intressen.

Jämförliga med »ordre-public»-regeln äro vissa andra satser med folkrättslig bakgrund, som påverka domstolsavgöranden i ärenden där anknytning föreligger. Det har t. ex. sagts, att »offentlighetsliga» lagar icke kunna ges »extraterritoriell» giltighet. Ett flertal illustrativa rättsfall föreligga om verkan av ryska nationaliseringsdekret med avseende på i Sverige befintlig egendom (N.J.A. 1931, s. 351, 1932, s. 217 och 225, 1937, s. 261 m. fl.) samt om verkan i Sverige av den tvångsförvaltning, som judiska affärsföretag underkastats i Tyskland (N.J.A. 1941, s. 424 och 1942, s. 385). De svenska åtgärderna efter andra världskriget med hänsyn till flyktkapital och »rövad egendom» samt utgången i det ovannämnda guldklausulmålet, där främmande lagstiftning, vilken måste betecknas som »offentlighetslig», vann svenska domstolars beaktande, illustrerar hur internationellt politiskt högfrekventa dylika externa situationer kunna vara.

Slutligen må påpekas, huru frånvaron av ett erkännande av en främmande stat eller regering öppnar en folkrättsligt motiverad möjlighet att underlåta den tillämpning av främmande rätt, som kollisionssnormerna normalt skulle påbjuda.

3. I rättsfallet N.J.A. 1934, s. 206 hade Anna Bolin m. fl. ansökt om stämning å Sovjetunionen vid Stockholms rådhusrätt. Ansökningen avlogs i alla instanser. Varför kunde Sovjetunionen icke åläggas svara vid svensk domstol? Det föreligger icke någon svensk lagtext eller av Sverige antagen traktat, som uttalat hinder för främmande stats instämmande till svensk domstol med skyldighet att där ingå i svaromål. Det kan även göras gällande, att i det ifrågavarande målet ett svenskt intresse påkallade möjlighet av rättegång. De svenska kändena hade genom åtgärder, som stodo i strid med grundsatzerna för svensk rätt, berövats sin egendom.

När stämning likväl vägrades, följde domstolarna en i folkrättsdoktrinen stadgad grundsats om stats s. k. *immunitet* vid främmande domstolar: »par in parem non habet iudicium». I det senare mycket uppmärksammade målet om de norska kvarstadsbåtarna i Göteborg (N.J.A. 1942, s. 65) gav H.D. på nytt sin anslutning till immunitetsprincipen. Av domsmotiveringarna i de båda anförda fallen framgår dock, att regeln icke tänkes som undantagslös. Undantagen preciseras emellertid icke.²

² Jfr Jessup, A modern Law of Nations, New York 1948, s. 20 ff.

I 1942 års rättsfall uttalar H.D. bl. a., att immunitetsprincipen är erkänd i de flesta länder, däribland de oss närliggande stora kulturländerna Tyskland, Frankrike och Storbritannien samt Förenta staterna. »Det skulle» — säger domstolen — »med hänsyn till sakens stora betydelse för den internationella samfärdseln icke utan fullt bindande skäl — och sådana saknas helt och hållet — kunna antagas att svensk rätt i själva denna principfråga intager en motsatt ståndpunkt». H.D. uttalar sålunda, att immunitetsregeln tillhör *svensk rätt*; därför tillämpas den. Men varför »antager» domstolen, att svensk rätt »intager» denna ståndpunkt, d.v.s. varför bestämmer sig H.D. för att låta svensk rätt intaga ståndpunkten i fråga? På grund av att främmande rättsordningar i »närliggande stora kulturländer» accepterat grundsatsen, på grund av hänsyn till »den internationella samfärdseln»! Det synes korteligen förhålla sig så, att den svenska högsta domstolen böjer sig för folkrättsregeln, vilken den tacite uppfattar såsom förbindande. Folkrättsregelns motiverande kraft dominerar bland de varierande faktorer, som gjort sig gällande och som, åtminstone i 1934 års rättsfall, kunnat föranleda motsatt utgång. Åsidosättandet av immunitetsregeln skulle ha åstadkommit ett sådant tryck på Sverige utifrån, att en om svenska statsintressen mån myndighet helt naturligt måst avhålla sig från en sådan ståndpunkt.

4. Det har hittills varit tal om externa situationer, vari avgörandet tillkommit svensk domstol. Många gånger är situationen en annan i det att svensk myndighet (närmast regeringen) står som part i en tvist, som anses ha rättslig valör, antingen inför ett internationellt forum eller utländsk domstol eller omedelbart contra regeringen i en främmande stat.

Under första världskriget förekom en tvist mellan svenska och brittiska regeringarna angående vissa i Kirkwall vidtagna beslag av postpaket till Sverige från Förenta staterna, vilka enligt den brittiska uppfattningen ansågs innehålla »absolute contraband».³ Den mellan Sverige och Storbritannien då gällande skiljedomstraktaten var icke tillämplig. Skriftväxlingen kom till stor del att gälla det folkrättsliga bedömandet av den brittiska blockadpolitiken. Fråga uppkom också om förenligheten av en svensk motåtgärd, kvarhållande av transitopost till England, med en mellan svenska och brittiska postförvaltningarna 1904 träffad överenskommelse.

³ Se Diplomatisch skriftväxling i anledning av vissa postbeslag. Dec. 1915—aug. 1916. Utgiven av Utrikesdepartementet. Stockholm 1916.

Det kan sägas, att anförandet av folkrättsliga argument icke innebar att någondera parten kände sig i avsevärd grad »bunden» av ett folkrättsligt handlingsmönster eller på allvar menade att motparten borde känna sig bunden därav. Man förfäktade skilda intressen och hävdade i samband därmed skilda »uppfattningar» om folkrättens innehåll. Icke desto mindre förutsattes förevaron av tillämpliga folkrättsliga regler.

5. Genom ett relativt utvecklat system av bilaterala skiljedoms-traktater och andra internationella avtal ha stater överenskommit att hänföra uppkommande tvister till behandling inför en internationell instans (*obligatorisk remiss*). Den 19 juni 1920 fäste britiske utrikesministern Lord Curzon under återopande av art. 11 i Nationernas förbunds akt rådets uppmärksamhet på den tvist mellan Sverige och Finland, som utvecklats angående Åland. Ehuru tvisten var »politisk», icke »juridisk», var förfarandet såsom grundat på Nationernas förbunds akt och Sveriges förpliktelser som medlem av N.F., ett folkrättsligt förfarande. Då rådet slutligen — det skedde den 24 juni 1921 — förklarade suveräniteten över Ålandsöarna tillhöra Finland, avgav Branting en protest, men uttalade samtidigt, att Sverige vore berett att lojalt tillerkänna rådets beslut den betydelse, som förbundsakten gav detsamma.

Den obligatoriska remissen är att skilja från den frivilliga. Frivillig remiss är ett led i de diplomatiska förhandlingarna. Parterna stå obundna, men bilägga definitivt eller tills vidare tvisten genom att enas om internationellt förfarande. Vid den obligatoriska remissen föreligger en folkrättslig förpliktelse, grundad på det tidigare avtalet om internationellt avgörande. En stat, som bryter mot ett avtal, särskilt om det sker utan att »rättsliga» argument åberopas, utsätter sig för risker av skilda slag; krig eller, inom ett internationellt säkerhetssystem, sanktioner eller repressalier eller minskat anseende. Den situation, i vilken en stats bestämmande personer befinna sig under en diplomatisk konflikt, får därför särskild prägel genom förevaron av och innehållet i en förpliktelse till internationell remiss.

Remissåtaganden kan ske i skilda former och avse skilda typer av internationellt förfarande: medling, skiljedom, dom. Medlingen endast bereder väg för en uppgörelse. Ett förhandsåtagande till medling — t. ex. enligt de s. k. Bryanstraktaterna — innebär därför endast en förpliktelse att låta ett visst förfarande utveckla sig. Art. 12: 1 i F.N:s akt medförde strängt taget icke heller mer än ett

system med tvungen medling. Om det förslag till uppgörelse, vartill rådet (den medlande institutionen) framkom, godtogs av båda parter, var förfarandet fört till slut. Om rådets rapport däremot icke godtogs av båda parter och rapporten icke var, bortsett från parternas röster, enhällig, ägde förbundsmedlemmarna oaktat rapportens innehåll »handla så, som de anse nödvändigt för rättens och rättvisans hävdande». Var rapporten enhällig, förpliktade akten förbundets samtliga medlemmar, alltså även de tvistande parterna, att icke gripa till krig mot den av parterna, som ställde sig rapportens slutsatser till efterrättelse. Härigenom närmade sig det politiska folkförbundsförfarandet i formellt avseende domen.

I viss utsträckning medförde N.F.-systemet också ett obligatoriskt domstolsförfarande. Fasta domstolen, som inrättades på grundval av art. 14 i akten, var kompetent att döma i vissa tvister mellan stater, som undertecknat den särskilda s. k. fakultativa klausulen i domstolsstatuterna, art. 36 st. 2. I fall, då domstolens kompetens icke på förhand följde av en sådan lämnad förklaring, krävdes en särskild uppgörelse som för det särskilda fallet gjorde domstolen kompetent (s. k. kompromiss).

Stadgan för Internationella domstolen, som inrättats inom Förenta nationernas system, innehåller i art. 36 en motsvarighet till den fakultativa klausulen i statuterna för Fasta domstolen. Det skall för fullständighetens skull tilläggas att F.N:s stadga, liksom F.N:s akt, etablerar en ordning för biläggande av mellanfolkliga tvister (kapitlen VI och VII).

6. Den 2 augusti 1926 sammanstötte franska postångaren »Lotus» på öppna havet med en turkisk koljare »Boz-Kourt», som skars mitt itu och sjönk, varvid åtta turkiska medborgare omkommo.⁴ »Lotus» fortsatte till Konstantinopel, där vakthavande officeren ombord, en löjtnant Demons, samt befälhavaren på det turkiska fartyget, Hassan Bey, förhördes, anhöllos och ställdes under åtal för vållande av annans död. Demons bestred den turkiska domstolens jurisdiktionskompetens, men invändningen ogillades och han blev den 15 september dömd till 80 dagars fängelse och ett bötesstraff om 22 pund sterling. Hassan Bey dömdes till obetydligt strängare straff. Den turkiske allmänne åklagaren överklagade och domens verkställighet

⁴ Se om Lotusaffären PCIJ (Publications of the Permanent Court of International Justice) Ser. A Nr. 10 samt Beckett i British Year Book of International Law 1927 och Brierly, The Law of Nations, 2nd ed., New York 1936, s. 184 ff.

blev uppskjuten. Redan vid anhållandet av Demons hade franska regeringen gjort en *démarché* hos den turkiska, och efter underhandlingar träffades den 12 oktober dem emellan en överenskommelse, enligt vilken frågan om den turkiska domstolens jurisdiktionskompetens skulle hänskjutas till Fasta domstolen. Tvistefrågan formulerades att gälla, huruvida Turkiet — som i 1923 års Lausanne-traktat förbundit sig bland annat att gentemot övriga parter i traktaten lösa frågor om jurisdiktionskompetens i enlighet med den internationella rättens principer — handlat i strid mot dessa genom det mot Demons anställda rättsförfarandet. Domstolens utslag innebär, att Turkiet icke handlat i strid mot dessa. Den majoritet, som med hjälp av ordförandens utslagsröst dikterade utslaget, ansåg den turkiska domstolens jurisdiktionskompetens kunna motiveras med stöd av territorialitetsprincipen i det att effekten av Demons' handlingssätt inträffat ombord på det turkiska fartyget, som utgjorde turkiskt territorium (s. k. konstruktiv närvaro).

Här ifrågasattes en konflikt mellan å ena sidan ett nationellt domslut, helt överensstämmande med nationell rätt, och å den andra internationella rättsprinciper. Enligt den tillämpliga turkiska lagen kunde varje mot en turkisk medborgare begången handling bestraffas, om gärningsmannen greps på turkiskt territorium, oavsett var gärningen begåtts. Den turkiska domstolens kompetens var därmed klar enligt turkisk rätt, oberoende av teorin om »konstruktiv närvaro», och den turkiska domstolen var lagligen förhindrad att bifalla invändningen om bristande jurisdiktionskompetens. Utgången av målet berodde icke på att nationell rätt såsom sådan gavs företräde framför internationell. En korrekt tillämpning av nationell rätt kan i mångahanda tillfällen tänkas komma i strid med folkrätt, och detta även om den nationella rättstillämpningen sker lika för egna medborgare och utlänningar eller eljest icke kan anses innebära *denial of justice*. Några andra fall skola anföras. I det omstridda fallet »Costa Rica Packet»⁵ häktades en brittisk undersåte av myndigheterna i Ternate i holländska Indien, anklagad för stöld några år tidigare av ett antal lådor gin från en obemannad holländsk båt. Det vidhölls från holländsk sida, utan att detta argument synes ha blivit visat tillbaka, att häktningen skett i överensstämmelse med holländsk rätt. Holländska regeringen förpliktades dock genom skiljedomsavgörande att utge skadestånd, enär de holländska myndigheterna förfarit i strid med internationell rätt. I fallet »Morten-

⁵ Cobbett, *Cases on International Law*, 5th ed., Vol. I, London 1931, s. 278 ff.

sen vs. Peters»⁶ hade en dansk skeppare fiskat inom ett område, som kunde antagas ligga utanför brittiskt sjöterritorium men där fiske likväl var förbjudet enligt skotsk lag. Han ådömdes böter med stöd av den skotska lagen. På diplomatisk framställning från Danmark efterskänktes böterna. Detta kan sägas innebära ett slags internationellt avgörande i strid mot det nationella. I det svenska målet »allm. åkl. vs. Rebjansky»⁷ angående gränsen för Sveriges territorialvatten heter det i slutet av ett expertutlåtande av Walter Schücking: Om högsta instansen i Sverige skulle »av statsrättsliga skäl vid en diskrepans mellan nationell rätt och internationella normer ge den nationella lagstiftningen företräde» skulle tyska riket ha rättslig möjlighet »att på internationell väg föranstalta om ytterligare behandling» av angelägenheten. »Ty då det rör sig om respekt för folkrättsliga förpliktelser, vartill just erkännandet av havens frihet hör i den av folkrätten angivna ramen, kan som bekant ingen stat med framgång åberopa sig blott på innehållet i sina lagar och rättskraften av sina domar».

De anförda exemplen belysa vad här kallats externa situationer, om hänsyn tas till de överväganden som förekomma hos de myndigheter som representera parterna. Exempelen kunna emellertid också sägas ge en bild av *den internationella situationen*, d. v. s. det läge vari ett internationellt organ — en skiljenämnd, en skiljedomare, en domstol — befinner sig, då det ställs inför uppgiften att lösa en konflikt, däri två eller flera staters intressen stå mot varandra. »Internationella situationer» skilja sig typologiskt från de externa. Den internationella instansens ledamöter äro i allmänhet bundna av värderingar av annat slag än dem, som göra sig gällande inför och inom nationellt forum. Bakom avgörandena stå icke blott nationella »politiska» (eller intresse-) synpunkter och »rent juridiska» överväganden, utan på det internationella umgängets nuvarande stadium också ett annat intresse av dominerande natur, nämligen det för alla eller flera stater gemensamma intresset av fredens uppehållande. Detta ligger i öppen dag vid den politiska medlingen inom de internationella organisationerna. Då en krigsrisk icke är överhängande bli de mer isolerade intressesynpunkterna övervägande för den politiska instansen. Den rättsliga instansen däremot, t. ex. den internationella domstolen, har i samma läge

⁶ Se Ross, *Lærebog i Folkeret, Almindelig Del*, Köpenhamn 1942, s. 73 f.

⁷ N.J.A. 1927, s. 592. Se även Till frågan om gränsen för Sveriges territorialvatten. Aktstycken utgivna av Utrikesdepartementet, Sthlm 1928.

låtit de juridiska synpunkterna dominera och följden är att bland denna domstols avgöranden finnas många, som till sin typ nära överensstämmer med en nationell domstols avgörande av ett rättsärende, som är ur internationell synpunkt relativt intressefritt. Ärenden sådana som affären »Mavrommatis Palestine Concessions»⁸ — av Fasta domstolen avgjord tvist mellan å ena sidan grekiska regeringen som skyddsmakt för en grekisk köpman, som före första världskriget erhållit vissa koncessioner å »public utilities» i Jerusalem och Jaffa, och å andra Storbritannien som mandatärmakt för Palestina — kunna anföras som exempel på fall, då en liten stat inför internationell instans haft framgång mot en stormakt, och samtidigt på av de aktuella makt- och intressekonstellationerna synbarligen oberoende, till sin typ rent rättsliga avgöranden. Det hör till det internationella fredsarbetets metodik att söka uppnå att också konflikter av högre spänning skola kunna bringas till lösning genom avgöranden av juridisk typ. Men alltjämt intränga, när en konflikt är politiskt högre frekvent, de politiska synpunkterna i den internationella rättsinstansen. Det kan med fog sägas, att i sådana fall dess avgöranden i långt högre grad än någonsin ett nationellt domslut präglas av intressenas spel. Men samtidigt torde det vara uppenbart, att de nationella instanserna inte stå fria från »politiska» överväganden. Det gäller om regeringarna, då de argumentera folkrättsligt, men det gäller också, mer eller mindre medvetet för domarena, om de nationella domstolarna.

En slutsats torde ligga nära till hands för juristen, som sysslat med eller som studerar en rad sådana externa situationer som de nu anförda, den slutsatsen nämligen att en folkrätt existerar. Vid en nationell domstols behandling av en fråga med internationell och/eller folkrättslig anknytning förfar juristen, vare sig domare eller advokat, på likartat sätt som i alla andra mål. Han studerar lagtexter och traktater, han söker ledning i tidigare rättsfall, han skaffar sig upplysning om doktrinen ställning, han undersöker de reala bakomliggande förhållandena. På detta sätt söker han förvärva kunskap om eller formulera en »regel», tillämplig på den förevarande saken. Även om politiska intressen spela in, är det dock en rättslig grundsats han söker fastställa som grund för sin plaidoyer eller sitt domslut. I andra externa situationer, då avgörandet skall ske icke vid nationell domstol utan genom överens-

⁸ PCIJ Ser. A. Nr. 5.

kommelse med främmande makt eller internationellt avgörande, är det för dem, som verka inom ett lands regering eller utrikesdepartement eller andra agerande organ eller myndigheter, av utomordentlig vikt att söka fastställa tillämpliga folkrättsliga »regler». Många gånger få dessa tjäna endast som slagträn för intressena — det gäller dock även om argumenteringen i nationella rättstvister — men det ger samtidigt en känsla av styrka att ha »folkrätten» bakom sig. Andra gånger är den politiska ståndpunkten bestämd av önskemålet att av principiella skäl slå vakt om »regeln». Och hur situationen än må vara, är själva arbetssättet juristens normala: den internationelle domaren eller advokaten studerar rättskällorna för att finna regeln, och detta utgör i varje fall *ett* led i ställningstagandet. Han måste därför vara böjd att säga sig själv och andra: det *finns* en folkrätt, även om den många gånger blir missbrukad eller satt åt sidan eller trampad under fötterna.

Sådana synpunkter framkomma alltså från ett rent *praktiskt* närmande till folkrättsliga problem. Hur står det då till i teorin? Finns det någon folkrätt?

II.

Den konventionella uppfattningen av folkrätten är såväl i doktrinen som för allmänna föreställningssättet, att den är sammanfattningen av rättsregler, som äro förbindande för staterna som sådana. Staterna anses underkastade folkrätten ungefär på samma sätt som individerna i ett land anses underkastade landets rättsordning. Självfallet finnas mer kritiska bestämningar; den rikhaltiga internationella litteraturen uppvisar teoretiska nyskapelser särskilt i samband med läran om folkrättens subjekt. I sina moderna folkrättsarbeten framlägga Ross och Sundberg uppfattningar som på betydelsefullt sätt skilja sig från mera gängse åskådningar. Den radikala kritiken härrör från en rad arbeten av Lundstedt, vida mer omvälvande än tidigare arbeten av »folkrättsförnekare» som Hobbes, Spinoza eller Somló.⁹ En realistisk rättslära, sådan som Lundstedts, avvisar föreställningen om rättsordningen som ett system av förbindande regler, ur vilka rättigheter och plikter uppstå. Redan valet av en sådan utgångspunkt måste ju leda till förkastande av en definition av folkrätten såsom de rättsregler, vilka

⁹ Jfr Walz' kritik i »Wesen des Völkerrechts und Kritik der Völkerrechts leugner» i Stier-Somlós »Handbuch des Völkerrechts».

gälla mellan och förbinda staterna. Detta betyder dock icke, att folkrätten nödvändigtvis skulle vara att fränkänna en rättslig karaktär, som motsvarar den nationella rättens. Detta är här huvudfrågan. Det, som förtjänar undersökas, är därför om det existerar en folkrätt så beskaffad, att den i förhållande till staterna eller individerna i flera stater har en innebörd motsvarande den nationella rättens i förhållande till individerna och deras nationellt organiserade eller funktionella grupper.

Det finns inom ett land ett visst system av regler, *rättsreglerna*, som tillhöra föreställningslivets värld och därför äro verkliga. En regel utgör enligt Olivecronas definition »ett i fantasin föreställt handlingssätt» samt »ett därmed i medvetandet associerat befallningsuttryck, ett 'skall' eller något ekvivalent».¹⁰ Med alla dylika regler sysselsätter sig juridiken icke. Den hänför till rättsordningen endast regler, som ha med den statliga tvångsorganisationen att skaffa, d. v. s. regler vilkas innehåll utgöres av mönster för deras handlande, som äro satta att handha den statliga tvångsmakten, samt de däremot svarande reglerna för den enskildes handlande. Tvångsorganisationen innesluter s. k. *rättstillämpande myndigheter* samt *en tvångsmakt*. Den sättes i rörelse gentemot den, som i sitt handlande icke följer de handlingsmönster rättsreglerna innehålla. Den har härvidlag en överväldigande kraft, som praktiskt taget utesluter varje motstånd. Rättssatserna uppfattas av individen — också oavsett reflexioner över detta tvång — som förbindande och de läggas regelmässigt till grund för hans handlande. Bakom den nationella rättsordningen står på detta sätt en invecklad psykologiskt verkande kraft, som Lundstedt betecknat som »rättsmekanismen» eller »rättsmaskineriet».

Som karakteristiskt för den nationella rätten kan alltså anges: 1) ett system av regler och 2) en tvångsorganisation. Denna består av a) myndigheter som »tillämpa» rättsreglerna och b) en fysisk tvångsmakt samt en i växelverkan därmed stående »rättsmekanism». Abstraherar man fram denna, förlora rättsreglerna sin mening.

Från denna utgångspunkt skall nu folkrätten betraktas. Det finns obestriddigen ett system av *folkrättsliga regler*. Dessa äga liksom den nationella rättens regler sin existens i människors föreställningsvärld. Liksom den nationella rättens regler tagit sig uttryck i lagtexter, judikatur och jurisprudence, finnas i traktater mellan staterna, i internationella »domar» och i en omfattande litteratur

¹⁰ Olivecrona, *Lagens imperativ*, Lund 1942, s. 6.

handlingsmönster angivna, vilka enligt sitt innehåll avse (främst) staters handlande i förhållande till varandra. Till dessa handlingsmönster anknytas otvivelaktigt också hos människorna vissa föreställningar om att de äro förbindande för staterna.

Likväl gör sig redan på denna punkt vissa motsättningar gällande. Juridiken utväljer, såvitt nationell rätt är i fråga, vissa handlingsmönster som relevanta med utgångspunkt från deras sammanhang med den statliga tvångsorganisationen, materiellt sett, samt, formellt, med föreställningarna om *rättslig* giltighet. Dessa sammanhånga i sin tur med föreställningen om kompetens hos den, varifrån en regel förskriver sig, samt om betydelsen av vissa formers iakttagande.¹¹ Men hur utväljas de handlingsföreställningar, som skola utgöra innehållet i folkrättsliga regler? Det finns inte någon kompetent lagstiftare att hänvisa till, icke någon bestämd form att anknyta giltighetsföreställningarna till, icke någon organiserad överstatlig makt, med vilken de kunna sättas i förbindelse. När vissa »källor» till folkrätten anges av doktrinen, överför den till det internationella planet den nationella rättens lära om rättskällorna. Men där finns ingen möjlighet att dra en gräns, som motsvarar den som på det nationella planet av juridiken kan dras mellan rättsregler, å ena sidan, och, å andra, moralregler eller andra föreställningar om hur ett handlande *bör* vara inrättat. Positivisterna åberopa »staternas vilja» som folkrättens källa och ställas då inför något, som är allt annat än distinkt. Ross sammanfattar folkrättens källor under rubrikerna »traktater», »praxis och sedvana» samt »fria faktorer».¹² Detta är utan tvivel ett så riktigt angivande som möjligt av de moment, varpå folkrättsreglernas system mer eller mindre framgångsrikt uppbyggts i doktrinen. Den enligt doktrinen viktigaste källan till den så kallade allmänna folkrätten — sedvanan — utgör enligt Ross »de Retsregler, der mer eller mindre tydeligt er objektiveret som forudsat i Staternes Praxis».¹³ Också här saknas distinktion. Först och främst blir det ett ganska godtyckligt omdöme, som avgör om en »regel» tillhör staternas praxis. Och vidare är doktrinen i verkligheten inte trogen sin utgångspunkt. Vad den tillgriper är inte företrädesvis staternas praxis. I verkligheten torde — vid bedömandet av »rättspörsmål» som av

¹¹ Olivecrona, Om lagen och staten, Lund 1940, s. 63 ff. och Ross, Virkelighed og Gyldighed i Retslæren, Köpenhamn 1934, s. 90 ff.

¹² Ross, Lærebog i Folkeret, Köpenhamn 1942, s. 98 ff.

¹³ Ross, a. a., s. 104.

tradition betraktas som folkrättsliga — vad Ross kallar de fria faktorerna spela främsta rollen, då innehållet i »reglerna» anges. Folkrättsreglernas system måste helt enkelt under rådande internationella förhållanden med olika »uppfattningar» om folkrättens innehåll hos skilda stater och med frånvaron av en internationell rättslig organisation starkt divergera i olika författares arbeten. »Folkrättsreglerna» äro ett diffust konglomerat, ett rike med flytande gränser likt medeltidens romerska kejsardöme.

Med denna reservation i minnet måste likväl erkännas, att ett visst, låt vara oklart och bristfälligt system av folkrättsliga regler existerar.

Genom att erkänna reglernas existens har man emellertid icke vidgått förevaron av en rättsordning mellan staterna, som är jämförlig med den inom staterna rådande. Härför erfordras också en motsvarighet på det internationella planet till den *tvångsorganisation*, som är karakteristisk för den nationella rättsordningen. Sådan saknas. En auktoritativ lagstiftare finnes icke. Motsvarigheten till lagstiftningen inom staterna utgöres av traktaterna, men dessa äro icke annat än avtal mellan dem, för vilka folkrätten betraktas som gällande, och deras »bindande kraft» härrör från de fördragsslutandes vilja allenast. Vissa internationella organ finnas och bland dem mer eller mindre permanenta »domstolar». Genom skilda överenskommelser ha staterna förpliktat sig att i viss utsträckning hänskjuta tvister till sådana organ samt stundom även att underkasta sig deras avgörande. Bakom dessa står emellertid ingen regelmässigt verkande exekutiv myndighet, utrustad med erforderlig fysisk makt. Framgång i den vinnande partens försök till exekution med egna maktmedel blir förutsättningen för att han skall få den »rätt» han tillerkänts; misslyckas han, visar det sig oförtydbart, att rätten i förhållandet mellan staterna tillkommer den starkare. »A real Law of Nations — besides an international legislature — calls for a strong army behind it, which, in its turn, involves almost complete disarmament in every country», skriver Lundstedt i »Superstition or rationality in action for peace» (s. 165). Någon »rättsmekanism» finnes icke i det internationella livet. Systemet av folkrättsliga regler hänger därför i luften och »tillämpningen» av dessa regler blir beroende av på förhand mycket svårbedömbara faktorer. Någon rättsordning jämförlig med den som råder inom staterna är folkrätten icke.

I de tidigare anförda exemplen på »externa situationer» har folkrätten åberopats i konkreta sammanhang. De externa situationerna ha beskrivits som sådana, där två eller flera stater varit inblandade. En svensk domstol eller annan myndighet måste ta ställning i en mängd sådana ärenden och följer därvid eller efterforskar en *regel* som mönster för sitt handlande. I ett av fallen vägrades stämning å Sovjetunionen till svensk domstol. Den därvid tillämpade »regeln» är såtillvida oklar, som det kan tvistas om undantagen från densamma. Men för det fall en med den i målet förevarande helt likvärdig situation skulle uppstå, kan tvekan knappast råda om utgången. Avgörandet grundar sig såtillvida på en stadgad grundsats. Denna kan beskrivas som processrättslig, men hänföres i allmänhet dock närmast till folkrätten. Den kan jämföras med andra regler om kompetens som svenska domstolar följa. Slutsatsen måste bli, att det i varje fall finns en svensk folkrätt. Den svenska rättsordningen inrymmer regler om förhållanden, som angå eller beröra främmande makter. Dessa regler måste betecknas som folkrättsliga, om man utgår från den terminologi, enligt vilken sådana regler äro folkrättsliga som angå mellanstatliga förhållanden. I fråga om den internationella privaträtten torde det kunna sägas vara en numera vedertagen uppfattning, att den är nationell rätt. Dess föremål är visserligen spörsmål med anknytning till främmande rättsordningar, men dess regler anses tillhöra den nationella rättsordningen i samma mening som t. ex. civilrättens eller processrättens regler göra det. En motsvarande uppfattning i vad avser folkrätten har Sundberg givit uttryck åt, sedan han med nej besvarat frågan om existensen av »en makterna överordnad mellanfolklig rättsordning». »Men gäller spörsmålet förefintligheten av en reglering av mellanfolkliga förhållanden» blir svaret jakande. »För varje makt, som erkänner dylika regler, kommer en folkrätt att existera . . . Att ett land antagit en viss reglering, medför ej, att den blir gällande för ett annat land . . . Den svenska folkrätten blir, med tillämpning av vad nu sagts, den mellanfolkliga reglering, som erkännes av Sverige. På samma sätt har varje land sin folkrätt. . . . Folkrätten såsom svensk juridisk disciplin avser att behandla den av Sverige erkända mellanfolkliga regleringen».¹⁴ Till dessa uttalanden måste anslutning ges. Svenska myndigheter stå — liksom på motsvarande sätt främmande staters myndigheter — gång efter annan inför konkreta avgöranden, som beröra förhållandet mellan Sverige

¹⁴ Sundberg, Folkrätt, Sthlm 1944, s. 9 ff.

och en eller flera andra makter. Icke för alla men för vissa av dessa situationer finnas regler att hämta i svensk lagstiftning eller rättspraxis. Dessa kunna ju icke undandragas från behandling inom rättsvetenskapen. De komma därför att konstituera föremålet för folkrätten som svensk juridisk disciplin och att tillsammans utgöra *en svensk folkrätt*.

Äro då alla problem för rättsvetenskapen på hithörande område uttömmande angivna, sedan det konstaterats att en verklig internationell rättsordning icke existerar samt att en nationell folkrätt finnes och måste bearbetas? Jag vill svara nej. Det finns i doktrinen ett visst system av internationellrättsliga regler. Detta förhållande måste beaktas, låt vara att det kunde ske i undersökningen av »källorna» till den nationella folkrätten. Det finns också internationellt verksamma organ; en strängt nationellt inriktad forskare kunde behandla dessa inom folkrätten i den mån de tillhöra den reglering av mellanfolkliga förhållanden som hans land »erkänt». Men inte nog härmed. Det finns också, som redan påpekats, vissa inom alla civiliserade folk levande föreställningar om en internationell rätt, vilken förbinder staterna oavsett deras vilja, erkännande el. dyl. Dessa *föreställningar*, deras innehåll, uppkomst och betydelse torde inte kunna undandragas rättsvetenskapens observerande intresse. De höra verkligheten till. Det synes obestridligt, att föreställningar av denna art spela en viktig roll vid nationella domstolars avgöranden av frågor med internationell anknytning, i det att domarena — öppet eller *tacite*, medvetet eller omedvetet, alldeles oavsett om den nationella rättsordningen innehåller eller icke innehåller bestämmelse t. ex. att den internationella rättens allmänt erkända regler skola gälla som beståndsdelar i den nationella rätten,¹⁵ — söka legitimation för sina domslut i internationell rätt. Det kan tillfogas, att det faktum att folkrätten i skilda länder är starkt uniform bidrar att stöda föreställningen att den är ett utflöde av överstatlig rätt. Belysande äro de fall, då en stat underkastar sig avgöranden, som innebära, att giltigheten av statens egen rätt prövas mot internationell rätts normer. Läran om »statsansvaret» och särskilt om »denial of justice» samt de internationalistiska teorierna inom den internationella privaträtten¹⁶ uppbäras av föreställningar om staternas ur en internationell rätt emanerande plikter mot andra stater och deras undersåtar, plikter, som en stat

¹⁵ Jfr nedan s. 21, noten.

¹⁶ Här om t. ex. Borum, Lovkonflikter, 2 uppl., Köpenhamn 1942, s. 26 ff.

icke kan friskriva sig från genom att ensidigt »ändra sin folkrätt» eller återkalla sitt en gång givna »erkännande» av de mellanfolkliga regler, vari plikterna förmenas ha sin grund. Beaktansvärda realiteter ligga bakom dessa föreställningar, främst det oundgängliga behovet av fredlig samverkan mellan folken.

Hur logiskt otillfredsställande det än må synas, torde man icke kunna undgå att beakta den internationella rätt, som ofullkomnad, på tillblivelsens stadium lever i människors föreställningar och därigenom påverkar människors handlande såsom i skilda egenskaper företrädare för staterna eller för internationella organ eller såsom medborgare. För en sociologisk rättsåskådning bör det icke vara främmande att erkänna dylika sociala komponenter, som då de verka med större kraft och i nya, förändrade sammanhang under gynnsamma omständigheter kunna ge upphov till en rättsordning i ordets vedertagna mening. »*The law, like the traveler, must be ready for the morrow.*»

III.

På grundval av det anförda må det vara tillåtligt att ange ett schema för de skilda temata som innefattas i det mera allmänna uttrycket »internationell rätt». Schemat förutsätter vissa terminologiska rekonstruktioner, som här brukas blott som hjälpmedel för tanken, icke i förhoppningen att de skulle kunna slå igenom. Termen »internationell rätt» reserveras för en rättsordning på tillblivelsens stadium »över» den nationella. Rättsregler för externa situationer anges som »externa». Termen internationell privaträtt, som icke är adekvat, utbytes enligt tidigare förslag i nordisk doktrin (Castberg, Ross) mot »interlegal rätt». Schemat skulle se ut på följande sätt:

Till detta schema skola nu några anteckningar göras angående de arbetsuppgifter som falla därunder. Vad först angår *den interlegala rätten* omfattar denna framför allt de så kallade kollisionnormerna, vare sig dessa hänföra sig till privaträtt eller offentlig rätt. De förklara *lex fori* kompetent eller hänvisa ock till främ-

mande rätt, som genom hänvisningen s. a. s. transformeras till inhemsk rätt. Att dessa regler kommit att betecknas som privaträttsliga hör samman med rättsdisciplinens historiska utveckling ur medeltida strävanden att reglera först interprovinsiella och sedan även internationella lagkonflikter, vilka utan en sådan reglering bildade hinder för samfärdseln mellan enskilda. Modern tid uppvisar en allmän tendens till vidgat utrymme för den publika rätten och »internationell privaträtt» har därigenom blivit allt mindre privaträttslig. Det är inte uteslutet att tänka sig behov av kollisionsnormer också inom statsrätt och (nationell) folkrätt. Förvaltningsrätten uppvisar redan sådana. Normernas hänförande till »internationell rätt» som akademisk disciplin motiveras av deras nära samband med folkrätt och internationell rätt (enligt schemats terminologi) och deras fortgående transformation från privaträttslig till publikrättslig kvalitet. Till den interlegala rätten brukar numera också hänföras frågorna om ett lands domstolars jurisdiktionskompetens i anknytningsfall och om verkställighet av utländsk dom och skiljedom.

Vart *främlingsrätten* hör hänföras kan vara tveksamt. Den inrymmer kollisionsnormer, men också en mångfald bestämmelser av annat slag. Den anknyter till alla eller de flesta nationella rättsdiscipliner. Vidare är det ju så, att modern internationellrättslig doktrin — dock icke enstämmigt — brukar betona, att staterna äro pliktiga att behandla främlingar enligt en civiliserad standard (internationell standard). En främling skall tillerkännas rättskapacitet och rättshabilitet enligt samma regler som gälla om en stats egna medborgare, äga tillgång till landets domstolar samt, åtminstone enligt viss doktrin understundom rent av behandlas bättre än ett lands egna medborgare, nämligen försåvitt dessas behandling icke når upp till den internationella standarden.¹⁷ Många gånger behandlas de främlingsrättsliga frågeställningarna bäst inom de skilda rättsområden dit de sakligt höra: socialrätt, näringsrätt, familjerätt etc. Det gäller dock att hålla i minnet, att främlingsrätten är extern rätt och att beröringspunkter finnas med den internationella rätten.

Den nationella svenska *folkrätten* kan bestämmas som sammanfattningen av de rättsregler, som ha avseende å svenska statens förhållande till främmande stater samt å ärenden av offentligrättslig

¹⁷ Se härom Fenwick, *International Law*, 3rd ed., New York & London 1948, s: 275 ff.

natur, där anknytning förekommer till ett så kallat internationellt rättssubjekt. Folkrätten innehåller en s. a. s. substantiell del, nämligen de mångahanda regler för staternas handlande, som i stor utsträckning äro gemensamma för de flesta eller många stater och varmed den internationella rättens doktrin huvudsakligen sysslar. Den svenska »substantiella» folkrätten är föremålet för t. ex. Sundbergs moderna arbete »Folkrätt». Delvis skild från denna och än närmare anknuten till internationell rätt är den del av folkrätten, som sysslar med de internationella organisationernas organisation och funktioner, d. v. s. de organisationer vartill Sverige är anslutet. Slutligen ingår i folkrätten en tredje grupp av spörsmål, de nämligen som angå folkrättens källor.

Källorna kunna traditionsenligt redovisas såsom uttryckta dels i skriven och dels i så kallad oskriven rätt. Grundlagarna liksom lagstiftning av annan natur komma främst i åtanke. »Makten över utrikes ärendena» — krig och fred, överenskommelser med främmande makter, utrikespolitiken i allmänhet — utgör ett grundläggande tema, liksom den konstitutionella traktaträtten i övrigt. Traktaternas innehåll hör vidare till de skrivna källorna för folkrätten. Särskilt intrikata problem uppkomma i samband med den »oskrivna» folkrätten. I viss utsträckning hänvisar den skrivna rätten till »allmän folkrätt». Det förekommer också att lagar eller traktater utgå från en förutsatt »regel» eller ett begrepp i »allmän folkrätt». Föreställningen om en verklig överstatlig rätt med bindande kraft spelar härvidlag in och, på ett oklart sätt, även tanken, att tillämpliga och något så när entydiga »regler» innehållas i denna. Detta komplicerar otvivelaktigt ofta lagtolkningen. Det blir nödvändigt att företa exkursioner till den internationella rättens doktrin, vilka måste kombineras med överväganden om vad härur kan tagas fram och recipieras av den svenska rätten. Den nationella folkrätten s. a. s. hämtar inspiration också mera allmänt från den internationella doktrinen. Problemet om formlig reception — reception »en bloc» eller specialreception — måste dock närmare undersökas.

Författare, som hylla en lära om »folkrättens primat», ha strängt taget icke anledning syssla med reception. Om nationell rätt är del av en enda enhetlig rättsordning, behöver internationell rätt icke recipieras, de nationella rättsordningarna ha icke ens kompetens att ställa en fråga härom, eftersom deras egen giltighet härleder sig från den »högre» internationella rätten. För anhängare av dualistiska folkrättsteorier däremot, enligt vilka internationell rätt endast

förpliktar staterna och kan ålägga dessa skyldighet att i sin rättsordning genomföra vissa grundsatser, men icke påverkar nationell rätt utan förmedling av statlig auktoritet, uppkomma frågor om reception. Hithörande problemställningar ha grundligt penetrerats och renodlats av Triepel, som står som den främste företrädaren för den dualistiska teorin och vars 1899 utgivna arbete »Völkerrecht und Landesrecht» alltjämt behåller sitt intresse. Från den i föreliggande uppsats intagna ståndpunkten blir receptionsproblemet en fråga om och i vilken utsträckning den allmänna folkrättsdoktrinen utgör en källa till svensk nationell folkrätt.

En reception *en bloc* skulle innebära att hela det system av regler för staterna, som den allmänna folkrättsdoktrinen innefattar, införlivats med svensk rätt. Det finns intet svenskt lagrum och inte heller någon oskriven svensk rättssats, som erkänner dylik reception *en bloc*. Att föreställningar om en förbindande kraft hos den internationella rätten, som gör den till en högre norm i förhållande till svensk rätt, kunna påträffas i svensk doktrin eller komma till uttryck annorledes, t. ex. i domsmotiveringar eller uttalanden av statsmän, är av mindre intresse. Man är berättigad att för vår del ställa receptionsproblemet så, att det med avvisande av tanken på förevaron av *en-bloc-reception*, gäller att utröna omfattningen av upptagande i svensk folkrätt av enskilda satser eller grupper av satser ur den allmänna doktrinen, m. a. o. att behandla specialreceptionens problem. Detta påstående bestyrkes av att även rättsordningar, som laborera med reception *en bloc*, i realiteten ingalunda upptagit hela mångfalden av ens de relativt väletablerade dogmerna i allmän folkrätt.¹⁸

¹⁸ Redan Triepel har påvisat att satsen »*international law is a part of the law of the land*» (jfr Blackstone, Commentaries, 7th ed., 1769, libre IV, ch. V) tolkats restriktivt i engelsk rätt. I rättsfallet »The West Rand Central Gold Mining Cy vs. Rex» uttalade Lord Alverstone, att en internationell rättsats, vars tillämpning begäres, måste visas ha blivit godtagen av engelska domstolar eller också visas vara av sådan natur, att det knappast kan antagas att någon civiliserad stat skulle vilja underkänna den. »It must have received the express sanction of international agreement; or it must gradually have grown to be part of international law by frequent practical recognition in the dealings of States with each other», (se Cobbett, a. a., s. 15 ff.). En engelsk rättslärde, Picciotto, uttrycker saken på följande sätt: »The true view would seem to be that so far from International Law being in any sense whatever a part of the Common Law of England it is merely a source of law, and that this fundamental confusion between cause and effect has vitiated the whole controversy... International Law is a material source of Common Law in the sense that rules derived thence find their way into it and become after their adoption a living part of it». (Picciotto, The relation of International Law to the Law of England and the United States of America, London 1915, s. 105 f.). Också i

En undersökning av den omfattning, vari internationell rätt recipierats av svensk, kunde utsträckas över snart sagt hela rättsområdet och antaga karaktären av en rättshistorisk studie om de skilda rättsgrundsatsernas ursprung. I praktiken presenterar sig problemet något annorlunda. Man har att göra med en sats ur folkrättsdoktrinen och ställer frågan: är denna sats recipierad i svensk rätt, utgör den en del av svensk rätt? Svaret är ingalunda alltid lätt att finna. Stundom innehåller svensk lag ett stadgande om reception. I andra fall kan fråga uppkomma om en handling av K. Maj:t, t. ex. röstning vid en internationell konferens för en resolution som uttrycker uppfattningen om staternas bundenhet vid en viss grund-sats, innebär reception. Slutligen kunna domstolarna genom sin praxis acceptera en sats ur »allmän folkrätt» och därmed införliva den med svensk rätt.

Genom en legal hänvisning i Straffl. kap. 1, § 4, som handlar om »dem, som svensk straffrätt underkastade äro» — om främmande makts beskickning skall gälla »vad allmänt vedertaget är eller genom fördrag blivit stadgat» — recipierades i viss omfattning doktrinen allmänna lära om immunitet för främmande sändebud och beskickningarnas personal. Även om hänvisningen fordrar närmare analys, är den relativt klar, då ju den internationella sedvanan på detta område är ganska fast. Mer tvekan torde kunna uppstå rörande tillämpningen av sådan hänvisning till »folkrättens regler», som göres i § 2 av lagen den 29 juni 1945 om återställande av viss från ockuperat land härrörande egendom. Lagen införde en särskild förenklad procedur för återställande till ursprunglige ägaren av s. k.

engelsk rätt gäller det därför att gå till detaljerad undersökning om, vilka särskilda »regler» i den internationella rätten som recipierats.

Tyska Weimarförfattningen innehöll i art. 4 en positiv bestämmelse om reception *en bloc* av internationell rätt: »Die allgemein anerkannte Regeln des Völkerrechts gelten als Bestandteile des deutschen Reichsrechts». Redan ordalagen föranleda en restriktion; endast »allmänt erkända» regler avses ju. Till yttermera visso har stadgandet i allmänhet tolkats så i tysk doktrin, att erkännande måste ha lämnats också av Tyskland. »Es wäre geradezu grotesk», skriver Walz, »wollte man durch die Blankettformel des Art. 4 ein für allemal die innerdeutsche Geltungserstreckung solcher Völkerrechtsregeln anordnen, die nicht die deutsche Zustimmung gefunden haben, die vielleicht sogar gerade vom Reich bisher hartnäckig bekämpft wurden, weil sie sich gegen Deutschland oder seine Rechtsauffassung richteten». (Walz, Völkerrecht und staatliches Recht, Stuttgart 1933, s. 308). — Kelsen har annan mening angående tolkningen av motsvarande stadgande i 1922 års österrikiska förbundsörfattning. Enligt hans mening vore ett uttryckligt receptionsstadgande meningslöst, om österrikiskt erkännande erfordras, eftersom detta i och för sig innebure införlivande med österrikisk rättsordning. Se Kelsen, »Die Verfassungsgesetze der Republik Österreich. Mit historischen Einleitungen und kritische Erläuterungen». 5 Teil: Die Bundesverfassung von 1 Okt. 1922. Wien & Leipzig 1920; s. 76.

rövad egendom. Därmed åsyftade lagen, i enlighet med en av de allierade makterna den 5 januari 1943 avgiven deklaration, egendom, som från av de allierades fiender ockuperade eller »kontrollerade» områden bortförts genom rov eller plundring eller transaktioner med skenbar karaktär av överlåtelse, t. ex. tvångsköp av konstverk (se prop. nr 328 till 1945 års riksdag). I första stycket av angivna lagstadgande gjordes lagstiftningen tillämplig bland annat på egendom, »som i strid mot folkrättens regler av ockupationsmakten eller för dess räkning tagits i beslag eller underkastats liknande åtgärd». I medvetande om att genom denna hänvisning till folkrätten icke samtliga åsyftade kategorier av »rövad egendom» hänförts under lagen tillfogade man ytterligare bestämmingar. Utan dessa tillägg skulle stadgandet blivit utomordenligt svårtytt. I dess nuvarande form torde teoretisk svårighet kvarstå att avskilja den kategori, som beslagtagits »i strid mot folkrättens regler». Lagstadgandet torde därför kunna tjäna som ett gott exempel på en hänvisning till eller reception ur folkrättsdoktrinen av besvärligare slag.

Vid sidan av dylika hänvisningar, insprängda i svenska lagar och författningar, äger reception rum genom indirekt lagligt krav i de fall, då lagen blivit så formulerad, att den tarvar utfyllnad från den internationella doktrinen begreppsbildningar utan att dock uttrycklig hänvisning gjorts till internationell rätt. Även om lagstiftningen icke på antytt sätt inbjuder till reception, kunna situationer ofta uppstå, i vilka svensk myndighet, företrädesvis domstol, nödgas vända sig till folkrättsdoktrinen. Så snart en part i ett rättsärende åberopar sig på internationell rätt, nödgas domstolen ta ställning. Frågan kommer på sin spets, då beaktande av den internationellt-rättsliga regeln skulle leda till annan utgång än om den lämnades därhän. Motsättningen löses i mindre utpräglade konflikfall icke sällan så, att nationell rätt tolkas på sätt, som bäst överensstämmer med »allmän folkrätt». I sådana fall äger icke reception i egentlig mening rum. Den från doktrinen åberopade satsen får allenast en mera allmänt motivbildande betydelse. Man brukar i dylika fall säga, att den nationelle lagstiftaren icke kan antas ha »velat» stifta en lag, som kommer i konflikt med internationell rätt, eller att nationell rätt eljest måste antagas stå i överensstämmelse med den internationella. I andra tillfällen kan hela frågeställningen ligga på ett plan, där nationell rätt icke ger tillräcklig ledning. Skilda »folkrättsliga» regler kunna i sådana fall ställas mot varandra och, då en av dem accepteras, blir den prejudikatvägen recipierad.

Starka skäl erfordras otvivelaktigt för att betrakta en sats ur den internationella rättens doktrin som recipierad av svensk rätt, då varken lag eller författning (eller traktat) eller ett svenskt domstolsavgörande kan åberopas. Emellertid kunna praktiska fall uppkomma, i vilka Sveriges anslutning till en internationell organisation, framför allt då Förenta nationerna, och svensk medverkan i beslut fattade av den internationella organisationens organ, kunna anföras som grund för ett påstående om skedd reception. Liknande, förmodligen större betydelse kan tillerkännas satser ur internationell rätt, som tillämpats vid internationella avgöranden, grundade på avtal. Genom avtalet som sådant kan reception tänkas skä. Indirekt (d. v. s. genom avtalet) kan också avgörandet betraktas som likvärdigt med svensk domstols avgörande. Frågorna lämnas här öppna — de sammanhänga intimt med tolkningen av Förenta nationernas stadga och därmed sammanhängande internationella instrument. Det bör emellertid beaktas, att området för reception begränsas av att receptionen avser skapandet av *svensk* rätt och alltså något annat än bedömandet av »den förbindande kraften» för Sverige enligt *internationell* rätt av avtal med andra makter, av anslutning eller medverkan till internationella deklarationer eller resolutioner eller av internationella avgöranden. Det må också påpekas, att ett internationellt avgörande mycket väl kan anses bindande för Sverige enligt svensk offentlig rätt, utan att därför de grundsatser, varpå avgörandet bygger eller som det uttrycker, äro att uppfatta som genom avgörandet införlivade med svensk folkrätt.

Vad Sverige erkänner som svensk folkrätt av innehållet i den internationella rättsdoktrinen måste bedömas — det skall till sist understrykas än en gång — först och främst på grundval av skriven svensk rätt och därmed jämförlig sedvana. Andra akter och handlingar, åtgärder och åtaganden, måste tolkas restriktivt.

IV.

Av de i schemat (s. 18 ovan) upptagna disciplinerna återstår *den internationella rätten*. Jag vill betona och det torde framgå av det föregående, att försöket att isolera nationell folkrätt och internationell rätt från varandra endast avser att skapa begreppslik klarhet, icke att också påyrka isolerad behandling i teoretiskt och praktiskt juridiskt arbete av dessa båda företeelser. Dylig isolering vore olycklig och är f. ö. knappast möjlig. Ämnena höra intimt samman.

Studiet av den internationella rätten, av denna rätt i tillblivelse, kräver emellertid att synfältet vidgas utöver de problem, som stå i förgrunden då nationell rätt är i fråga. Först och främst måste en vidare utblick riktas mot de internationella organisationerna. Ytterligare gäller det att analysera hela mångfalden av de regler som den internationella doktrinen innehåller. Denna analys skiljer sig dock icke väsentligt från annan rättsanalys. Metoden är i stort sett densamma; det gäller blott att hålla i minnet det faktum, att den internationella rätten *icke är rätt* på samma sätt som den nationella. Särskilt betydelsefullt blir detta förhållande, då »källorna» till internationell rätt skola undersökas.

Synfältets utvidgning avser särskilt nödvändigheten av närmare studium av främmande rätt. Liksom Sverige har en svensk folkrätt, existerar inom andra stater motsvarande nationella folkrättssystem. Det kan härutinnan hänvisas till ovan (s. 21 noten) gjorda uttalanden av Picciotto och Walz beträffande engelsk, resp. tysk rätt.¹⁹ Korowins ryska folkrättsarbete »Das Völkerrecht der Übergangszeit» (Berlin 1929) sysslar inte bara med folkrätt som en nationell rysk disciplin utan inskränker ämnet ytterligare att gälla en folkrätt för övergångstiden mellan »proletariatets diktatur» och den genomförda socialismen. Också i Hyde's stora amerikanska folkrättsarbete återfinnes en reservation redan i titeln. Arbetet avser internationell rätt, »chiefly as interpreted and applied by the United States». På motsvarande sätt beskrivas andra arbeten som gällande främst amerikansk eller europeisk eller eljest nationell eller regional folkrätt. För att kunna intränga i skilda länders nationella folkrätt erfordras kunskap om deras interna rätt, främst den publika. Undersökningar rörande internationell rätt och av särskilda frågor inom denna rätt måste därför grundas på *komparativa* studier, varvid av praktiska skäl främst engelsk, fransk och amerikansk rätt kommer i fråga. Självfallet är för en svensk forskare den svenska publika rätten en oundgänglig utgångspunkt för studiet inte bara av nationell svensk folkrätt utan även av internationell rätt.

Betraktar man den internationella rätten som en rätt *i tillblivelse*, finner man också att dess studium icke kan ske uteslutande med hjälp av traditionell juridisk metodik. En sociologisk aspekt måste införas. Själva utvecklingsprocessen inom den internationella rätten är oerhört intressant, liksom de skilda politiska händelseförlopp, som spela in i denna process. Den internationella politiken i dess

¹⁹ Jfr också uttalandet av Sundberg, ovan s. 16 f.

helhet får betydelse, och särskilt de organisationssträvanden som tillhöra denna politik. Vid sidan av de universella eller i varje fall vidsträckt internationella organisationerna finnas andra, grundade på bilaterala eller regionala avtal mellan staterna, vilka kunna vara eller bli rättsbildande. Den nazistiska regimen i Tyskland sökte, ehuru utan framgång, bygga upp ett »storråd» med en egen rättsordning.²⁰ I Amerika utgör sedan lång tid den panamerikanska unionen en viktig sammanslutning av de 21 amerikanska staterna, som genom den ännu icke ikraftträdde »The Charter of the Organization of American States» (Bogotá 1948) fått en vida fastare organisation. I västra Europa utgör Europarådets statuter (London 1949) grundvalen för en närmare regional sammanslutning. I arabvärlden bildades 1944 en »liga» av 7 stater (Egypten, Iraq, Libanon, Saudi-Arabien, Syrien, Transjordanien och Yemen) som samarbeta nära i skilda avseenden. Det må i detta sammanhang påpekas att inom skilda internationella organisationer och främst Förenta nationerna ett slags autonom rättsordning framväxer. Organens egna konstitutionella och administrativa lagar äga rättslig kvalitet, så tillvida som deras tillämpning inom organisationerna verkligen garanteras av en tvångsmakt; tvånget avser icke här staterna utan organisationernas skilda organ såsom sådana och deras internationella tjänstemän.

Till sist skall påpekas, att de sociologiska synpunkterna på den internationella rätten icke kunna inskränkas till utrikespolitiska och organisatoriska problem av skilda slag. En s. a. s. rent sociologisk aspekt tillkommer. Det gäller att analysera existerande föreställningar om den internationella rättens »förpliktande kraft», hur de uppkomma och utvecklas. Denna forskningsuppgift ställer den internationella rätten i den juridiska vetenskapens centrum.

²⁰ Se Carl Schmitt, *Völkerrechtliche Grossraumordnung mit Interventionsverbot für raumfremde Mächte*, Berlin 1939.

EKONOMI OCH POLITIK: KONJUNKTURER OCH ALLMÄNNA VAL TILL RIKSDAGENS ANDRA KAMMARE I SVERIGE 1896—1948

Av *Pol. mag.* KURT RYDÉ, Lund

Frågeställning. Förhållandet mellan ekonomi och politik i Sverige har tidigare gjorts till föremål för en undersökning av professor Johan Åkerman.¹ I denna har författaren särskilt sökt utreda sambandet mellan ekonomiska konjunkturer och ministärväxlingar 1870—1940. Det resultat, han kommer till, är att av de 33 regerings-skiften, som inträffa under denna tid, en tredjedel står under inverkan av konjunkturförsämringar. Vid jämförelse med motsvarande förlopp i de ledande industriländerna under samma period framträder det studerade sambandet mindre tydligt i vårt land.

I U. S. A. och England är det däremot enligt Åkerman regel, att politiska regimförändringar inträffa under ekonomiska depressioner. Ytterligare bevis på denna regels giltighet i U. S. A. har senare framlagts.² Analysen är här mera ingående än i den tidigare undersökningen, och slutsatser, Åkerman drar, äro också mera preciserade än förut. Vad han nämligen anser sig kunna påvisa är, att det i U.S.A. föreligger »tydlig positiv korrelation mellan å ena sidan indikatorer angivande den konjunkturrella tendensen (stigande eller fallande konjunktur) under tiden närmast före presidentvalet och å andra sidan det maktägande partiets röstetal (popular vote) relativt övriga partier». En förbättring av konjunkturerna månaderna före valet skulle alltså ge det maktägande partiet ökad styrka, en försämring däremot betyda tillbakagång. Som mätare av den konjunkturrella tendensen före valet använder Åkerman dels en industriekonomisk indikator, som utgör relationen mellan å ena sidan ett medeltal av de månat-

¹ Johan Åkerman, »Ekonomiskt skeende och politiska förändringar», Lund 1946.

² Johan Åkerman, »Ekonomiska konjunkturer och politiska val i U. S. A. 1868—1944», Ekonomisk Tidskrift 1947: 4, 1948: 1.

liga industriaktieindexen för juli—oktober (valet äger rum i början av november) och å andra sidan medeltalet av de månatliga industriaktieindexen för mars—juni, dels en agrarekonomisk indikator, som uttrycker förhållandet mellan farmarinkomsten under valåret och farmarinkomsten under föregående år. Det maktägande partiets relativa styrka anges av dess röstetal, dels i förhållande till oppositionspartiet (tvåpartisystemet, republikaner och demokrater, dominerar valen i U. S. A.), dels i förhållande till totala antalet röster.

Avsikten med föreliggande uppsats är att undersöka, huruvida man även i Sverige kan spåra en överensstämmelse mellan den konjunkturella tendensen före valet och valets utslag. Redan nu skall det emellertid påpekas, att om en sådan överensstämmelse skulle visa sig föreligga även i vårt land, detta icke får tas som ett bevis på att det ekonomiska motivet är det enda, som väglett väljarna. Under den här observerade perioden ha med säkerhet även andra motiv varit bestämmande. Man behöver endast tänka på några av »tidens stora frågor»: rösträttsfrågan, unionsfrågan, försvarsfrågan, etc. för att inse, att det kan finnas skilda förklaringsgrunder till valresultaten. Den ekonomiska faktorn kan emellertid vara den mest generella; den utslagsgivande på grund av de politiska frågornas mer eller mindre abstrakta art, vilket kommer väljarnas flertal att främst beakta arbetslöshet och reducerade inkomster, resp. goda tider med stigande löner och förtjänster. Vid vissa val kunna dock de ideologiska och politiska frågorna undanskjuta det kortsiktiga ekonomiska intresset.

Förhållandena på såväl det politiska som ekonomiska området i Sverige äro så helt annorlunda dem i U. S. A., att en närmare redogörelse måste lämnas beträffande primärmaterialet och metoden för de politiska och ekonomiska indikatorernas beräkning.

Primärmaterial. I. Valsiffror. Stora grupper av befolkningen saknade ännu vid 1908 års val politiskt inflytande. Rösträtten var beroende av en viss inkomst (800-kronorsstreck) eller förmögenhet. Därigenom utestängdes bl. a. större delen av den vid denna tid hastigt växande industriarbetarklassen från valdeltagande, och det var bönderna på landsbygden och medelklassen i städerna, som dominerade valen. Därmed är inte sagt, att den opinion, som hade sina rötter i ekonomiska förhållanden, saknade möjlighet att komma till uttryck vid valen. Även om de goda eller dåliga konjunkturerna i första hand träffade arbetarna, så utövade de naturligtvis inflytande även på de samhällsgrupper, flertalet röstberättigade tillhörde. Men

först fr. o. m. 1911, då bestämmelserna om allmän rösträtt för första gången tillämpas, ge valen till andra kammaren uttryck för stämningen inom *alla* folkgrupper.

Under slutet av 1800- och början av 1900-talet grundlades det partiväsande, som alltsedan dess satt sin prägel på riksdagsarbetet. Den fasta organisation, som kännetecknar våra dagars politiska partier, förekom emellertid inte vid denna tid. Det var tvärtom mycket vanligt, att flera riksdagsmän uppträdde som vildar eller att de mellan valen bytte parti. Ofta sammanslöto de sig i nya grupper, som växte i styrka, sprängdes eller absorberades av andra. Den heterogenitet, som således utmärker riksdagspartierna under den första delen av vår undersökningsperiod, gör det naturligtvis i frånvaro av officiell statistik över rösternas fördelning på partier ganska vanskligt att bestämma riksdagsmännens partitillhörighet. En uppskattning har företagits av docent Edvard Thermaenius i ett arbete om riksdagspartierna i Sverige.³ Tab. 1—2 utgör en sammanställning av denna uppskattning. Även om det i ett flertal fall kan anses tämligen osäkert, huruvida en riksdagsman förts till rätt parti, utvisar dock tabellen valresultatens tendenser.

Siffrorna för mandatfördelningen före valet avse ställningen under valårets riksdag. Högern omfattar högerpartierna och -vildarna. Vänstervildarna äro uppdelade på liberaler och socialdemokrater i proportion till dessa partiers inbördes styrka.

1907 års rösträttsreform inför den proportionella valmetoden och valen gå sedan helt efter partilinjer. Från och med 1911 års val lämna den officiella valstatistiken redogörelse för rösternas fördelning på partier såväl för hela riket som för landsbygd och städer.

II. Aktiekurser. Som mätare av de industriella konjunkturerna skola vi använda aktiekurserna, vilka utgöra den bästa tillgängliga indikatorn på den industriella räntabiliteten. Förhållandena på arbetsmarknaden liksom lönenivåns förändringar registrera också konjunkturväxlingarna, men bristen på lämpligt siffermaterial gör att vi måste lämna dessa faktorer utanför undersökningen.

För perioden 1895—1911 saknas indexberäkningar, och vi välja kursnoteringarna på Stockholms Fondbörs å Stora Kopparbergs Aktiebolags aktier (den senaste i varje månad noterade högsta kursen).⁴

³ Sveriges Riksdag XVII (Edvard Thermaenius, Riksdagspartierna), Stockholm 1935.

⁴ Data enligt Börstidningen 1895—1899, Stockholms Fondbörs 1901—1902, Dagens Nyheter 1904—1905, 1907—1908, Affärsvärlden 1911—1912.

Tab. 1. MANDATFÖRDELNINGEN FÖRE OCH EFTER VALEN TILL RIKSDAGENS ANDRA KAMMARE 1896—1911:

Absoluta tal

	Högerpartier	Höger-vildar	Liberaler	Soc.-dem.	Vänster-vildar	Indiff. vildar	Summa mandat
Före valet 1896	122	—	32	—	—	74	228
Efter » »	129	—	30	1	—	70	230
Före » 1899	129	—	30	1	—	70	230
Efter » »	124	—	43	1	—	62	230
Före » 1902	114	—	90	1	—	25	230
Efter » »	91	—	104	4	—	31	230
Före » 1905	107	—	104	4	—	15	230
Efter » »	99	—	106	13	—	12	230
Före » 1908	99	13	91	17	10	—	230
Efter » »	83	8	98	34	7	—	230
Före » 1911	84	8	98	35	5	—	230

Tab. 2. MANDATFÖRDELNINGEN FÖRE OCH EFTER VALEN TILL RIKSDAGENS ANDRA KAMMARE 1896—1911:

i % av totala antalet mandat

	Högern	Liberaler	Soc.-dem.	Indiff. vildar	Summa
Före valet 1896	53,5	14,0	—	32,5	100
Efter » »	56,1	13,1	0,4	30,4	100
Före » 1899	56,1	13,1	0,4	30,4	100
Efter » »	54,0	18,7	0,4	26,9	100
Före » 1902	49,6	39,1	0,4	10,9	100
Efter » »	39,6	45,2	1,7	13,5	100
Före » 1905	46,5	45,2	1,7	6,6	100
Efter » »	43,0	46,1	5,7	5,2	100
Före » 1908	48,7	43,2	8,1	—	100
Efter » »	39,6	44,9	15,5	—	100
Före » 1911	40,0	44,2	15,8	—	100

Detta företag är vid tiden omkring sekelskiftet landets största tillverkare av järn och stål och har dessutom lagt ned stora summor på byggandet av järnvägar och ångbåtar, varför noteringarna å dess aktier bör utgöra en tämligen tillförlitlig spegel av de industriella konjunkturerna. För tiden 1911—1921 samt från och med 1922 finnes industriaktieindices i officiella publikationer.⁵

⁵ »En svensk konjunkturindex» 1913—1922, Bil. till Kommersiella Meddelanden 1922 samt från 1922 i Ekonomisk översikt.

III. Skördens värde. Det sekulära uppsving, som världen upplever från och med 1890-talets mitt, medför en kraftig industriell expansion även i vårt land. Växlingarna mellan goda och dåliga tider, som dittills nästan helt bestämts av skörderesultaten, bli nu i stället beroende av de internationella konjunkturerna. Även om jordbruksbefolkningens andel av hela folkmängden, som 1890 uppgått till 62 %, år 1900 utgör 55 % och ännu 1910 närmare 50 %, kan Sverige således från denna tid räknas som en industrination. Detta utesluter emellertid inte, att skörderesultaten även i fortsättningen komma att påverka stora grupperns levnadsvillkor. Som kompletterande bild av de ekonomiska förhållandena skola vi därför medtaga uppgifterna över skördens värde 1895—1940. Fr. o. m. 1941 föreligga endast indextal för jordbrukets självdeklarerade kontanta inkomster å vegetabiliska produkter.⁶ Vid tiden för denna uppsats' författande är indextalet för 1948 ej publicerat. Men då dels skördens storlek ökade, och dels priserna å de flesta vegetabiliska produkter stego från 1947 till 1948, kan man räkna med ökade jordbruksinkomster. Denna tendens markeras här av förhållandet mellan antalet skördeenheter nämnda år.⁶

Indikatorer. I. Politiska. Den politiska indikatorn skall ge upplysning om det maktägande partiets genom valet förändrade styrka. Ovan har redan påpekats den heterogenitet, som kännetecknar partierna före rösträttsreformen. Det maktägande partiet undergår sålunda flera gånger genomgripande förändringar i sin sammansättning mellan valen. Direkt missvisande vore det därför att göra jämförelser mellan resultaten från två på varandra följande val. Riktigare är att beräkna partiets relativa styrka dels under valårets riksdag, dels efter valet och sedan sätta den sistnämnda siffran i relation till den förra. Man får då ett i % angivet mått på det maktägande partiets frammarsch resp. tillbakagång. För valen fr. o. m. 1911 anges styrkeändringarna på samma sätt.

I några fall är det diskutabelt, vilket parti som skall betraktas som det maktägande. Den parlamentariska principen tillämpas första gången 1905 i och med att Staaff får uppdraget att bilda regering. Dessförinnan sakna ministärerna säkert stöd i riksdagen. Regeringarna Boström 1891—1900, von Otter 1900—1901, Boström 1901—april 1905 och Ramstedt våren och sommaren 1905 föra emellertid alla en politik, som nära anknyter till lantmannapartiets, och bära

⁶ Jordbruksekonomiska uppgifter.

således en konservativ prägel. Boströms andra ministär har dock även ett liberalt inslag. Vid valen 1905 är lantmannapartiet reellt det maktägande. Lundebergs samlingsministär tillträder i början av augusti enbart i syfte att lösa unionsfrågan. Två gånger, 1917 och 1921, förekomma expeditionsministrar, men båda äro högerbetonade. I september 1936 sitter bondeförbundet vid makten, men då det socialdemokratiska partiet varit i regeringsställning från hösten 1932 fram till juni 1936, måste det betraktas som maktägande vid valet. — Samlingsregeringen under det andra världskriget är en »förstärkt» socialdemokratisk ministär.

II. Ekonomiska. Konjunkturtendensen före valet, vilket i regel äger rum i september, anges dels av en industriaktieindex och dels av en agrarinkomstindex. Den förstnämnda utgör relationen mellan å ena sidan ett medeltal av de ovan nämnda aktiekurserna resp. -indexen för mars—augusti valåret och å andra sidan ett medeltal av aktiekurserna resp. -indexen för september föregående år — februari-valåret. För valet i mars 1914 gäller dock relationen september 1913—februari 1914/mars 1913—augusti 1913.

Agrarinkomstindexet uttrycker förhållandet mellan skördens värde valåret och skördens värde föregående år. (Vid marsvalet 1914 jämföres 1913 års skördevärde med 1912 års). Detta förhållande ha jordbrukarna vanligtvis en ungefärlig uppfattning om, när de gå till val i september. Åren 1896 och 1899 förrättas emellertid valen på olika tider i olika valkretsar — från juni och till september — men då huvudparten (89 % resp. 96 %) infaller efter den 15 augusti, kan vårt agrarinkomstindex tillämpas även för dessa år.

Tab. 3 redovisar de politiska och ekonomiska indikatorerna jämte data angående antalet röstberättigade och valdeltagande. Under varje årtal finnes angivet det vid valet maktägande partiet (H = höger, L = liberal, S = soc. dem.). Det liberala partiet, som sprängs 1923, omfattar här både liberaler och frisinnade. Den politiska indikatorn för landsbygd och städer utvisar mars 1914 styrkeändringen för liberaler och socialdemokrater sammanslagna och 1920 detsamma för socialdemokrater och vänstersocialister. Tabellen upptar vidare de röstberättigades och röstdeltagandes antal i absoluta och relativa tal.

Analys. Som redan framhållits äro de agrara konjunkturerna under den här aktuella perioden av tämligen underordnad betydelse. Högkonjunktur, depression, arbetslöshet, strejk och andra för indu-

Tab. 3. POLITISKA OCH EKONOMISKA INDIKATORER

	1896	1899	1902	1905	1908	1911	1914	1914	1917
	H	H	H	H	H	H	L	H	H
<i>Antalet röstberättigade</i>									
I tusental	310	340	382	432	503	1066	1092	1112	1124
I % av folkmängden	6,2	6,6	7,0	7,7	8,5	19,3	19,5	19,7	19,5
<i>Antalet valdellagande</i>									
I tusental	140	137	181	218	308	607	763	735	739
I % av antalet röstberättigade	45,3	40,3	47,2	50,4	61,3	57,0	69,9	66,2	65,8
<i>Politiska indikatorer</i>									
Hela riket	104,9	96,3	79,8	92,5	81,3	78,0	80,1	96,8	67,4
Städer							91,4	99,2	81,2
Landsbygd							90,6	96,2	62,9
<i>Ekonomiska indikatorer</i>									
Industriaktieindex	134,0	95,5	94,7	112,1	87,8	96,2	92,0	88,7	103,2
Agrarinkomstindex	102,3	96,3	101,8	108,1	101,7	106,8	93,9	131,1	108,1
	1920	1921	1924	1928	1932	1936	1940	1944	1948
	S	H	H	L	L	S	S	S	S
<i>Antalet röstberättigade</i>									
I tusental	1193	3223	3339	3506	3699	3925	4111	4310	4708
I % av folkmängden	20,4	54,2	55,6	57,6	60,0	62,8	64,8	66,1	68,0
<i>Antalet valdellagande</i>									
I tusental	660	1748	1771	2363	2501	2925	2889	3099	3895
I % av antalet röstberättigade	55,3	54,2	53,0	67,4	67,6	74,5	70,3	71,9	82,7
<i>Politiska indikatorer</i>									
Hela riket	95,2	92,3	101,2	94,1	73,6	110,1	117,2	86,6	98,9
Städer	94,3	87,8	102,8	95,5	77,3	106,5	113,7	84,5	99,8
Landsbygd	89,2	93,5	98,3	93,1	73,1	112,3	119,3	88,1	98,4
<i>Ekonomiska indikatorer</i>									
Industriaktieindex	93,4	81,1	108,9	108,2	67,4	120,6	97,3	102,5	94,8
Agrarinkomstindex	93,0	67,7	108,2	104,1	105,2	99,1	142,7	90,1	131,3

Vid valet maktägande regerings politiska parti: H=höger, L=liberal, S=soc. dem.

strialismens epok kännetecknande företeelser sätta sin prägel på det svenska näringslivet och måste tillmätas primär vikt som opinionsbildande faktorer. Studiet skall därför i första hand inriktas på relationen mellan de industri-ekonomiska och politiska (för hela riket gällande) indextalen.

Fig. 1 belyser denna relation. Av det föregående bör det stå klart,

att det som främst skall fånga vårt intresse är de ekonomiska och politiska indikatorernas nivå i förhållande till 100 %-strecket. Ligga de samtidigt på samma sida om detta streck, gäller tesen, att stigande resp. fallande konjunkturtendens månaderna före valet ger det maktägande partiet ökad resp. minskad styrka, och ligga de samtidigt på olika sidor, äger denna tes ingen giltighet.

En blick på fig. 1 ger vid handen, att den relationen är starkt framträdande. Vid inte mindre än 11 av de 16 valen 1896—1948 falla sålunda de båda kurvorna samtidigt över resp. under 100 %-stecket. Detta faktum är visserligen inte tillräckligt för att fastslå en regel för sambandet mellan konjunkturtendens och valresultat, men en närmare analys skall visa, att en sådan verkligen kan uppställas.

De fem år, då kurvornas inbördes relation avviker från den allmänna tendensen, äro 1905, 1917, 1928, 1940 och 1944. Av dessa val infalla tre under världskrig och ett under unionskrisen. Det är frapperande, att de ekonomiska och politiska indikatorerna just under krigstid ge helt olikartade utslag. Åkerman har redan visat, att presidentvalen i U. S. A. 1916 och 1944 utgöra tydliga undantag från den utpräglade korrelationen mellan konjunkturtendens och valutslag där. Valen i Sverige 1917, 1940 och 1944 giva ytterligare belägg för att, som Åkerman uttrycker det i sin uppsats, under krig »den ekonomiska faktorn skjutes undan av andra motiv». Begreppet »ekonomisk faktor» får emellertid inte uppfattas i vid bemärkelse, eftersom det här endast betecknar det konjunkturrella läge, som registreras av aktiekursernas förändringar. Åtminstone i Sverige ha vid vissa val andra ekonomiska faktorer spelat en framträdande roll. Tag t. ex. andrakammarvalet 1917, då det regerande högerpartiet råkar ut för ett svårt bakslag trots stigande aktiekurser. Valutgången innebär i själva verket en stark opposition mot regeringens ekonomiska politik — mot den kraftiga prisstegringen, sänkta levnadsstandarden, svåra livsmedelsbristen och den som följd av krigskonjunkturen ojämna inkomstfördelningen. Noteras bör emellertid, att högerns förluster delvis kunna tillskrivas konkurrensen från ett nybildat, närbesläktat parti: bondeförbundet. Men detta sammanhänger återigen nära med krigsårens förhållanden.

Ganska intressant är det att studera krigsvalen med hänsyn till det skede av kriget, under vilket de infalla. Valen 1914 och 1940 äga rum, då kriget ännu befinner sig i ett inledande stadium, och faran för ett angrepp på vårt land inriktar hela nationens ansträngningar på skapandet av ett starkt försvar. Konjunkturtendenserna äro båda gång-

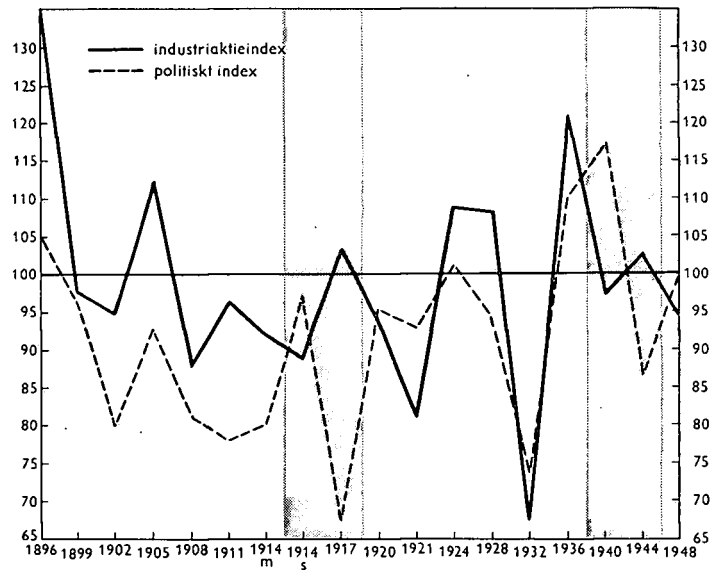

Fig. 1. Politiska och industriekonomiska indikatorer.
Grå yta betecknar världskrigen.

erna likartade. Aktiekurserna peka nedåt, medan skördevärdet, som tab. 3 utvisar, företer en ovanligt kraftig stegring. Det sistnämnda förhållandet beror på avsevärda prishöjningar å vegetabilier, eftersom skördens storlek både 1914 och 1940 understiger det föregående årets. Valet 1914 medför en blott obetydlig försvagning av högerpartiet, och valet 1940 ge socialdemokraterna en starkare ställning än förut. De agrara konjunkturernas opinionsbildande kraft torde emellertid nu liksom under den observerade perioden i övrigt ha varit ringa. Då dessutom överensstämmelsen mellan aktieindexserien och den politiska indexserien är avsevärt sämre än under fredstid, kan man våga draga den slutsatsen, att nationella motiv gjort sig gällande. I september 1917 och 1944 är krigströttheten stor, och risken för Sverige att dras in i den stora kraftmätningen är betydligt mindre än i krigets början. Den politiska faktorn träder delvis tillbaka, och krigets ekonomiska och sociala konsekvenser avgöra många väljares ställningstagande. Sammanfattningsvis kan om alla val som infalla under krig sägas, att den konjunkturbedömning som grundar sig på aktiekurserna saknar relevans och att icke-konjunk-

turella faktorer — ekonomiska och politiska — i stället ge förklaring till valens utslag.

Återstår så 1905 och 1928, då regeringspartiets styrka försvagas, trots att både industri- och agrar-konjunkturer äro på uppåtgående. I det sistnämnda fallet är det uppenbart, att inga exceptionella omständigheter föreligga, som kunna »förklara» det konjunkturella motivets uteblivna effekt. Såväl det inrikes- som utrikespolitiska läget är gott, och inga som helst tecken på den annalkande ekonomiska krisen ha ännu framträtt. 1905 års val äger också rum under utpräglad optimism inom industri och handel, medan däremot det världspolitiska läget kännetecknas av krig och krigsförberedelser. Med tanke på den växande spänningen mellan Norge och Sverige, som kulminerar just under valmånaden, är det inte förvånande, att de politiska och ekonomiska indikatorerna ge olikartade utslag, men frågan är, om inte orsakerna härtill lika mycket kan sökas i ett par andra omständigheter. För det första innebär valet ett ställningstagande i rösträttsfrågan. Tanken på allmän rösträtt understödes visserligen av alla partier, men i frågan om proportionella val eller majoritetsval bryta sig åsikterna skarpt mot varandra. Här föreligger således ett inrikespolitiskt motiv. För det andra äro valresultaten fram till 1911 beroende av en på lång sikt verkande kraft. Den sekulära prisstegring, som sätter in i slutet av förra seklet, medför ökade inkomster för de lägre sociala grupperna. Allt fler inkomsttagare nå upp till den för rösträtten stipulerade 800-kronorsgränsen. De röstberättigades andel av folkmängden stiger från 6,2 % 1896 till 8,5 % år 1908 och 19,3 % år 1911, och antalet valdeltagande växer från 140.000 till 308.000 resp. 607.000. Väljarkårens successiva ökning gynnar som väntat framförallt vänsterpartierna, medan lantmannapartiet befinner sig på ständig retur. Det senare partiets relativt måttliga tillbakagång vid valet 1905 tyder på att radikaliseringsstendensen motverkats av andra valbestämmande faktorer. Att det goda ekonomiska läget varit en av dessa är ytterst sannolikt.

Ett annat tillfälle, då det är svårt att bestämma det konjunkturella motivets styrka, är marsvalet 1914. Riksdagens upplösning dikterades av en allmänt utbredd önskan att ge valmännen möjlighet att uttala sig i försvarsfrågan. Valet får därför delvis karaktären av folkomröstning. Det ovanligt stora valdeltagandet (69,9% av samtliga röstberättigade) är också ett tecken på valets speciella betydelse. Det nationella motivet har ryckt fram i förgrunden. Högern ökar sitt röstetal med mera än 40 % och återtar ställningen som andra

kammarens största parti. Framgångarna måste tillskrivas dess försvarsvänliga politik.

Den goda överensstämmelsen mellan de industriekonomiska och politiska indikatorerna framträder ännu tydligare vid betraktande av deras samtida rörelseriktningar. Bortser man från krigsvalen, peka kurvorna alla gånger utom en, 1911, åt samma håll. Detta enda undantag är emellertid ganska förklarligt. I och med att rösträttsreformen slopar varje census, ger valet 1911 en tämligen riktig bild av den rådande allmänna opinionen. Av de cirka 300.000 nytillkomna rösterna utgör flertalet ett »engångstillskott» åt liberaler och socialdemokrater. Det väsentligt ökade politiska inflytandet för förut missgynnade grupper förklarar således det maktägande högerpartiets kraftiga reducering.

Kurvornas motsatta riktningar under krigsperioderna ge ytterligare belägg för tesen, att konjunkturtendensen då ersättes av andra valbestämmande faktorer. Kurvornas likartade förlopp under de båda krigen bekräfta dessutom uppfattningen, att dessa faktorer styrka varierar med en viss regelbundenhet alltefter den tidpunkt av kriget, när valet äger rum. Sålunda pekar den ekonomiska kurvan nedåt och den politiska uppåt 1914 (sept.) och 1940. År 1917 och 1944 vända båda åt motsatt håll för att slutligen vid det första valet efter krigsslutet, 1920 resp. 1948, återgå till lägen, som innebära överensstämmelse mellan konjunkturtendens och valutslag.

Fig. 2 sammanställer de politiska indexserierna för städer och landsbygd. Seriernas samstämmighet är utpräglad. Endast vid ett tillfälle, 1924, ligga indikatorerna på var sin sida om 100 %-strecket, men skillnaden är så obetydlig, att den kan förbises. Kurvornas rörelseriktningar äro också i stort sett överensstämmande. Slutsatsen synes bli, att valresultaten i städer och på landsbygd stå under inflytande av gemensamma faktorer.

Till sist skola vi jämföra den industriekonomiska serien med den agrarekonomiska och studera deras förhållande till de politiska indikatorerna. De industriella och agrara tendensrelationerna skilja sig vid flera val avsevärt från varandra. Differensen är särskilt fr. o. m. 1932 iögonfallande. De höga agrara siffrorna för 1914 (sept.) och 1940 ha redan påpekats. 1932 års kraftiga nedgång på aktiekurserna sammanfaller med stigande skördevärden.

Som väntat är sambandet mellan de agrarekonomiska och politiska (hela riket) indextalen betydligt svagare än mellan de industriekonomiska och politiska. I hälften av fallen ge de politiska och

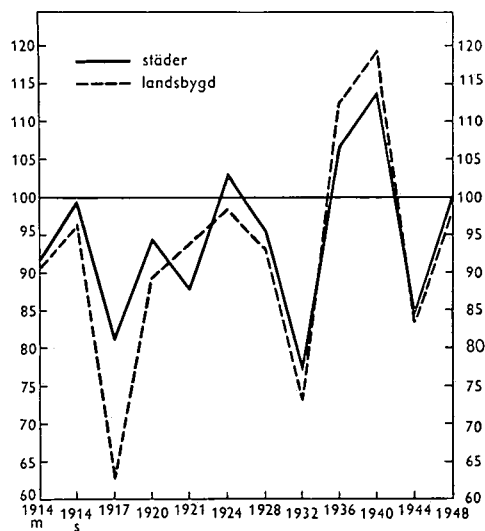

Fig. 2. Politiska indikatorer för städer och landsbygd.

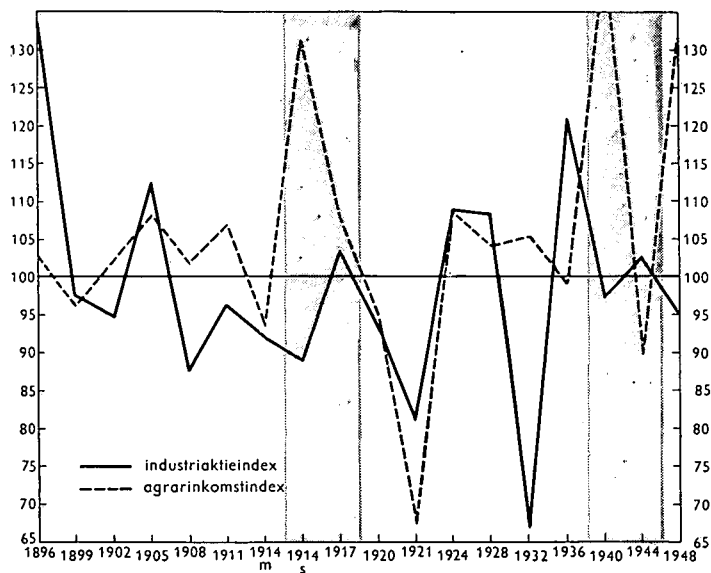

Fig. 3. Industriekonomiska och agrarekonomiska indikatorer. Grå yta betecknar världskrigen.

agrara indikatorerna olikartade utslag. Inte ens under den första delen av den undersökta perioden är överensstämmelsen god. De agrara konjunkturtendenserna ha tydligen under hela 1900-talet haft en ringa inverkan på valresultaten. Denna uppfattning stärkes, om man jämför de industriekonomiska resp. agrarekonomiska relationstalen med de politiska indextalen för städer resp. landsbygd. Dessa omfatta tyvärr endast valen fr. o. m. mars 1914, men för tiden därefter kan man fastslå, att valutslagen på landsbygden liksom i städerna äro beroende av industriella konjunkturförändringar.

Ett noggrannare mått på sambandet mellan de ekonomiska och politiska indexserierna erhålles genom korrelationsberäkning. Av förut relaterade skäl är det härvid riktigast att utelämna åren 1914 (mars), 1917, 1940 och 1944. Den här gjorda beräkningen, som således omfattar 14 val, ger till resultat:

Industriekonomiskt index /politiskt index (hela riket) $r = 0,73$

Agrarekonomiskt index /politiskt index (hela riket) $r = 0,06$

Det höga värdet på den förstnämnda korrelationskoefficienten betecknar ett synnerligen starkt samband. Då skillnaden mellan de båda koefficienternas värden dessutom är avsevärd, ha vi fått siffermässiga bekräftelser på i denna uppsats framförda slutsatser.

Sammanfattning. 1) Valutgången är i Sverige 1896—1948 under fredstid starkt beroende av de industriella konjunkturtendenserna månaderna före valet. Överensstämmelsen mellan de industriekonomiska och politiska indikatorerna är nämligen så utpräglad, att man måste räkna med ett kausalsammanhang. Endast *ett* verkligt undantag gives (1928). 2) Samtliga de val, som äga rum under krig, påverkas av icke-konjunkturrella faktorer (prisstegring = »dyrtid»). 3) Sambandet mellan den agrara konjunkturtendensen och valresultatet är svagt eller obefintligt.

Analysen har således påvisat det ekonomiska lägets utomordentliga betydelse för väljarna. Av dessa finns det givetvis en mycket stor del, vars ställningstagande aldrig dikteras av ekonomiska motiv. Däremot förefaller det mycket troligt, att alla röstberättigade, som icke äro övertygade partianhängare och icke på förhand inta en viss ståndpunkt i t. ex. ett viktigt inrikespolitiskt problem, lämna sina röster till regeringspartiet, då konjunkturerna äro gynnsamma, men stödjande oppositionspartierna i tider av konjunkturrell nedgång. Undersökningen skulle då visa, att dessa marginella grupper inom väljarkåren ha avgörande betydelse för valutgången.

ÖVERSIKTER OCH MEDDELANDEN

Krisförvaltningens avveckling I årgång 1948, andra häftet, av denna tidskrift lämnades en översikt av den under andra världskriget upprättade statliga krisförvaltningens tillkomst och fortsatta utbyggnad samt dess begynnande avveckling fram till slutet av år 1947. Det påvisades, att vissa ansatser till beskärning av ifrågavarande förvaltningsapparat skedde under år 1945 och början av 1946 men att utvecklingen i detta hänseende härefter i huvudsak avstannade och på vissa områden följdes av en ny upprustning. Som viktigaste orsaker härtill angåvos den kritiska situationen inom utrikeshandeln och de nya eller vidgade regleringsuppgifter, som i samband därmed tvingade sig fram, samt den ivriga verksamhet som i form av skärpt pris- och investeringskontroll m. m. utvecklades för att möta hotande inflationstendenser. Den intensifierade importkontrollen och därmed följande planläggningsarbeten betydde avsevärt ökat arbete för handelskommissionen och nya uppgifter för bl. a. industrikommissionen samt indirekt även för övriga försörjningskommissioner genom vissa med importregleringen sammanhängande nya varuregleringar (kaffe- och bensinransonering m. m.). Med den skärpta prisregleringen följde ny utbyggnad av priskontrollnämnden o. s. v.

Emellertid bortföll krisuppgifterna i åtskilliga andra avseenden efter hand och en successiv förenkling och slutlig rasering av kristidsorganisationen kunde därför i många fall äga rum. Vad som sedan början av år 1948 i sådant hänseende inträffat är i stort sett följande. Enligt kungl. brev den 11/6 1948 upphörde *statens krigsförsäkringsnämnds* verksamhet med utgången av juni s. å. Åt ordföranden och två ledamöter uppdrogs att fortsätta och avsluta avvecklingen av nämndens då kvarvarande rörelse. *Statens reservförrådsnämnd* upphörde ävenledes den 30 juni 1948 som självständigt organ och dess verksamhet övertogs av en nyinrättad affärsavdelning inom riksnämnden för ekonomisk försvarsberedskap. *Statens trafikkommission* avvecklades i två etapper. Med utgången av år 1949 indrogs kommissionens sektion för sjöfart och hamnar och fr. o. m. februari 1950 upphörde kommissionens verksamhet helt, medan den slutliga utredningen liksom ifråga om krigsförsäkringsnämnden uppdrogs åt tre likvidatorer.

Inom *statens bränslekommission* skedde i samband med uppgifternas minskning en successiv indragning av avdelningar och byråer under år 1949 och första halvåret 1950, så att vid utgången av juni 1950 blott en obetydlig rest av kommissionen fanns kvar.

Statens industrikommissions verksamhet inskränktes i samma mån som de särskilda industrivaruregleringarna upphörde. Till sist kom densamma att väsentligen begränsas till utredningar och yttranden beträffande import- och exportfrågor. Det var därför en naturlig rationaliseringsåtgärd, att denna kommission från nyåret 1950 sammanslogs med statens handelskommission till en ny myndighet, *statens handels- och idustrikommission*, som blev centralorganet för alla frågor rörande utrikeshandeln. Liksom fallet varit med handelskommissionen förlades den nya sammanslagna kommissionen under handelsdepartementet.¹

Vad *statens livsmedelskommission* beträffar kunde dess organisation väsentligen förenklas i samband med upphörandet av de viktigare varuregleringarna på livsmedelsområdet (mjöl- och brödransoneringen den $\frac{2}{10}$ 1948, matfettsransoneringen den $\frac{25}{100}$ 1949, kött- och fläskransoneringen den $\frac{20}{100}$ 1949, sockerransoneringen den $\frac{1}{10}$ 1949, foder- och gödselmedelsregleringarna i olika etapper under 1949 och 1950 o. s. v.). Vid slutet av juni 1950 återstodo av kommissionens tidigare uppgifter — förutom den omfattande prisreglerande verksamheten — väsentligen kafferansoneringen och vissa beredskapsuppgifter. Livsmedelskommissionens avveckling var en fråga som sammankopplats med fullföljandet av de vid 1947 års riksdag fastställda riktlinjerna för den framtida jordbrukspolitikerna. I samband härmed hade principbeslut fattats om att ett särskilt organ, *statens jordbruksnämnd*, skulle inrättas för övertagande bl. a. av de uppgifter av mera permanent natur, vilka sammanhängde med den s. k. jordbruksregleringen och vilka voro av snarlik beskaffenhet med dem som livsmedelskommissionen övertagit från den under senare delen av 1930-talet verkamma jordbruksnämnden, när denna med utgången av november 1939 upphörde. 1947 års riksdagsbeslut innebar, att den nya jordbruksnämnden skulle bildas genom omorganisation av livsmedelskommissionen, då denna helt eller åtminstone i huvudsak avvecklat sin av krisförhållandena föranledda regleringsverksamhet i fråga om livsmedelsförsörjningen. Förslaget realiserades först fr. o. m. den 1 juli 1950, då det nya organet, statens jordbruksnämnd, trädde i verksamhet såsom en under jordbruksdepartementet sorterande myndighet. Nämnden övertog livsmedelskommissionens befattning med sådana ärenden som ej voro av krisnatur samt därjämte de uppgifter som dithills ankommit å statens sockernämnd och statens linnämnd, vilka liksom livsmedelskommissionen upphörde med utgången av juni 1950. För de uppgifter av krisnatur som eljest återstodo på livsmedelsområdet inrättades i anslutning till jordbruksnämnden en särskild kommission för krisärenden.

Även den *lokala krisorganisationen* kunde under här ifrågavarande period i det närmaste avskaffas. Redan från början av januari 1949 och sedan successivt under året indrogos de vid kristidsstyrelserna inrättade bränslekontoren. Kristidsstyrelserna själva upphörde med 1949 års utgång och deras kvarvarande uppgifter överflyttades på länsstyrelserna. Kristidsnämndsinstitutionen bibehölls tills vidare, men fr. o. m. år 1950 medgavs kommunerna att, därest behov av särskild kristidsnämnd icke förelåge, efter inhämtande av länsstyrelsens medgivande uppdraga åt

¹ Se om statens handelskommission denna tidskrift 1950, s. 256 ff.

annan kommunal myndighet att fullgöra på dem ankommande uppgifter, vilket i vidsträckt omfattning skedde.

Då fram på våren 1950 de flesta kristidsregleringarna upphört och därmed flertalet med kristidshushållningen sammanhängande ärenden, såvitt de ankommo på folkhushållningsdepartementet, befanns det överflödigt att för återstående ärenden av hithörande slag bibehålla ett särskilt departement. Fr. o. m. den 1 juli 1950 avskaffades fördenskull *folkshushållningsdepartementet*. De ännu kvarvarande, dittills under detta departement sorterande myndigheterna, nämligen riksnämnden för ekonomisk försvarsberedskap, bränslekommissionen, priskontrollnämnden och överrevisionen för krisförvaltningen, överfördes till handelsdepartementet, varest ärenden som sammanhänge med nämnda myndigheters verksamhet därefter skulle departementalt handläggas.

Av egentliga kristidsorgan kvarstodo vid det nya budgetårets ingång i övrigt den till socialdepartementet hörande *byggnadsberedningen* samt de under samma departement sorterande *statens hyresråd* och *arbetsmarknadsstyrelsens krisavdelning* ävensom *valutakontoret*.

Karl Åmark.

Riksdagen och utrikespolitiken 1949.

Vid 1948 års riksdag demonstrerade de fyra stora politiska partierna sin enighet om att Sverige borde stå utanför världspolitikens två alltmer konsoliderade stora maktblock. Trots detta präglade motsättningen mellan dessa båda block också under 1949 i stor utsträckning riksdagens utrikespolitiska överläggningar. Kort efter årsskiftet hade förhandlingarna mellan Västunionen och Förenta staterna om en nordatlantisk försvarspakt nått så långt, att de skandinaviska länderna tvingades ta ställning till frågan om de skulle söka anslutning till den planerade alliansen eller eventuellt genom inbördes samverkan öka sina möjligheter att förbli neutrala. Senare under vår-sessionen fick riksdagen ta ställning till frågan om Sveriges samverkan med de övriga väststaterna på andra områden än det rent försvarspolitiska. Den första frågans praktiska uttryck var försöket att i ett skandinaviskt försvarsförbund skapa ett alternativ till Atlantpakten, den andra Sveriges inträde i Europarådet.

I remissdebatten, som i båda kamrarna varade två dagar (18—19 januari), intog de utrikespolitiska frågorna en tämligen framskjuten plats. Den dominerande frågan var de då pågående förhandlingarna med Danmark och Norge om det skandinaviska försvarsförbundet. Enighet om alliansfrihet, d. v. s. i praktiken att Sverige skulle avböja att inträda i den nordatlantiska försvarsalliansen, fastslogs. Samtidigt gjordes även deklARATIONER till förmån för den svenska regeringens erbjudande att Sverige skulle ingå försvarsförbund med Danmark och Norge, vilket syftade till att undvika politisk splittring i Norden. Som vanligt i den svenska riksdagens utrikesdebatt efter kriget framfördes verklig opposition mot regeringens utrikespolitiska kurs endast av kommunisterna.¹

¹ Remissdebatten varade i F.K. nära 14 timmar, av vilka ungefär två ägnades åt utrikes- och handelspolitiska spörsmål. Denna liksom följande tidsuppgifter

Den största utrikesdebatten i början av riksdagen förlades liksom närmast föregående år till en särskild överläggning. Den ägde rum den 9 februari, sedan förhandlingarna om ett skandinaviskt försvarsförbund lidit skeppsbrott vid Oslokonferensen den 29—30 januari. Debatten inleddes i F.K. av statsministern och i A.K. av utrikesministern, vilka föredrog ett regeringsmeddelande enligt R.O. § 56. I detta redogjordes för alliansförhandlingarna med Danmark och Norge och för orsakerna till deras misslyckande. Meddelandet följdes av riksdagens längsta utrikesdebatt under året.² Liksom under remissdebatten präglades överläggningarna under denna särskilda utrikesdebatt av i stort sett fullständig enighet mellan de fyra stora partierna. Den enda skarpa polemiken ägde också nu rum mellan dessa partier och kommunisterna.³

I debatten betygades de borgerliga oppositionspartiernas tillfredsställelse över att de beretts möjlighet att delta i förhandlingarna om försvarsalliansen. Vart och ett av de fyra stora partierna hade nämligen med två representanter var av sina medlemmar i utrikesutskottet (nämnden) deltagit i alliansförhandlingarna i Köpenhamn och Oslo. Men kommunisterna, som inte fått vara med, påtalade »den uppenbara nonchalans regeringen visat riksdagen i denna fråga».⁴

I regeringsdeklarationen och debatterna framskytmade även uppfattningen, att de misslyckade alliansförhandlingarna måste framtvinga ytterligare förstärkning av försvaret för att Sverige skulle kunna vidhålla sin alliansfria politik under de ökade påfrestningar som kunde väntas, sedan Danmark och Norge anslutit sig till det västliga stormaktsblocket.⁵ Denna synpunkt återupptogs av högern vid debatten den 16 mars om fjärde huvudtiteln. Denna överläggning fick i betydande omfattning karaktären av en fortsatt utrikesdebatt.⁶

Utrikespolitiska debatter ägde som vanligt rum också i samband med besvarandet av framställda frågor — interpellationer och enkla frågor — och vid behandlingen i kamrarna av utskottsutlåtanden över propositioner och motioner i utrikespolitiska ämnen. De båda frågesökningsinstitutionerna användes 1949 något flitigare än vid 1948 års riksdag för att erhålla utrikespoli-

i denna uppsats har beräknats efter den genomsnittliga debattlängden per trycksida i riksdagsprotokollet. Av 19 timmars överläggning i A.K. kan ungefär en och en halv betecknas som utrikesdebatt. De längsta inläggen kom i båda kamrarna från kommunistiska ledamöter (Öhman i F.K. 2, s. 140 ff.). Den motsatta ytterligheten till kommunisternas opposition mot varje utrikespolitiskt engagemang västerut, även ett rent skandinaviskt sådant, representerades av ett par talare i F.K., vilka ansåg att Sverige borde sammansluta sig med de atlantiska staterna (Osvald, F.K. 2, s. 101 ff., och Nerman, F.K. 2, s. 151 ff.). Bland övriga talare, som gjorde utrikespolitiska inlägg, märktes främst kamrarnas gruppleddare.

² Debatten varade i F.K. fyra timmar, i A.K. sex timmar.

³ F.K. 5, s. 15 ff.; A.K. 5, s. 7 ff. Alliansförhandlingarnas misslyckande beklagades djupt i regeringsdeklarationen och häri instämde högerns och folkpartiets talesmän, medan utgången togs med större jämnmod av bondeförbundet (t. ex. Hedlund i Rådom, A.K. 5, s. 16 ff.) och hälsades med glädje av kommunisterna (t. ex. Hagberg i Luleå, A.K. 5, s. 42).

⁴ Se t. ex. A. K. 5, s. 16 (Hedlund i Rådom) och s. 23 (Senander).

⁵ F.K. 5, s. 19 (regeringsdeklarationen), s. 58 (Andrén).

⁶ F.K. 10, s. 11 ff.; A.K. 10, s. 74 ff.

tiska upplysningar och få till stånd debatter i utrikesfrågor. Antalet utrikespolitiskt präglade interpellationer och enkla frågor framgår av tabell 1.

Tabell 1.

Spörsmål i utrikespolitiska ämnen vid 1949 års riksdag.
(Inom parentes anges hela antalet spörsmål av angivet slag.)

Kammare	Spörsmål	Vårsessionen	Höstsessionen	Hela riksdagen
F.K.	Interpellationer	2 (32)	3 (12)	5 (44)
	Enkla frågor	2 (5)	— (—)	2 (5)
A.K.	Interpellationer	6 (86)	4 (30)	10 (116)
	Enkla frågor	1 (7)	1 (8)	2 (15)

Vid vårsessionen interPELLERADES i F.K. handelsministern om vissa förhållanden i samband med den då förestående tullkonferensen i Annecy om utrikeshandels liberalisering⁷ och utrikesministern om vissa förhållanden i de polska hamnarna.⁸ Höstsessionens tre utrikespolitiskt färgade interpellationer ställdes dels till inrikesministern, som tillfrågades om den svenska flyktingpolitiken,⁹ dels till handelsministern, som fick uppbara kritik från interpellanten för det sätt på vilket en svensk frilista (i enlighet med Annecy-avtalet) utarbetades,¹⁰ samt dels till utrikesministern, som fick redogöra för den svenska hjälpen till av kriget drabbade nationer.¹¹ Den enkla frågan gällde den ryska territorialvattengränsen i Östersjön.¹²

I A.K. rörde tre av vårsessionens interpellationer Sveriges förhållande i olika hänseenden till den nya staten Israel,¹³ Etiopien¹⁴ och Colombia.¹⁵ De

⁷ F.K. 12, s. 6 ff. Interpellant Wehtje. Den följande överläggningen tog omkring 20 minuter. Interpellationen avsåg att kritisera förberedelsearbetet och trygga riksdagens medverkan vid frågans behandling och avgörande.

⁸ F.K. 23, s. 15 f. Interpellant C. E. Ericsson. Replikväxlingen mellan utrikesministern och interpellanten tog blott omkring 10 minuter i anspråk.

⁹ F.K. 26, s. 6 ff. Interpellant Sunne. Sju talare deltog i den ungefär fem kvart långa överläggningen.

¹⁰ F.K. 24, s. 8 ff.; 32, s. 3 ff. Interpellant var åter Wehtje. I den omkring 45 minuter långa debatten deltog utom interpellanten och handelsministern också von Heland.

¹¹ F.K. 28, s. 8 ff. Interpellationen, som föranleddes av den amerikanske kongressledamoten, Oklahomasenatorn E. Thomas' kritik av Sverige i ett intervjuuttalande ^{13/11}, framställdes av Wistrand ^{10/11}. Då svaret avlämnades ^{23/11}, yttrade sig utom interpellant och minister även Åkerberg, von Heland och Öhman.

¹² F.K. 5, s. 4. Frågeställare C. E. Ericsson. — En viss utrikespolitisk karaktär hade måhända även samme ledamots enkla fråga rörande resekort som legitimation vid vissa utlandsresor. F.K. 8, s. 32. Den är icke redovisad i tabell 1.

¹³ A.K. 17, s. 5 ff. Interpellanten, Johansson i Stockholm, ville veta om regeringen avsåg att inom den närmaste tiden uppta diplomatiska förbindelser med staten Israel. Svar och interpellationsdebatt tog ungefär en halv timme.

¹⁴ A.K. 19, s. 129 ff. Interpellant Mosesson. I debatten, som varade ungefär 40 minuter, deltog även Ståhl.

¹⁵ A.K. 16, s. 120, 163. Interpellationen besvarades aldrig, men interpellanten (Wiberg) lämnade vid kammarens sista plenum under vårsessionen en ytterligare motivering för sitt i interpellationen uttryckta önskemål om en förstärkning av Sveriges representation i Colombia. — Ytterligare en handelspolitiskt färgad interpellation förblev obesvarad. Den framställdes av Andersson i Björkäng och avsåg medgivande av export av massaved till Bizonien m. m. A.K. 8, s. 13.

Detta faktum har påtalats av oppositionen. Liberalerna har fört fram sitt krav på proportionella val. En annan synpunkt har dock dominerat: man har frågat sig, om det inte är nödvändigt att tillförsäkra sig åtskilligt mer än halva antalet röster för att introducera ett socialistiskt samhällssystem.

Orsakerna till denna valutgång skall ej utredas. Valkampanjen, som var mycket livlig, fick sin speciella färg genom hetsiga debatter kring arbetarpartiets planer på socialisering. Den skärpta tonen i partidebatten kontrasterade kraftigt mot krigsårens enighet. Det mest uppmärksammade inslaget i valdebatten utgjordes av arbetarpartiets valprogram, »Let Us Face the Future». Ett mycket omfattande socialiseringsprogram framlades. Bränsle- och kraftindustrierna, transportväsendet inom landet, samt järn- och stålindustrin omnämndes. Bank of England skulle också socialiseras, varjämte skärpt kontroll påyrkades över investeringarna. En vittgående ekonomisk planering i fredstid ställdes också i utsikt. Programmet nämnde bl. a. kontroll över priser och varor.

De konservativa opponerade sig häftigt mot dessa planer. Man underströk vikten av att bevara krigsårens samarbete. 1944 framlade också Mr. Winston Churchill sin fyraårsplan för återuppbyggnaden. För detta ändamål skulle en ny koalitionsregering bildas efter krigets slut. Man torde kunna våga påståendet, att det konservativa partiet till stor del satsade på Churchills personlighet vid valet 1945. De konservativas stora programreformer 1947, som främst kom till uttryck genom »The Industrial Charter», skall ej här behandlas. Det liberala partiet sökte medvetet intaga en mellanställning. Både den konservativa och den socialistiska linjen avvisades, och ett radikalt program lades fram. Den första sessionen utmärktes dock av, att liberalerna i stort sett stödde den socialistiska linjen.

Som förut omtalats hade arbetarpartiet genom sitt valprogram förbundit sig att genomföra en rad socialiseringar inom näringslivet. Socialiseringarna har f. n. följande utsträckning: Bank of England, den civila luftfarten, telegrafjänsten, kolgruvorna, de inhemska transportererna, elektricitets- och gasförsörjningen. Om man vill, kan till socialiseringarna även räknas statens övertagande av bomullsbörsen. 1948, på hösten, framlades ett lagförslag om förstatligande av järn- och stålindustrin. Detta har ännu ej förverkligats.

Genom socialiseringarna har uppkommit en »blandad ekonomi». Omkring 80 % av industrin är kvarlämnad i privat ägo. Den offentliga sektorn utgöres sålunda av 20 % av industrin. Vid valet av de näringsgrenar, som skulle socialiseras, följde man med all sannolikhet någon eller några principer. Man tänkte sig, att vissa bas- eller nyckelindustrier skulle övergå i offentlig ägo. Dessa basindustrier (common service industries) sades vara grundläggande för ett effektivt utnyttjande av hela det ekonomiska maskineriet och berör direkt en stor del av den övriga industrin. Motsatsen till begreppet basindustri säges vara fabriksindustri (manufacturing industries). Det låg nära till hands att som basindustri rubricera kol, elektricitet, gas och transporter. Vad järn- och stålindustrin beträffar ställer sig problemet inte lika lätt. Det är teoretiskt möjligt att avskilja den grundläggande framställningen av tackjärn och stål från den vidare bearbetningen av dem. Men i praktiken blir uppgiften synnerligen svår. Stålindustrin befinner sig så-

lunda mellan de nyss påtalade industribegreppen. Detta erkännes från socialistiskt håll. Dock hävdar man, att stålindustrin skall hänföras till common service industries. Men ett annat argument spelar en ej oväsentlig roll, nämligen stålindustrins monopolgrad. För fullständighetens skull må nämnas, att en näringsgrens effektivitet i viss mån inverkat på valet av socialiseringsobjekt. Förvaltningen av de socialiserade bolagen visar en del intressanta drag.¹ En översikt därav skall ges med huvudvikten lagd vid de statliga bolagens administration och den offentliga kontrollen över dessa.

De nya statliga bolagen (public corporations) är i lag definierade monopol. Vid *förvaltningen* av dessa har man strävat efter en frigörelse från traditionsbundna former. Förvaltning via departementen har avvisats. I stället har skapats från den ordinarie förvaltningen fristående organ med halvautonom ställning gentemot regeringen. Något nytt i och för sig kan dessa bolag inte sägas utgöra. Före 1939 fanns dylika. Central Electricity Board, London Passenger Transport Board samt Port of London Authority hade genom lagar respektive 1926, 1936 (1933, 1935) och 1908 uppsatts och verkat som public corporations. Dock finns det tydliga skillnader mellan dessa och efterkrigsårens statliga bolagsbildningar. Den främsta ligger däruti, att regeringens inflytande kraftigt skärpts jämfört med förhållandena före 1939.

I spetsen för varje socialiserad näringsgren står en styrelse eller kommission (t. ex. National Coal Board, British Transport Commission), som är ansvarig inför regeringen. Ledamöterna i dessa styrelser utnämns av regeringen. Ett undantag utgör Bank of England, vars styrelse formellt utses av konungen. Denna »bankernas bank» intar alltfört en privilegierad ställning (Bank of England Charter 1946). Antalet ledamöter i varje styrelse varierar. I regel är det omkring 10.

Vissa kvalifikationer gäller för medlemskap. På grund av dessa får styrelsen ofta karaktären av en sammanslutning av experter. Detta gäller t. ex. kolstyrelsen. I Coal Industry Nationalisation Act uppställs följande villkor: vederbörande skall ha haft »erfarenhet av och skicklighet i industriella, kommersiella eller finansiella göromål, teknik, administration samt arbetarfrågor». Av intresse är att veta, att medlemskap i underhuset diskvalificerar en person från medlemskap i någon central styrelse. Fastställd utnämningstid finns endast för medlemmarna i Bank of Englands styrelse. (5 år för direktören och vicedirektören samt 4 år för övriga ledamöter). I fråga om t. ex. kolnämnden har man endast fixerat en maximitid (5 år). Liksom regeringen utnämner ledamöterna, så kan den, om det befinnes nödvändigt, avskeda dem. Signifikativ är bestämmelsen beträffande kolnämnden. Där stadgas, att om en medlem enligt regeringens åsikt blir oförmögen att fortsätta sin tjänst eller inkompetent i att utföra sina plikter, regeringen skall ledigförklara tjänsten.

En mycket intressant förvaltningsfråga utgör decentralisationsproblemet. Utvecklingen inom de socialiserade industrierna får anses gå

¹ Redogörelsen grundar sig på Acts of Parliament (Bank of England Act, 1946 o. s. v.). En utmärkt sammanfattning av dessa är D. N. Chester, *The Nationalised Industries — A Statutory Analysis*, London 1948.

i riktning mot ökad decentralisering. Det är tydligt, att erfarenheterna från framförallt kolindustrin verkat bestämmande härvidlag. Lagstiftningsvägen har ingenting gjorts för att framtvinga decentralisering inom kolindustrin. Kolnämnden har dock myndighet att organisera och utnämna underlydande organ. Dessa har ingen självständig laglig status utan kan beskrivas som underordnade myndigheter med delegerade befogenheter. Enligt en uppgift finns det 8 Divisional Boards samt 50 Area Boards. Belysande för strävan bortifrån centralisering är Electricity Act (1947) och Gas Act (1948). I dessa fastslås, att ett bestämt antal distriktsnämnder (Area Boards) skall upprättas med egna rättigheter och skyldigheter. Enligt Electricity Act skall en British Electricity Authority samt 14 Area Boards etableras. Relationerna mellan huvudorganet och de 14 distriktsnämnderna kan beskrivas på följande sätt. Det förra organet har en allmän kontrollrätt över de senare. Det svarar vidare för kraftförsörjningen till de olika regionala organen samt har befogenhet att tillverka elektrisk utrustning. De 14 Area Boards handhar först och främst den elektriska distributionen inom respektive distrikt. Inom gasförsörjningen har decentraliseringen genomförts så gott som fullständigt. De lagligt reglerade huvudorganen utgörs av 12 Area Boards och en Gas Council. Denna Gas Council är huvudsakligen en mötesplats för representanter från de olika Area Boards. Representanterna utgörs av de 12 ordförandena i dessa. Gas Council intar ej någon överordnad ställning gentemot de 12 Area Boards. Intressant är att varje Area Board måste balansera sina egna vinst- och förlusträkningar till skillnad från exempelvis de 14 Area Boards inom den elektriska försörjningsindustrin.

Vårt beaktande är de åtgärder, som vidtagits för att tillvarata konsumenternas intressen. Genom Advisory (or Consumers') Councils har man låtit konsumentintresset komma till tals. Medlemmarna i dessa organ utnämns av respektive ministrar, som i sin utnämningsspolitik tar all hänsyn till de olika organisationerna. Konsumentorganets uppgifter är främst av rådgivande och diskuterande karaktär. Genom hänvändelser till ministern ifråga kan dessa councils påverka den centrala styrelsen. Regeringen har dock i sin hand att avgöra, om några åtgärder därvidlag bör vidtagas.

Ett av de intressantaste problem i den förvaltningsform, som utbildats inom de socialiserade företagen, rör förhållandet mellan regeringen och de olika bolagsstyrelserna. Beträffande styrelsernas kompetens kan sägas, att de handhar de dagliga ärendena, anställer och avskedar underlydande personal samt har att sörja för de anställdas trivsel och välbefinnande. Alla mera betydande kapitalutgifter skall först godkännas av ministern. Reorganisations- och utvecklingsplaner är sålunda underkastade regeringens kontroll. Detsamma gäller frågor rörande utbildning och forskning. Dessutom har regeringen obegränsad tillgång till styrelsernas räkenskaper m. m. På papperet har således en maktuppdelning skett, men i praktiken torde gränsdragningen vara svår att upprätthålla. Detta intryck förstärkes vid en överblick av respektive ministrars rätt att ge allmänna direktiv. Efter konsultation med nämnden kan en minister utfärda förbindande direktiv i frågor som enligt ministern berör samhällsintresset. En viss flexibilitet kännetecknar därför förhållandet mellan regering och bo-

lagsstyrelse. Mot ministrernas ingalunda oväsentliga, mer eller mindre potentiella maktbefogenheter har oppositionen riktat en viss kritik.

Ett viktigt kriterium på en demokrati är största möjliga offentlighet inom statsförvaltningen. Bland annat måste representationen hållas underrättad om läget inom denna gren av statslivet. Detta krav blir under trycket av statsmakernas expansion alltmera aktuellt. Man har därför inom de socialiserade näringsgrenarna velat tillgodose offentlighetskravet genom årliga rapporter från de olika styrelserna till regering och parlament. Ett undantag utgörs av Bank of England. Någon skyldighet för bankstyrelsen att avge en årsrapport till regeringen för vidare befordran till parlamentet existerar ej enligt vare sig Bank of England Act eller Bank of England Charter. Dessa rapporter skall avges så snart som möjligt efter avslutat finansår och skall innehålla en överblick över styrelsens sätt att fullgöra sina åligganden, dess politik och program. Rapporten ifråga skall även redogöra för de direktiv ministern till äventyrs har gett styrelsen. Dock finns här ett undantag. Enligt Coal Industry Nationalisation Act kan ministern för styrelsen tillkännagiva som sin åsikt att det strider mot samhällsintresset att offentliggöra ett dylikt direktiv. Det är värt att notera, att i de övriga lagstiftningsakterna rörande socialisering begreppet »national interest» utbytts mot »national security». I samband med dessa årsrapporter framläggs även de olika styrelsernas vinst- och förlusträkningar. De nyupprättade konsumentråden har också att avge liknande årsrapporter.

Som framgått av den föregående redogörelsen har stora steg tagits mot offentlig kontroll och offentligt ägande. En livlig diskussion har också uppstått kring den förda politiken i dessa avseenden. Genom en serie händelser, främst knutna till depressionen i början av 1930-talet, evolutionen inom den nationalekonomiska vetenskapen vid samma tidpunkt samt det andra världskriget, har en viss enighet uppstått kring tanken på någon samhällelig planering. Det råder däremot delade meningar om denna planerings räckvidd och intensitet. Oppositionens kritik mot en fortsatt socialiseringspolitik är stark. Debatterna kring järn- och stålbillen har till full evidens visat detta. I det följande kommer några huvudpunkter i den allmänna debatten att beröras.

Monopoltendenserna i modernt engelskt näringsliv är ett faktum, som intet parti har kunnat negligera. Denna strävan mot organisering av industrin har berott på en hel del faktorer. Stordriftens uppenbara fördelar är en bidragande orsak. Men förutom denna tekniskt ekonomiska faktor har den av staterna förda ekonomiska politiken spelat en ej oväsentlig roll. Särskilt beträffande England är detta alldeles klart. Monopoliseringen hade före 1930-talet varit förhållandevis måttlig. Den världsekonomiska krisen åstadkom en stor förändring. 1931 lämnade England guldmyntfoten och införde följande år en allmän tulltaxa. Frihandelslandet par préférence blev protektionistiskt. Övergången till skyddspolitik framkallade stora förändringar. Professor Hayek talar om det starkt ökade tempot i monopolbildningen.² Konkurrensen begränsades, och företagarmentaliteten blev en annan. I socialiseringsdebatten efter det andra världskrigets slut har socialisterna använt denna utveckling som argument för förstatligande

² F. Hayek, *Vägen till trädedom*, övers. Sthlm 1944, s. 60.

av bland annat stålindustrin. Detta är för arbetarpartiet desto tacknäm-
ligare, eftersom de konservativa dominerade årtiondet. I nära samband
med monopol- och kartellbildningen står utvecklingen av äganderätten till
produktionsmedlen. Under en debatt om den nya aktiebolagslagstiftningen
kom Sir Stafford Cripps in på detta spörsmål. Han framhöll, hur sam-
bandet mellan »management» och »ownership» alltmer förtunnats.

Det brittiska arbetarpartiets lösning av monopolfrågan ligger i en över-
gång från privata till offentliga monopol samt en skärpt kontroll över ännu
ej förstatligade sådana. Ett av huvudargumenten för en socialisering av
stålindustrin är dennas monopolgrad. I underhusdebatten i november 1948
vid andra läsningen av stålbillen berörde förrådsminister George Strauss tre
alternativ.³ Som en omöjlighet betecknades tanken att lämna kvar industrin
i »stålherrarnas händer» utan statlig uppsikt. Det nuvarande tillståndet,
kännetecknat av statlig kontroll med bibehållen privat äganderätt, ansågs
opraktiskt. Den enda tillfredsställande lösningen sades vara en förening
av kontroll och ägande under statlig egid. Vissa fördelar anses förknippade
med en övergång från privata till statliga monopol. De privata bolagens
prispolitik angrips och kontrasteras med de statliga bolagens mer expan-
sionistiska prispolitik. Socialiseringen skall medverka till ett bättre ut-
nyttjande av de tekniska och vetenskapliga framstegen. Det statliga bolagets
möjligheter att tillvarata konsumenternas intressen anses också vara
större än ett privatägt. Ytterst är det ju, säger man, parlamentet, som
står för de socialiserade näringsgrenarna.

De restriktiva, monopolistiska åtgärderna fördöms även från både konser-
vativt och liberalt håll. I de konservativas industricharta framgår detta klart.
Till regeringens »strategiska åtgöranden» hör att hålla uppsikt över sådana
tendenser från företagets sida och i övrigt att på alla sätt underlätta den
fria företagsamheten i dess strävan att undvika restriktionism. De stora
statliga monopolen anses i vilket fall som helst innebära vissa faror. Man
pekar på den byråkratiska organisationen med åtföljande ineffektivitet
samt varnar för allehanda övergrepp på konsumenterna.

Organisationssträvandena inom modernt näringsliv skapar onekligen en
rad svåra problem. Näringslivets organisering utgör ett exempel. För socia-
listerna är saken tämligen klar. Någon återgång till den fria konkurrensen
är för dem utesluten. Hellre föredrages en utveckling från privata monopol
och karteller till statsdrift eller åtminstone skärpt kontroll. Det förstnämnda
alternativet framstår helt säkert för socialisterna såsom det mest ändamåls-
enliga. De konservativa står inför ett dilemma. De angriper tendensen till
byråkratisering av näringslivet och eftersträvar att hålla fältet fritt för den
fria företagsamheten. Men samtidigt erkänns vikten av en viss central pla-
nering, vilken skall underlättas genom samarbete mellan statsmakt, före-
tagare och fackföreningsrepresentanter. Av detta skäl anses det önskvärt
att uppsätta »lämpliga och effektiva organ» för varje industrigren. De kon-
servativa synes därför förutsätta en kompromiss mellan planering och en
modifierad form av fri konkurrens.

De senaste årens händelser i engelsk politik har föranlett oppositionen

³ House of Commons, November 15, 1948, col. 54 ff.

att bittert klaga över parlamentets minskade betydelse i statslivet. Denna klagan är på intet sätt ny, men har sedan 1945 i viss mån präglat debatten. Den verkställande makten säges ha fått ökade befogenheter. Man anklagar regeringen för att genom nedskärning av debattiden i underhuset ha kränkt diskussionsfriheten. De långa och detaljerade lagförslagen kräver lång tid för att kunna nödtorftigt bemästras, vilket gör oppositionens uppgift än svårare. Särskilt har kritik riktats mot regeringens fullmaktslagstiftning, som främst kommit till uttryck genom Supplies and Services Act. Oppositionen anser fullmaktslagstiftningen fördärlig, åtminstone i den form den fått. Den liberala underhusgruppens ledare Mr. Clement Davies har gett uttryck däråt.⁴ I ett anförande konstaterade han, att parlamentet håller på att bli av med flera av sina rättigheter. En av regeringens första åtgärder, sades det, hade varit att för fem år förlänga de maktbefogenheter, parlamentet gav regeringen under kriget. Däri såg Mr. Davies ett bevis på, att lagstiftning genom Order in Council hade fått ökat inflytande.

Professor F. Hayek har bland annat behandlat parlamentets ställning vid ekonomisk planering och anser att ett utbyggt delegationsförfarande därvidlag ej kan undvikas. Hayek framhåller, att folket mycket väl kan ha enats om genomförandet av en allmän ekonomisk plan. Men svårigheter kommer dock att uppstå vid det närmare utarbätandet av denna och åsikterna om den exakta innebörden av planen kommer att skära sig. Det ekonomiska händelseförloppet kan, betonar Hayek, ej regleras genom allmänna lagar av civillagskaraktär. Därav drages den slutsatsen, att administrativa avgöranden från fall till fall får starkt ökad betydelse och i mångt och mycket träder istället för den ordinarie lagstiftningen. Professor Harold Laski är ense med Hayek om, att parlamentets ställning i ett planerat samhälle kommer att bli en annan än den nuvarande. Laski anser, att planekonomi innebär stora förändringar i den politiska friheten såväl individuellt som institutionellt. Parlamentet är avpassat efter kapitalistiska förhållanden, vilket gör en anpassning efter socialistiska förhållanden nödvändig.⁵

Från problemet om den konstitutionella friheten är steget inte långt till den politiska friheten. Alla partier, utom det kommunistiska, är angelägna om att bevara den. Ingenting har heller inträffat, som gjort frågan aktuell. I under- och överhusdebatterna har inga partier ifrågasatt varandras ärlighet i detta avseende.

En diskussion har i alla fall uppstått. Kan man på lång sikt garantera politisk frihet i ett i hög grad planerat samhälle? Kan ett politiskt parti med ett program innebärande tillbakagång till en mer eller mindre modifierad form av den fria företagsamheten tänkas utföra oppositionens roll i ett framtida planerat socialistsamhälle, och om partiet segrade i ett val kommer det då att kunna effektuera sitt program? Frågor liknande dessa har man ställt sig. Vid resonemang av detta slag får ihågkommas, att den politiska uppfattningen hos ett parti ständigt är stadd i utveckling. Den allmänna utvecklingen lämnar intet parti opåverkad. Det har påståtts, att den sociala

⁴ House of Commons, November 13, 1946, col. 206 ff.

⁵ H. Laski, Vår tids revolution, övers. Sthlm 1945, s. 389.

och ekonomiska förändringen i England efter kriget inte påtvingats folket av arbetarpartiet. I stället skulle orsaken legat hos »circumstances». Detta har insetts av de konservativa (industrichartan). En eventuell konservativ valseger skulle blott dämpa farten i den pågående förändringen.⁶

Olägenheterna med att låta vissa industrigrenar skifta ägare alltefter den sittande regeringens färg är mycket stora. De konservativa har i sin industricharta beaktat detta förhållande. I fråga om Bank of England och kolgruvorna har det klart sagts ifrån, att någon återgång till privat drift ej är att vänta. En socialiseringsåtgärd har, om det föreligger en viss värdegemenskap, stora utsikter att bli bestående. Vad järn- och stålindustrin beträffar är läget ett annat. Det säges här ifrån, att de konservativa är oförsonliga motståndare till en dylik socialisering. Det rör sig i detta fall om ett förslag, inte ett fait accompli.

Kärnproblemet sådant det diskuterats är följande: ekonomisk planering kräver kontinuitet, medan däremot den politiska friheten tycks innebära en viss grad av labilitet. Särskilt har professor Laski stannat inför detta. Han betonar de fördelar, som skulle uppstå om planhushållningen kunde grundas på alla gruppers samtycke. Valkampanjen 1945 fick sitt främsta kännetecken genom den till synes oförsonliga motsättningen mellan konservativa och socialister. Något allmänt samtycke var svårt att skönja. Detta har uppmärksamrats. En konservativ förklarade i underhuset, att ekonomisk planering har små utsikter att lyckas, för så vitt valmanskåren är jämnt uppdelad på två hälfter med sins emellan olika uppfattningar i politiska principfrågor. Även sedan planeringstanken successivt blivit alla partiers gemensamma egendom, kvarstår dock väsentliga meningsskiljaktigheter. Problemet kvarstår.

Förvaltningens ökning i numerär med åtföljande större maktbefogenheter är ett faktum. Sedan 1939 har antalet anställda i allmän tjänst ökat från 1.465.000 till 2.130.000 (dec. 1946).⁷ Det föreligger sålunda en ökning med över 600.000. Oppositionen är bekymrad över denna utveckling, som till viss del måste anses betingad av kriget och dess återverkningar. Vad man vill, är att bringa förvaltningens numerär till en mera normal nivå. Hand i hand med denna kritik av numerären går en kritisk inställning mot förvaltningens ökade befogenheter. Oppositionen kan givetvis ej bortse från, att en viss expansion från förvaltningens sida är nödvändig om inte annat så för att genomföra dess egna program. Det man reagerar mot är detaljplanering och detaljkontroll.

Regeringen har insett risken av vad en ohämmad expansion av förvaltningen kan betyda, och vill därför begränsa farorna. Sålunda inskärpte Mr. Herbert Morrison vid debatten om transportbilen, att faran för byråkrati och övercentralisering bör förhindras. I linje härmed står inriktningen mot decentralisering i de socialiserade industrierna. Förvaltningen av kolindustrin har betecknats som »alltför stel», och man har därför ansett en förändring önskvärd. Utan tvivel utgör »byråkratiseringen» en av oppositionens främsta argument. Debatten kring detta ämne har blivit livlig. Tak-

⁶ F. Williams, *Socialist Britain*, New York 1949, s. 9.

⁷ *The Battle for Output*, London 1947, s. 20.

tiskt sett är denna attityd från oppositionens sida begriplig, men dess kritik får också ses som ett uttryck för en principiell uppfattning. Den animerade debatten har delvis kunnat bygga på konkreta händelser. Man talar liksom i Sverige om ett »Krängel-England». Detta påstående belyses i press- och parlamentsdebatten med otaliga historier. Enligt oppositionen gäller saken ytterst den personliga friheten, som säges sväva i uppenbar fara.

I överhuset beskrev en talare, hur nästan varje självständigt handlande från en individs sida av regeringen betraktades såsom någonting »moraliskt lastbart». Vidare kritiserades överdrifterna i det administrativa förfarandet. Medborgaren kan knappast göra någonting utan en »gudomlig tillåtelse» från ett förvaltningsorgans sida.⁸ Professor Hayek har i ett kapitel med namn »Planering och lagens suveränitet» belyst detta spörsmål.⁹ Enligt Hayek får i ett planerat samhälle de konkreta avgörandena från fall till fall i mångt och mycket ersätta lagstiftning i form av generella normer. Han gör en distinktion mellan »formell lag» och »faktiska föreskrifter från fall till fall», men erkänner att en sådan gränsdragning är svår att göra i praktiken. De formella stadgandena meddelar i allmänna ordalag folk, vad staten i vissa fall kommer att göra. Det finns inga bestämmelser avseende »tid, plats och speciella personer». De tre sistnämnda uttrycken får beskriva de främsta ingredienserna i de faktiska föreskrifterna. Hayek vill göra gällande, att lagens suveränitet undergrävs och därmed »der Rechtsstaat».

Farhågor har uttalats över att Civil Service håller på att bli av med sin integritet och sina traditioner. Sir John Anderson har gett tillkänna sin oro däröver. Han varnade för att försöka skapa »en stor, ny och underlägsen byråkrati, saknande den äldres traditioner och utan dennes noggrant uttänkta tillsättningsförfarande».¹⁰

Det måste till sist framhållas, att regeringen vid organiserandet av de socialiserade industrierna sökt anpassa sig efter kommersiella standards och incitament. De nya statliga bolagen har betecknats såsom en kompromiss mellan privat företagsamhet och statsförvaltning. Den tekniskt ekonomiska inriktningen hos flera av de nya befattningarna underlättar givetvis en sådan anpassning. En precis gränsdragning mellan privat och offentlig företagsamhet blir svårare att göra. Denna svårighet förstoras vid en fortsatt organisering av det privata näringslivet. Faran för byråkratisering kvarstår dock och får anses som en av det brittiska arbetarpartiets prövostenar.

Hans Garke.

⁸ House of Lords, November 12, 1946, col. 20.

⁹ F. Hayek, a. a., s. 89 ff.

¹⁰ House of Commons, December 18, 1946, col. 2002 ff.

LITTERATURGRANSKNINGAR

HJALMAR SELLBERG: *Staten och arbetarskyddet 1850—1919*. En studie i svensk socialpolitik. Uppsala 1950. Akad. avh. 319 sid.

Det ämne, som fil. dr Hjalmar Sellberg valt för sin gradualavhandling, hör icke till statskunskapens allmänning, men att det är ett studieobjekt som hör statskunskapen till, därom kan ingen tvekan råda. Vad som illustreras av det undersökta skeendet är statsmaktens expansion, statens ingripande på nya områden: genom lagstiftning till arbetarnas skydd mot olycksfall och ohälsa, genom speciallagstiftning för minderåriga och kvinnor och slutligen genom en allmän arbetstidsbegränsning.

En sida av uppgiften har varit att skildra hur dessa olika lagstiftningsbeslut ha tillkommit. Däremot har det självfallet inte ingått i uppgiften att lämna en juridisk-teknisk detaljskildring av lagstiftningens innehåll och utformning, annat än när så varit nödvändigt för sammanhangets skull. På några få undantag när vet också förf. att hålla sig på rätt sida om gränslinjen i detta avseende. Avhandlingen innehåller en vederhäftig redogörelse för förekommande svenska lagstiftningsinitiativ och beslut på arbetarskyddets område under den undersökta perioden; där redovisas motioner, utredningar, regeringsförslag, kammardebatter och slutliga beslut, i den mån sådana kommo till stånd. Förf. har emellertid också varit angelägen att försöka klarlägga de sociala krafter, som varit verksamma vid denna utveckling, och avhandlingen har fått karaktären av en attitydundersökning, varvid särskilt den sociala differentieringen uppmärksammats. Dessa socialgruppsresonemang drivas dock någon gång väl långt — utskiljande ur gruppen fria yrken av specialgruppen redaktörer, som mer eller mindre ha politik till yrke och vilkas aktivitet *även* i arbetarskyddsfrågan inte har så mycket att säga om det sociala kraftspelet, är exempelvis föga givande. Överhuvud taget äro de »sociologiska» avsnitten av avhandlingen ofta alltför uttänjda i förhållande till vad de ha att ge. Dock måste det betecknas som en av avhandlingens största förtjänster att de sociala sammanhangen så konsekvent beaktats, men förf. har varit så inriktad på de sistnämnda spörsmålen, att han i någon mån försummat andra väsentliga sidor av ämnet. Förf:s uttalanden i förordet ge också vid handen, att själva forskningsuppgiften icke preciserats på ett fullt tillfredsställande sätt. Valet av undertitel — »en studie i svensk socialpolitik» i stället för t. ex. »en studie i statsmaktens expansion» — bestyrker detta. Den för statskunskapen allra mest relevanta synpunkten, det statliga inflytandets utvidgning, intar en alltför undanskymd plats i förf:s framställning. Det är belysande, att det i avhandlingens slutsammanfattning icke funnits plats för ett påpekande, att det un-

dersökta skeendet — arbetarskyddslagstiftningens utveckling från 1850 till 1919 — kan sägas vara det första ledet i utvecklingen från gammalliberalismens s. k. »rättsstat» till den moderna »socialstaten».

Den politiskt-parlamentariska sidan av ämnet borde ha ägnats noggrannare omsorg. Förf. förefaller inte ha varit tillräckligt förtrogen med tidens allmänna politiska miljö, och osäkerheten när det gäller att fastställa olika agerandes partitillhörighet eller politiska uppfattning är ibland frapperande. Många gånger kan denna sak erbjuda svårigheter — endast den senare delen av den behandlade perioden karakteriseras av fasta partiförhållanden —, men misstagen ifråga om F. F. Carlson (s. 68), Johan Thyrén (s. 175, 177) och Louis De Geer d. y. (s. 239) äro dock knappast lätt ursäktade. Att utan vidare räkna Pontus Fahlbeck som företrädare för den speciella unghögerriktningen vid sidan av Rudolf Kjellén är också missvisande (s. 155, 161). I allmänhet utmärkes emellertid avhandlingen av ett mycket ambitiöst detaljarbete. Beträffande debattreferaten kunde dock noggrannheten kanske varit ännu större; på några enstaka punkter äro de missvisande.

Ämnets avgränsning i tiden torde ha varit ganska självfallen. År 1850 är en naturlig utgångspunkt och 1919 en lika given slutpunkt i och med de beslut, som då fattades vid den urtima riksdagen på hösten om åtta timmars normalarbetsdag — den enda arbetarskyddsfråga under den behandlade perioden som haft allmänpolitisk räckvidd — samt om viss speciallagstiftning för olika arbetarkategorier. Den valda perioden har också fått en lämplig utsträckning — lämplig även i det avseendet, att dess avslutning sammanfaller med inträdet av ändrade politiska förhållanden i och med slutfasen av det demokratiska genombrottet. Däremot har det inte alls varit självfallet vilken begränsning ämnet skulle ges på bredden, d. v. s. vilken innebörd som skulle ges åt begreppet arbetarskydd. Bland de olika, mer eller mindre vida definitioner, som förekomma, har förf. valt en som innesluter dels arbetarskyddet i trängre bemärkelse: de åtgärder som vidtagas på arbetsplatsen för att skydda arbetarna mot skada till liv och hälsa samt hindra kvinnor och minderåriga från överanstängning, dels därutöver den allmänna arbetstidsbegränsningen, alltså avseende alla arbetstagare oavsett ålder och kön. Utvidgningen utöver arbetarskyddet i trängre bemärkelse är befogad och lämplig för förf:s syften, och han kunde med fördel gått ännu ett steg längre och med sitt undersökningsområde införlivat även olycksfallsförsäkringsfrågorna. Diskussionen i dessa går parallellt med debatten i de arbetarskyddsfrågor, som behandlas i avhandlingen. Såväl yrkesfarelagstiftningen som olycksfallsförsäkringen behandlades ursprungligen av samma utredningskommitté, 1884 års arbetarförsäkringskommitté. Beträffande olycksfallsförsäkringen följde sedan en rad framstötter utan resultat på 1890-talet, innan det första positiva beslutet fattades 1901. Även på detta område kommer det viktiga beslutet på 1910-talet, 1916 års olycksfallsförsäkringslag, som bör jämföras med 1912 års arbetarskyddslag och 1919 års åttatimmarslag på arbetarskyddets två andra huvudområden. Med förf:s gränsdragning har ämnesområdet strikt begränsats till det förebyggande arbetarskyddet, men det kan ifrågasättas, om inte synpunkten rörande arbetarskyddets karaktär av att vara förebyggande eller efterhjälpande är av alltför s. a. s. teknisk art för att den borde ha fått vara utslagsgivande

för avgränsningen av ämnet i ett fall som detta. Det är ju inte sociallagstiftningstekniska utan statskunskapssynpunkter, som böra vara avgörande här (jfr kritiken av avhandlingens undertitel).

I ett inledningskapitel lämnar förf. först några upplysningar om hur långt arbetarskyddslagstiftningen kommit utomlands — främst i England — vid mitten av 1800-talet. I detta kapitel förekomma också redogörelser för några av de idékretsar av ekonomisk och social- och delvis politisk innebörd, som varit av betydelse ifråga om ställningstagandet till arbetarskyddsproblemen. Det är mycket förtjänstfullt att detta avsnitt finns med i avhandlingen, även om det kan riktas en del invändningar emot det. Att exempelvis beträffande liberalismen personlighetsprincipens betydelse för den förändrade synen på arbetarna och deras förhållanden inte uppmärksammas är en avgjord brist. Liberalismens jämlikhetskrav, som det i stället pekas på, har knappast någon relevans i detta sammanhang, eftersom det, som förf. själv konstaterar, vid denna tid aldrig sträcktes utöver den medelklass, som bar upp liberalismen. Personlighetsprincipens genombrott, undanträngande konservativa organism- och korporationsteorier, var däremot en faktor av grundläggande betydelse för förändringen av arbetarnas ställning och därmed även för arbetarskyddslagstiftningens utveckling.

Avhandlingens tre huvudkapitel ägnas åt en konkret redogörelse för den svenska statliga arbetarskyddspolitik under den valda 70-årsperioden, begränsad huvudsakligen till riksdagsbehandlingen. Men från denna utgångspunkt blir, som ovan framhållits, även de sociala sammanhangen tillräckligt beaktade i förf:s framställning. Begynnelsen utgöres av 1852 års förordning om förbud mot minderårigas nattarbete, tillkommen på initiativ av Göteborgs fabriks- och hantverksförening 1850. Finalen är åttatimmarsdagens lagfästande vid urtima 1919 jämte samtidig speciallagstiftning för sjömän, skogs- och flottningsarbetare samt bageriarbetare. De viktigaste däremellan liggande besluten äro 1881 års minderårighetsförordning, 1889 års yrkesfarelag och tillkomsten av den statliga yrkesinspektionen samt 1912 års lag om arbetarskydd, som inbegrep både minderårighets- och yrkesfarelagstiftning. Dessa redogörelser äro som regel vederhäftiga och mycket omsorgsfullt utarbetade. Men de skildrade aktionerna och förhållandena bli också omsorgsfullt och ingående analyserade i avslutande sammanfattningar i de olika kapitlen. Förf. är förtjänt av högt beröm för den energi, varmed dessa analyser ha genomförts. Onödiga upprepningar röja dock, att de inte alltid äro tillfredsställande genomarbetade.

Som ett viktigt resultat av Sellbergs forskning framstår klarläggandet, att aktiviteten i arbetarskyddsfrågan icke har varit ensidigt lokaliserad till någon viss politisk riktning. Till en början voro konservativa och liberala ungefär lika aktiva. Senare, omkring sekelskiftet, var det en grupp liberala stadsrepresentanter som främst svarade för initiativen, under det att de första socialdemokraterna i riksdagen förhöllo sig tämligen passiva i dessa frågor. Först framemot 1910 rycker socialdemokratien fram som den dominerande riktningen inom arbetarskyddspolitik. Karakteristiskt är vidare, att arbetarskyddsspörsmålen länge inte alls voro partiskiljande frågor; liberaler och konservativa voro ganska jämt fördelade på motståndar- och anhängarsida.

Förf. indelar den behandlade perioden i tre skeden: det konservativ-liberala (1850—83), det stadsliberala (1884—1907) och det socialdemokratisk-stadsliberala (1908—1919). Den indelningen kan diskuteras på en punkt, nämligen gränsdragningen mellan de två första perioderna. Övervägande skäl tala enligt anmälares uppfattning för att periodgränsen här lägges några år senare, 1889/90 i stället för 1883/84. Trots S. A. Hedins stora aktion vid 1884 års riksdag är det först fr. o. m. 1890-talet som man kan konstatera en konsekvent och fortgående stadsliberal aktivitet. Ären 1884—89 präglas av precis samma läge som de föregående åren: arbetarskyddsfrågorna ge inte anledning till någon uppdelning efter partilinjer, och förslagen stödjäs av konservativa och liberala i ungefär lika stor utsträckning. Först efter 1890 inträda klarare skiljelinjer, och man kan då tala om en stadsliberal dominans. Bland stadsliberalerna är det då två som gå i spetsen på var sitt område: David Bergström som motionär ifråga om skydd mot olycksfall och ohälsa samt Fridtjuv Berg ifråga om arbetstidens begränsning. S. A. Hedin — i sin tidigare verksamhet — och S. A. Hedlund framstå däremot som enstaka föregångare under det skede, som ännu förtjänar kallas det konservativ-liberala. Man kan tillfoga här, att Hedins insats som banbrytare för en mera socialt inriktad liberalism gott kunde ha analyserats och behandlats utförligare av förf. än som skett.

En generell anmärkning som kan riktas mot förf:s framställning i dessa huvudkapitel är, att han utan reservationer framställer de fabriks- och hantverksföreningar, som skapats genom 1846 års fabriks- och hantverksordning och som vid skråväsendets avskaffande fingo överta de gamla skrånas funktioner till en viss del, såsom jämförbara med de senare egentliga arbetsgivarorganisationerna. Det kunde också starkare än som skett ha poängterats, att det förhållandet att arbetarna länge i allmänhet blevo utan representation i arbetarskyddskommittéerna knappast var förvånande. Så länge arbetarna i gemen saknade politisk rösträtt och därmed voro uteslagna från delaktighet i lagstiftningsmakten, var det icke uppseendeväckande, att de icke heller togos i anspråk för det statliga utredningsarbetet. Därtill kom, att fastare arbetarorganisationer länge saknades och att någon opinion från arbetarna själva i arbetarskyddsfrågan inte kom till stånd; arbetarna kände ofta inte något större behov av förändringar. Som förf. själv påpekar, är det ganska anmärkningsvärt att en kroppsarbetare redan 1884 placerades i en statlig utredningskommitté, arbetarförsäkringskommittén. Men det var ett undantagsfall.

I stort sett utmärkes emellertid förf:s arbete av en föredömlig objektivitet. Hans strävan till oväld är påtaglig, men genom bristande uppmärksamhet på den stilistiska utformningen ha vissa formuleringar fått en uppenbart tententiös bismak. Det rör sig här dock endast om några enstaka fall.

Redovisningen av riksdagsbehandlingen uppvisar bristfälligheter framför allt beträffande 1889 års beslut om yrkesfarelag: Jöns Bromée förtjänar icke nämnas som ledande inom Gamla lantmannapartiet 1889 (s. 93), ej heller tog han någon ledande del i denna debatt; Bexell talade emot hela lagförslaget, ej endast mot förslaget om yrkesinspektion (s. 93); inte endast Björck utan även Z. Larsson bland stadsrepresentanterna var motståndare till förslaget (s. 94). Detsamma gäller behandlingen av Lindhagens motion 1911 rörande

arbetsförhållandena för sjuksköterskor o. a.; parallellen med det nutida »landstingspartiet» är föga lyckad; motståndet mot Lindhagens motion kom från »landstingspartiet» säger förf. och nämner de båda konservativa Persson i Stallerhult och Söderberg i Hobbörn, som talade emot (s. 184), men förbiser att de flesta av riksdagens landstingsmän ur skilda partier, som på något sätt tillkännagåvo sin mening, voro positivt inställda: Vahlqvist och Förförändér från högern, Raoul Hamilton, Kvarnzelius, Olausson i Lilldal; Johansson i Jönköping och Karl Martin från liberalerna samt socialdemokraterna Thorsson, Linders, Borg och Wallin. Beträffande debatten om åttatimmarslagen är Norman i Läckeby ej fullt korrekt refererad (s. 253). Detta nämnt som exempel.

Det utlovas i förordet till avhandlingen att arbetarskyddslagstiftningens utveckling skall tecknas med bl. a. »fackliga organisationsrörelser bland arbetare och arbetsgivare» som bakgrund. Kanske kan det sägas att förf. nödtorftigt infriar detta löfte, men läsarens förväntningar bli knappast uppfyllda. Vidare kan det ifrågasättas, om inte även andra organisationer än rent fackliga ha intresse i förevarande sammanhang. Sveriges industriförbund uppmärksammas inte alls. Centralförbundet för socialt arbete omnämnes, men t. ex. dess aktion i butikstängningsfrågan förbigås. Man kan vidare konstatera, att förf. inte i något sammanhang funnit anledning att uppmärksamma den 1905 skapade Föreningen för arbetarskydd.

Vad sammanfattningarna beträffar saknar man en sammanfattande analys av de berörda ämbetsverkens attityd. Någon ytterligare detaljgranskning av de analyserande partierna skall här inte göras. Endast ett påpekande må vara tillåtet i detta sammanhang. Det gäller de förstakammarkonservativas ställningstagande. Härvidlag är det en synpunkt av väsentligt intresse, som man saknar i förf:s framställning, och det är frågan om den betydelse som Christian Lundeberg och kretsen kring honom ha haft. De företrädde en ganska hård kampinställning gentemot fackföreningsrörelsen — det var denna krets som stod bakom Svenska arbetsgivarföreningens bildande, f. ö. även bakom Allmänna valmansförbundets bildande — och det är ganska tydligt att den negativa linjen på förstakammarkonservativt håll, som till stor del var motiverad av politiska prestigeskäl, blir mera utpräglad först i och med Lundebergs — reella — makttillträde.

Huvudkällan vid Sellbergs forskning har varit riksdagstrycket och vid sidan därav en del kommittébetänkanden. Även tidningspressen har utnyttjats. Bland det otryckta källmaterialet har det viktigaste varit protokollen från den socialdemokratiska riksdagsgruppen och partistyrelsen samt från Landsorganisationens representantskap och från landssekreterariatet. Även från de konservativa och liberala partierna redovisas otryckt källmaterial. Privata brev och anteckningar ha däremot med ett undantag lämnats åsido, och man är böjd att instämma med förf. då han deklarerar att en arbetskrävande systematisk undersökning av detta material förmodligen inte skulle ha givit rimlig lön för mödan i ett fall som detta. Möjligen skulle en sådan undersökning ha kunnat sättas in på enstaka punkter, t. ex. beträffande 1919 års händelser.

I förteckningen över otryckta källor förekommer också rubriken Personliga upplysningar. Intervjumetoden har använts i ett fall, och uppgiftsläm-

nare är f. borgmästaren Jakob Pettersson, Södertälje. Upplýsningen avser en relativt bagatellartad sak, s. 247, och avhandlingen hade knappast förlorat på om den varit borta. Denna metod, vars vanskligheter äro uppenbara, bör enligt anmälarens uppfattning helst inte användas när det är fråga om händelser som ligga så långt tillbaka från tidpunkten för utsagan som i detta fall, över 30 år (och man kunde tillägga: inte heller när det är fråga om sagesmän som nått så hög ålder att de redan för länge sedan överskridit 80-årsgränsen; detta sistnämnda sagt generellt utan ställningstagande till det speciella fallet). — Bokens käll- och litteraturförteckning uppvisar i formellt avseende den anmärkningsvärda bristen att förf. inte skilt mellan bearbetningar och politiska tendensskrifter. Under avdelningen Bearbetningar (s. 311 ff.) äro uppförda vissa skrifter, som borde ha hört hemma under Källor, b) Kongressprotokoll, partiprogram m. m. (s. 309 f.).

Den stilistiska utformningen av avhandlingen utmärkes av en anspråkslöshet, som stundom drives så långt att den övergår i ren torftighet eller otymplighet. Det händer också att förf. gör sig skyldig till direkta språkfel. Men ~~det bestående intrycket av Sellbergs arbete är lyckligtvis inte~~ ~~avhängigt~~ enbart av dessa och andra formella brister. Det bestående intrycket är trots alla de reservationer, som här ha gjorts, att dr Sellberg har utfört ett flitigt och grundligt forskningsarbete, vars resultat sådant det nu föreligger utgör ett nyttigt tillskott till den statsvetenskapliga litteraturen. Dess författare har gjort en värdefull kartläggning av det område, som han utstakat åt sig.

Olle Nyman.

ELI F. HECKSCHER: *Sveriges ekonomiska historia från Gustav Vasa, II: 1—2 Det moderna Sveriges grundläggning 1720—1815*. Albert Bonniers förlag. 894 s. + LXII + tabeller, diagram och kartor. Kr. 95:—.

Sådana jätteverk som professor Eli F. Heckschers »Sveriges ekonomiska historia» är sällsynta nu för tiden. En forskare behärskar sällan hela Sveriges historia eller ens en större del av den så, att han kan skriva ett arbete som på varje punkt bygger på egna forskningar. »Sveriges ekonomiska historia» är dock ett verk av det slaget. Visserligen är det endast en sida av historien, som behandlas, men i gengäld sträcker det sig över hela Nyare tiden — från Gustav Vasas tid till industrialismens genombrott. Av samme författare har dessutom tidigare utkommit en bok om 1800-talets ekonomiska historia. Det hade varit rimligt om ett så stort arbete främst hade byggts på föregående forskares insatser, men detta har inte varit möjligt då i stort sett endast professor Heckscher själv har sysslat med dessa problem. Därför bygger hela arbetet på förf:s egen insats, nu eller tidigare, och är alltigenom präglad av hans synpunkter och frågeställningar.

Denna unika position har gjort att »Sveriges ekonomiska historia» närmast kan jämföras med 1800-talets stora historieverk och kanske främst med Malmströms arbete om frihetstidens historia. Båda är pionjärarbeten, båda är de första som utförligt och inträngande behandlar den del av Sveriges historia de har utvalt. Antagligen är det denna likhet i utgångs-

punkt som gör att båda arbetena har en rent deskriptiv karaktär. Den som först av alla börjar bearbeta ett material, kommer sannolikt att främst försöka beskriva händelseförloppet, hur det verkligen gick till, och överlåter åt andra att kombinera och försöka finna orsaken till det som skedde. »Sveriges ekonomiska historia» ger därför en bred och livlig skildring av svenska folkets liv och verksamhet, men förf. försöker inte ofta att systematiskt undersöka möjliga orsaker till en viss företeelse och kritiskt ställa dem emot varandra.

Likheten mellan Malmström och professor Heckscher ligger nog också djupare än i deras ställning till sitt ämne. Även forskarkynnet synes ha likheter. Båda är moralister, båda tar moraliskt ställning till de händelser de skildrar. Det finns hos dem föga av den »romanglädje» som en del historiker har, glädjen åt att få se hur det går, att få skratta åt människornas ränker och lister och att iakttaga hur viljor och tendenser strida med varandra och hur slutet blir något helt annat än början lovade. Båda *vet* hur det går och tycker illa om dem som ville att det skulle gå på annat sätt. Båda slutar sin skildring i moll. Drivkrafterna till 1700-talets historia är dumhet, fåfänga, jäktat nyhetsbegär och fallenhet för lättköpta, verklighetsfrämmande lösningar. Mot Malmströms ord om frihetstiden som den tid som gick från en ytterlighet till en annan och som blev ett offer för partiets despotism och en lekboll för utländska makter, står Heckschers ord: »Av det svenska näringsliv som vi nu känna hade så gott som ingenting blivit färdigt 1815.» Trots att han kallar den här föreliggande delen för »Det moderna Sveriges grundläggning» menar han snarast att det är det gamla Sveriges gravläggning.

I företalet sägs det, att förf. inte vill ha sitt arbete betraktat som vetenskapens sista ord utan önskar att det måtte bli en impuls till nya forskning och nya frågeställningar. Trots detta är det säkert att det mesta som förf. har skrivit kommer att stå fast. Det är omöjligt att granska alla punkter, och här skall endast ett par saker dras fram, som synes tvivelaktiga eller i behov av mera utredning.

Att undersöka ett lands ekonomiska historia blir först och främst att behandla människornas försörjningsmöjligheter. Både därför att Sverige övervägande var ett jordbruksland och därför att livsmedelsförsörjningen realiter är viktigast — hur mycket intresse som samtiden än offrade på annat — blir det stora kapitlet i början, »Jordbruk och livsmedelsförsörjning», särskilt intressant. Dock har detta område blivit något knappt hållet i proportion till dess betydelse. Orsaken ligger naturligtvis främst däri, att då samtiden inte intresserade sig för denna näring så kom materialet att bli mycket torftigt. I mycket är förf. tvungen att på ett magert material bygga slutsatser av sådan vikt som till exempel om levnadsstandarden steg eller sjönk.

Den källa, som används, är några s. k. utspisningsstater från ett antal större gods. I dessa står det hur mycket spannmål, smör o. s. v. var och en av de på godsset anställda skulle ha per år. För den mängd som en av de lägsta kategorierna, drängarna, erhöll, bestäms kalorivärdet, varefter det beräknas per dag. Efter en kortare diskussion konstateras det, att denna standard bör ha motsvarat vad bönderna i gemen hade. Fattighjonén hade

föga lägre, varför bönderna knappast kunde ha haft det sämre. Hade de å andra sidan haft det betydligt bättre, skulle det ha varit omöjligt att få folk till godsén. Man kan konstatera, att drängarnas standard i stort sett var stabil — vissa höjningar i beloppen förekom dock. Då denna höjning var obetydlig, räknas det i fortsättningen med samma standard hela tiden. Till sist beräknas det en viss lägre mängd spannmål för de bönder, som bodde i skogstrakter. Då befolkningen under den behandlade tiden växte med 75 %, och då konsumtionen beräknas vara lika, kan skörden anses ha vuxit med 75 %.

Det visar sig att sammansättningen av de livsmedel, som drängarna erhö, är starkt avvikande mot tiden före och efter 1700-talet. De animaliska livsmedlens andel i kaloriförsörjningen är mycket låg, c:a 10 %. En förskjutning i smaken anses vara den enklaste förklaringen. Under 1500-talet skall den animaliska födan ha utgjort en tredjedel av det hela, på 1600-talet en sjättedel och nu för tiden 40 %.

~~Den kvantitativa förändringen är också mycket stor. Födans kalorivärde~~ under 1700-talet skall endast ha varit $\frac{2}{3}$ av 1500-talets, $\frac{1}{10}$ av 1600-talets samt kanske $\frac{2}{3}$ av nutidens. Eventuellt bör standarden anses vara något högre i förhållande till de båda tidigare århundradena, beroende på att man inte säkert vet hur stor en tunna spannmål var.

Det är tydligt, att alla dessa slutsatser beror på vilket källvärde som kan tillmätas »utspisningsstaterna». Som förf. påpekar har inspektörerna en »utspisning» som är 50 % större än drängarnas (tab. 5). »Gamla Höns-Maja» får hälften av vad drängarna får. Det är alldeles tydligt att dessa stater har karaktären av *avlöningsstater* och ej utspisningsstater. Det är ej alls säkert, att folket verkligen åt vad de fick i avlöning. Möjligen kan man anta, att drängarna i avlöning fick så mycket som motsvarade en bondes inkomst, men detta antagande får en mycket vid osäkerhetsmarginal. Det är omöjligt att dra några slutsatser från en relativt liten förändring — eller frånvaro av förändring — till att böndernas standard i gemen skulle ha utvecklats på samma sätt. Marginalen är så vid, att alla tänkbara förändringar kan rymmas inom den.

Ytterligare är det tydligt, att man inte kan dra några slutsatser rörande konsumtionens sammansättning från vad drängarna fick i lön. Förf. påpekar att de gods, från vilka stater har hämtats, ligger på spannmålsproducerande slätter. Det är då mycket naturligt, att godset avlönade sitt folk med gårdens produkter. Däremot är det inte alls säkert att lönen konsumerades direkt. En del av spannmålen kan ha bytts bort mot animalisk föda. Även om detta inte skedde utan allt konsumerades, så betyder det närmast att dessa drängars konsumtion inte är representativ för befolkningen i dess helhet.

Det finns ett annat material, som visserligen inte det heller kan göra anspråk på representativitet, men som ger resultat, som så kraftigt avviker från förf:s att det ger en anvisning om åt vilket håll de rätta resultaten är att söka.

Borgerskapets Änkehus i Stockholm hade inrättats för att ge fattiga änkor efter stadens borgare ett uppehälle. Den mängd kalorier, som dessa änkor fick per dag, kan inte betraktas som representativ för den yrkesverksamma

delen av befolkningen, men födans sammansättning av olika näringsmedel synes kunna vara tämligen allmängiltig. Kosten ansågs vara god, men naturligtvis inte lyxbetonad. Den bestod, mätt i kalorier per dag, till c:a 30% av animalisk föda. (Beräkningsmetoderna är desamma som förf. använder.) Detta ger till resultat, att förbrukningen av animalisk föda synes ha stigit hela tiden, i varje fall fr. o. m. 1600-talet. 1500-talets siffror är av flera orsaker synnerligen osäkra. Spannmålen utgjorde c:a 50%, smöret c:a 7% och fisken c:a 5%.

Som förut sagts, kan det inte anses att drängarnas standardutveckling var så överensstämmande med böndernas att några säkra slutsatser kan dras. Frågan är dock om inte andra upplysningar i förf:s verk kan vara ägnade att belysa böndernas inkomstutveckling. Det nämns, att både hantverkets (s. 521) och hemselöjens produktvärde hade stigit mer än befolkningen ökade. Samtidigt tillkom manufakturerna. Att denna ökade produktmängd skulle ha köpts av adel eller övriga bättre situerade är osannolikt, så god var nog inte kvaliteten. Inte heller var någon annan grupp än bönderna tillräckligt stor för att kunna köpa en stor mängd enklare textilier m. m. Förutsättningen synes vara en ökad köpkraft hos bönderna. Samtidigt förmådde dessa köpa frälsejord, företa nyodlingar och förbättra jordens skötsel genom bl. a. skiftena. Allt detta visar hän på en ökning i böndernas ekonomiska styrka, som inte kan ha varit så liten.

De tänkbara orsakerna till detta är det svårt att fixera, men en kan åtminstone ha varit den fortgående inflationen. Om det fanns skulder, sjönk deras värde relativt. Samtidigt steg livsmedelspriserna och särskilt spannmålets pris kraftigt i förhållande till andra priser. Om denna ökning skall anses ha skett på bekostnad av övriga grupper, särskilt stadsbefolkningen, eller om det har skett en allmän standardhöjning är ovisst. Antagligt är väl att det senare i varje fall har spelat in.

Som redan nämnts visar förf. att befolkningen har vuxit med c:a 75%. Just för Sveriges del finns det osedvanligt stora möjligheter att få reda på befolkningsrörelsen på grund av vår mycket tidiga statistik, »Tabellverket». I rikt mått har det nu utnyttjats, och många slutsatser kunna dras genom den bearbetning som förf. gjort. I det stora hela kan man instämma i vad förf. skriver, endast i några punkter önskar man göra några randanmärkingar.

Statistiken ger till resultat (s. 54), att Sverige under 1700-talet hade lägre såväl nativitet som mortalitet än Tyskland, Österrike-Ungern och Italien under 1800-talets senare hälft. Dödstalet skall ha understigit de sydeuropeiska ländernas av år 1900. Detta verkar orimligt. Hygien var i Sverige på 1700-talet långt sämre än i Tyskland under slutet av 1800-talet. Någon barnbegränsning kan det inte ha varit tal om i Sverige vid den tiden, men kanske i Tyskland efter 1850. Vad som dessutom skilde, var förvaltningens effektivitet, och allt talar för att lösningen ligger här, d. v. s. i fel i statistiken.

Det var i 1700-talets Sverige relativt lätt att hålla reda på de människor, som levde i vuxen ålder, och således på totalbefolkningen. Däremot fanns det en kategori, vars födelse och död det var mycket svårt att veta något om, och det är de som dog innan de hann döpas. Statistiken gäller ju egentligen döpta och begravda. Särskilt gäller detta dem, som dog under

första levnadsåret, enkannerligen dem som dödades av modern. Aborter förekom ju inte, men i stället var barnamorden mycket vanliga. Det finns ingen anledning att tro att polismakten var så effektiv att mer än en bråkdel av alla barnamord uppdagades. Därtill kommer naturligtvis de, som av naturliga orsaker dog, fastän det inte ansågs lämpligt att anmäla det. I de samhällsskikt, där barnadödlighet genom vanvård var störst, bör önskan att anmäla födslar ha varit minst.

Småstädernas mortalitet var betydligt högre än landsbygdens. Det är omvittnat, hur osunt livet i städerna var, men dessa uppgifter gäller närmast Stockholm och därmed jämförbara städer. Är det sannolikt att förhållandena i städer som Eskilstuna med 500 invånare eller Falsterbo med 112 (år 1747) kan ha skilt sig nämnvärt från landsbygdens levnadssätt? De otroligt tätt befolkade byarna fanns ju då ännu kvar. Kan förvaltningens större möjligheter i städerna ha spelat in?

På ett ställe sägs (s. 266), att folkökningen var direkt beroende av hemmansklyvningen, ty bondsönerna dröjde med att gifta sig tills de kunde få en gård. ~~Detta kan dock endast påverka den inomäktenskapliga fruktbarheten.~~ Barnen föddes nog i alla fall. Avgörande var naturligtvis, att om inte jorden gav uppehälle åt barnen, på en ny gård eller på den gamla, så dog de. Därigenom påverkade hemmansklyvning och annan nyodling mortaliteten och därmed folkökningen, men däremot knappast nativiteten.

En punkt i diskussionen av befolkningsförhållandena, som väcker förvåning, fastän det inte kan konstateras att det föreligger något fel i statistiken är missväxternas inverkan på dödligheten. Året 1773 utmärks av en otroligt stor dödlighet, men skördesiffrorna är inte sämre än en del andra år som inte ha hög dödlighet. Finland har *lägre* dödlighet än normalt det året. Några epidemier av större omfattning är inte bekanta. Vad beror då denna dåliga överensstämmelse på?

Året 1809 har också en mycket stor dödlighet. Skörden var då bättre än genomsnittligt. Kriget kan knappast ha tagit 1% av befolkningen — så stor är stegringen i Sverige — eller för Finlands del 3%. I denna landsdel råkade säkerligen förvaltningen i oreda, så att många rapporterades som döda som helt enkelt kommit bort. Om huvudsakliga felkällan ligger i skörderapporterna eller i tabellverket, vore intressant att få utrett.

Det är naturligt att dessa områden, jordbruket och levnadsstandarden, som 1700-talet självt brydde sig så litet om, har blivit de områden, där man har anledning till de flesta invändningarna. Vad som låg den tidens svenskar varmt om hjärtat var manufakturerna, annan industri samt utrikeshandel, och dessa grenar har också av förf. beskrivits på ett sätt som inte ger utrymme för många tveksamma punkter.

Dessa manufakturerna, som ansågs skola bli källan till Sveriges välstånd, kom inte att resultera i något. Med skärpa framhåller förf., att alla de omsorger som slösades på dem var förspilda. Inte ens vår nuvarande textilindustri går tillbaka till dem, utan vad som blev kvar var en skäligen obetydlig lyx- och galanterifabrikation. I någon mån underskattar förf. nog efterfrågan på sådana lyxvaror. En rätt betydande del av vår import bestod dock av sådant, och de makthavande, adelsmän o. a., ansåg nog med rätta, att i deras kretsar fanns det en otillfredsställd efterfrågan. Att sedan

de svenska manufakturerna inte gick, berodde helt enkelt på att kvaliteten på deras alster var så låg att ingen ville köpa dem.

I en punkt är förf. ense med samtiden och det är i att framhäva järnindustriens betydelse. Denna näring intar den särställningen, att den var föremål för en reglering som både var effektiv och som ledde till vinst för Sverige. Den monopolställning, som Sverige innehade, gjorde att bruksägarna kunde ta ut icke obetydliga vinster av ett högt pris. Praktiskt taget ingenting av dessa gick dock vidare till de anställda. Arbetslönerna vid fyra bruk har bearbetats, och det visar sig att utgångspunkten ligger högre än slutpunkten. Utvecklingen är dock inte enhetlig. Sämst ställt fick arbetarna det vid Gimo bruk. Detta bruk växlade också ägare flera gånger. Egendomligt verkar det dock, att lönerna just vid detta bruk har tagits till grund för beräkningen av arbetskostnaden för stångjärnet.

Även på ett annat område är motsättningen frappant mellan det som tilldrog sig samtidens intresse och det som verkligen var det viktigaste. Utrikeshandeln var föremål för de styrandes omsorger, och man var mycket bekymrad över att regleringarna överträddes. I själva verket spelade den dock inte så stor roll. Inrikeshandeln var också reglerad, men det synes inte ha bekymrat några andra än de direkt berörda om dessa regleringar efterlevdes. Därav följer, att vi har ett betydligt rikare material från den utrikes handelns verksamhet än från den inre. I Stockholm var grosshandeln koncentrerad, men fastän inte alla grosshandlare sysslade med utrikes handel, så var ändå minuthandlarnas antal fyra gånger så stort som grosshandlarnas. Det skulle ha varit intressant att få veta mer om den inrikes handeln, särskilt dess möjligheter att utjämna prisdifferenser, än vad som nu varit förf. möjligt.

Särskilt på två områden är man benägen att framhäva förf:s resultat. Dessa är den ekonomiska debatten och penningväsendet. Det är beundransvärt med vilken objektivitet förf. bedömer dessa teorier, som dock är så diametralt motsatta förf:s egna. Visserligen framhävs varje tendens, som synes peka fram mot liberalismen, men merkantilismen får dock sin beskärda del. Här bygger ju förf. på tidigare forskning i ämnet.

Mot en del kritiker (S. Brisman i G. H. T. 3/3 1950) får man hålla med förf. om att den drivande faktorn till inflationerna låg hos staten. Något köpkraftsöverskott i modern mening kan det inte gärna ha varit frågan om, då löntagarna knappast ens kunde höja sina förmåner i takt med produktivitetsoökningen, än mindre föregripa den. Dock får man nog lov att anse denna inflationistiska politik som mera berättigad än vad förf. anser den. Det enda medel, som den tidens stater hade att finansiera krig eller andra livsnödvändiga företag, var att försämra penningvärdet. Visserligen ledde detta till att skatteintäkternas realvärde sjönk, då skattebeloppen var relativt orörliga, och till att den finansiella situationen blev än värre, men när det gällde staternas existens kom framtidens bekymmer naturligtvis att bli försvinnande små jämfört med stundens. Över huvud taget sysselsätter sig inte förf. med problemet om det fanns förutsättningar för en politik som skulle kunna åstadkomma ett stabilt penningvärde.

Det bestående intrycket av läsningen av detta verk är både av det positiva vetande som man får och av de saker man ställer sig tvivlande eller tve-

kande inför — att Eli F. Heckschers »Sveriges ekonomiska historia» blir den naturliga utgångspunkten för varje kommande forskning på detta område. Vi väntar nu på 1800-talets ekonomiska historia.

Per-Erik Brolin.

NAGRA ANMÄRKNINGAR OM BEGREPPET »OFFENTLIG ANSTALT»

I anslutning till en recension.

I ett föregående häfte av denna tidskrift (årg. 1950 s. 284 ff.) har docenten Stig Jägerskiöld anmält undertecknads avhandling »Om rättsförhållandet mellan offentliga anstalter och deras nyttjare» (Lund 1949). Helt naturligt avviker recensentens uppfattning av de i avhandlingen behandlade problemen på flera punkter från min. Då de intresseväckande synpunkter, som framförs i recensionen, till en del äro av stor principiell betydelse, har jag funnit mig föranlåten att här närmare utveckla min syn på vissa av ~~de frågor, som där beröras. Det gäller då närmast avgränsningen av den kategori »offentliga, för allmänhetens nyttjande avsedda anstalter», som~~ behandlas i mitt arbete.

1) *Självständiga och osjälvständiga anstalter.*

Termen »anstalt» användes inom rättsvetenskapen i två principiellt skilda betydelser. Den kan beteckna antingen en juridisk person av viss typ eller en inrättning utan rättssubjektivitet. Att reservera termen enbart för den ena av dessa betydelser torde med hänsyn till hittillsvarande språkbruk icke vara möjligt. Härav följer givetvis, att man alltid måste ange, i vilken betydelse termen användes.

De anstalter, som behandlas i min avhandling, äro inrättningar utan rättssubjektivitet (avh. s. 29); detta innebär dock icke, att jag underkänner det andra anstaltsbegreppet (avh. s. 91 f.). Rec. invänder (s. 285) mot det »sålunda uppställda anstaltsbegreppet», att det »strider — — — mot tidigare svensk doktrin, uttryckt av bl. a. Reuterskiöld, Sundberg och Schalling», att en anstalt utan rättssubjektivitet ej kan vara part i ett rättsförhållande, och att »det vida tyska anstaltsbegreppet», som jag haft till förebild, utbildats mot bakgrund av förhållanden, som sakna motsvarighet i Sverige.

Den första anmärkningen är i och för sig förvånande, dels då jag som nämnt icke har något att invända mot begreppet »självständig anstalt», dels då det brukar anses tillåtet för en vetenskaplig författare att använda egna termer, blott han definierar dem klart och använder dem konsekvent. Härutöver måste emellertid framhållas, att ingen av de båda betydelserna av ordet »anstalt» lär kunna tillerkännas prioritetsrätt inom svensk rättsvetenskap; i båda fallen föreligger ett sent lån från tysk doktrin, där ordet »Anstalt» länge har använts i båda bemärkningarna, ofta hos en och samme författare. För att beteckna självständiga anstalter använde man i Sverige tidigare termerna »inrättning» eller »stiftelse». Termen »anstalt» i denna betydelse synes ha upptagits först i svensk kyrkorätt av Schalling¹ och

¹ Schalling, Den kyrkliga jordens rättsliga ställning i Sverige (Uppsala 1920) s. 222.

Rinander² och sedermera inom den allmänna förvaltningsrätten av Sundberg.³ I betydelsen »inrättning utan rättssubjektivitet» har samma term använts av Reuterskiöld,⁴ Welinder⁵ och Herlitz.⁶

I svenskt lagspråk synes ordet »anstalt» överhuvudtaget ej användas för att beteckna en viss typ av rättssubjekt; i stället talas om »allmänna av Konungen stadfästade kassor, verk eller andra inrättningar eller stiftelser» (strafflagen 25: 11, jfr handelsbalken 17: 11). Termen »anstalt» i denna betydelse är sålunda en rent doktrinär skapelse. I betydelsen »inrättning utan rättssubjektivitet» förekommer däremot ordet »anstalt», vanligen i olika sammansättningar, allmänt i författningsspråket.⁷

Det kan mot denna bakgrund knappast betecknas som någon äventyrlig nyhet att i ett svenskt rättsvetenskapligt arbete använda termen »anstalt» för att beteckna en osjälvständig (t. ex. statlig eller kommunal) inrättning, särskilt om man därjämte erkänner den andra betydelsen av ordet. Om man då talar om rättsförhållandet mellan en »anstalt» i förstnämnda bemärkelse och dess nyttjare, är detta endast ett förkortat uttryckssätt, föranlett av framställningstekniska skäl (jfr avh. s. 29 f.).⁸ I den mån det är av rättslig relevans, vilket ingalunda alltid är fallet, måste man givetvis ha klart för sig, vilket rättssubjekt (t. ex. staten eller en kommun) som står bakom anstalten (jfr avh. s. 48 f.). Rec. har ej påvisat, att min terminologi i detta avseende har lett till några missgrepp.

Rec:s sista anmärkning går ut på att »det vida tyska anstaltsbegreppet» (varmed tydligen åsyftas ett begrepp, innefattande såväl självständiga som osjälvständiga anstalter) skulle ha föranletts därav, att Bürgerliches Gesetzbuch uppställer vissa regler om anstalter *utan rättssubjektivitet*, vilka regler sakna motsvarighet i Sverige. Rec. uppger ej, vilket eller vilka stadgan-

² Rinander, *Kanonisk rätt och nutida offentlig rätt* (Uppsala 1927) s. 2 ff.

³ Sundberg, *Grunddragen av allmän förvaltningsrätt* (Sthlm 1943) s. 26 f., och *Strödda uppsatser* (Ekenäs 1943) s. 33.

⁴ Reuterskiöld, *Den svenska statsstyrelsens organisation* (Uppsala 1927) s. 66—83 (obs. definitionen s. 66). — I Reuterskiölds *Korporations- och kyrkorätt* (Föreläsningar i svensk stats- och förvaltningsrätt III: 3, Uppsala 1919) s. 22 ff. omnämns fristående anstalter endast som en särskild typ av korporationer; just deras rättssubjektivitet gör dem enligt R. till korporationer. Jfr ang. osjälvständiga anstalter samma arbete s. 25 f. (»förvaltningsanstalter utan korporativ karaktär»).

⁵ Welinder, *Kommunala avgifter i de svenska städernas hushållning* (Lund 1935) s. 116 ff., 301 ff.

⁶ Herlitz, *Föreläsningar i förvaltningsrätt II* (2 uppl. Sthlm 1948) s. 57 f.

⁷ Ur författningar rörande i avh. behandlade anstalter må följande officiella benämningar anföras: riksförsäkringsanstalten, statens provningsanstalt, statens anstalt för fallandesjuka, epileptikeranstalter, anstalter för bildbara sinnesslöa, tuberkulossjukvårdsanstalter, epidemivårdsanstalter, förlossningsanstalter, anstalter för yrkesundervisning, lantbruksundervisningsanstalter, statsunderstödda enskilda läroanstalter, rättshjälpsanstalter, (trafik)försäkringsanstalter. Vidare må hänvisas till benämningarna på olika slag av socialvårdsanstalter.

⁸ Som i avh. (s. 30, 51) framhållits, förekommer ett sådant förkortat uttryckssätt även i rättspraxis. Sålunda uppträder stundom »postverket» (i stället för »kronan») inför rätta. Att postverket trots detta saknar paritshabilitet, framgår av att verket ej kan processa mot kronan. Att detta beror på att samma rättssubjekt ej kan föra rättegång mot sig självt genom olika organ, därom är jag helt ense med rec. (jfr det i avh. s. 60 not 39 anförda rättsfallet).

den i BGB som han åsyftar. Det enda mera centrala stadgande i BGB, som berör offentliga anstalter, är § 89, som innehåller vissa regler om offentlig-rättsliga juridiska personers och deras styrelsansvar i förhållande till tredje man. Som framgår såväl av stadgandets innehåll som av dess rubrik (»Juristische Personen des öffentlichen Rechtes»), åsyftas här endast anstalter *med rättssubjektivitet*. Delstaternas lagar avgöra sedan, vilka anstalter som äro juridiska personer och som sålunda falla in under stadgandet. Rec:s argumentering på denna punkt finner ej heller något stöd i den tyska doktrinen och synes sålunda hänga fullständigt i luften. Rec:s påstående, att man i tysk doktrin noga undviker att tala om rättsförhållandet mellan anstalter utan egen rättspersonlighet och deras nyttjare, är ej heller korrekt.⁹

2) *Osjälvständiga anstalter och förvaltningsrättsliga objekt.*

Rec. frågar sig (s. 286), varför hamnar och kanaler uteslutits ur framställningen, när järnvägar medtagits. Detta skall ha medfört, att jag förbiset ~~för ämnets behandling betydelsefulla rättsfall om hamn- och kanal-avgifter (jfr rec. s. 290). Den gränsdragning, som jag här gjort, har emellertid ej skett utan skäl.~~

Till grund för begreppet »anstalt» i betydelsen »inrättning utan rätts-subjektivitet» ligger föreställningen om en kollektiv enhet, innefattande såväl personliga som sakliga element och sammanhållen av en kontinuerlig verksamhet (avh. s. 31). Detta skiljer anstalterna från de förvaltningsrättsliga objekten, som sakna det personliga elementet. Av denna anledning har jag från anstalterna avskilt ej blott publik mark (vägar, gator etc.) utan även sådana allmänna trafikområden som hamnar och kanaler men däremot dit hänfört allmänna trafikinrättningar, t. ex. järnvägar, vartill då räknats ej endast själva bananläggningen, som ju ej i och för sig är upplåten till allmänhetens begagnande, utan hela järnvägsföretaget med rullande materiel, personal etc. (avh. s. 31, 35).

Ännu en anledning att göra denna distinktion ligger i själva arten av de nyttigheter, som tillhandahållas allmänheten. Begagnandet av publik mark och allmänna trafikområden står utan vidare öppet för envar blott med politirättsliga inskränkningar, medan nyttjandet av de av mig behandlade anstalterna sker genom ianspråktagande av sådana prestationer, som enligt allmänna rättsregler i det särskilda fallet kunna innehållas av anstalten (avh. s. 37 ff.). Härav följer bl. a., att själva beskaffenheten av anstaltsprestationerna ej i och för sig hindrar, att nyttjarens avgiftsplikt grundas på en avtalskonstruktion, medan det beträffande allmänna trafikområden är nödvändigt att betrakta avgiftsplikten som en rent objektiv förpliktelse

⁹ Som ett exempel bland många må här anföras titeln på det i avh. citerade arbetet av O. Neuffer, Die rechtliche Natur des Verhältnisses zwischen öffentlicher Anstalt u. Anstaltsbenützer nach württembergischem Recht (Mühlacker 1933, Diss. Tübingen). Detta arbete behandlar främst osjälvständiga anstalter.

Vad rec. anför om tyska föreningar utan rättssubjektivitet (BGB § 54) synes sakna intresse i sammanhanget. Dessa icke registrerade föreningar, som äro underkastade reglerna för enkla bolag, ha ingen likhet med osjälvständiga anstalter, vilka alltid drivas av något bestämt rättssubjekt (staten, en kommun etc.).

av offentligrättslig art. Denna omständighet torde vara av en viss betydelse vid bedömandet av frågor om efterbetalning eller återbetalning av felaktigt beräknade avgifter,¹⁰ vilket är anledningen till att jag ej velat draga analogier från föreliggande prejudikat beträffande hamn- och kanalavgifter.¹¹

3) Offentlighetsbegreppet.

Vid ämnets avgränsning har jag ställts inför uppgiften att skilja mellan »offentliga» anstalter och andra företag. Rec:s viktigaste anmärkningar i detta avseende innebära, att jag »icke utgått från något bestämt juridiskt begrepp offentlig anstalt», och att jag gjort mig skyldig till ett cirkelresonemang (rec. s. 286).

Den genomgång av doktrinen, som redovisas i avh. kap. I, och som ej omnämnes i recensionen, har övertygat mig om det fåfänga i att vid ifrågasvarande gränsdragning bygga på begreppsdeduktioner. Jag har ej kunnat uppställa något aprioriskt begrepp »offentlig» och med ledning därav avgöra, vilka anstalter som äro »offentliga».

Jag har emellertid trots mig finna, att bakom doktrinen offentlighetsbegrepp dölja sig vissa rättsliga realiteter, som förtjäna att närmare undersökas. Samtidigt som jag såvitt möjligt sökt giva begreppet »offentlig anstalt» samma omfång som i den tidigare doktrinen, har jag sökt urskilja de kriterier, som i vår rådande rättsordning kunna anses utmärka den sålunda preliminärt avgränsade gruppen av företeeser. Huruvida en sådan gränsdragning är möjlig att klart genomföra, beror givetvis på rättsordningens faktiska utgestaltning. Jag har emellertid gjort ett försök till en sådan avgränsning och därvid byggt på förekomsten av sådana särdrag hos rättsförhållandet mellan anstalt och nyttjare, vilka avvika från vad som i allmänhet gäller för enskilda företag, men som äro typiska för vad som i doktrinen brukar kallas »offentliga anstalter». Denna s. a. s. typologiska metod förutsätter givetvis kännedom om reglerna för rättsförhållandet i fråga och medger sålunda icke någon härledning av rättsregler omedelbart ur anstalternas »offentliga natur». Detta må synas beklagligt för den, som

¹⁰ Rec. framhåller (s. 289) mycket riktigt skillnaden »mellan å ena sidan skatter och därmed jämställbara avgifter och övriga prestationer». Som skattelikhande avgifter torde hamn- och kanalavgifterna kunna betecknas med större skäl än någon av de avgifter, som behandlas i avh. Postavgifternas skattekaraktär enligt RF § 60 är enbart formell, och några »avgifter å den allmänna rörelsen» i kommunallagarnas mening förekomma ej vid de av mig behandlade anstalterna.

¹¹ Att man i praxis statuerat en rent objektiv återbetalningsskyldighet betr. för högt debiterade hamn- och kanalavgifter, är fullt riktigt. Till stöd härför anför emellertid rec. (s. 290) delvis irrelevanta rättsfall. Fallen NJA 1874:329 och 1875:122 gällde ej återbäringskrav utan direkta avgiftskrav utan någon föregående uppgörelse, i fallet NJA 1898:262 ogillades återbäringskravet, utan att domen medger något fullt säkert e contrario-slut, och i fallet NJA 1898 A 29 hade betalningen erlagts under protest, varför det redan av denna anledning ej fanns något skäl att betrakta betalningen som en definitiv uppgörelse. Det i fråga om efterbetalning av hamnavgifter anförda rättsfallet NJA 1932:601 kan knappast anses representativt, då det här gällde tillämpning av ett särskilt avtal om avgiftslindring. Av större intresse är ett senare rättsfall, NJA 1949:305, där krav på efterbetalning av hamnavgifter, utan uppgivande av huvudprincipen om rent objektiv betalningsskyldighet, ogillades på grund av underlåten reklamtion från hamnstyrelsens sida.

vill ha möjlighet att komplettera regelsystemet genom begreppsdeduktioner. Jag betvivlar emellertid, att säkrare begreppsbestämningar kunna vinnas genom att man utgår från ett a priori givet begrepp »offentlig».

Att den sålunda valda metoden på sätt och vis innebär ett cirkelresonemang, har jag ej på något sätt sökt dölja (jfr avh. s. 44 f.). Cirkeln är emellertid endast av framställningsteknisk art; jag har nämligen av praktiska skäl måst avgränsa undersökningsmaterialet med hänsyn till de offentlig-rättsliga drag hos detsamma, som jag först på ett senare stadium närmare redogör för.

Som kriterium på en anstalts »offentlighet» har jag uppställt sambandet mellan anstaltens organisatoriska ställning och den rättsliga regleringen av dess förhållande till nyttjarna (avh. s. 44 f.). Av sammanhanget torde framgå, att det ej är fråga om vilket samband som helst utan om sambandet mellan en viss organisatorisk (sär)ställning och en viss rättslig (sär)reglering, som jag närmare specificerar.¹² Invändningen (rec. s. 286), att det alltid finnes ett dylikt samband, t. ex. »relationer mellan aktiebolag och individerna», utan att därför en anstalt (!) är förhanden, synes därför förfelad, bortsett från att det anförda exemplet förefaller mindre väl valt i detta sammanhang.

Offentlighetskriteriet erbjuder särskilt stora svårigheter i fråga om andra offentlig-rättsliga subjekt än stat och kommun liksom i fråga om »offentlig förvaltning genom enskilda». Jag inser tillfullo, att de försök till begreppsbestämningar, som jag här har gjort (avh. s. 89 f., 95 ff.), kunna bli föremål för delade meningar. De böra dock ha sitt intresse såsom uttryck för en strävan att bygga på mera påtagliga och distinkta juridiska kriterier än vad som hittills varit brukligt på detta område.¹³

4) Frivilligt och tvångsvis nyttjade anstalter.

Rec. ställer sig på flera ställen (s. 286 f., 289) frågande till den avgränsning av ämnet, som jag företagit med hänsyn till det förhållandet, huruvida

¹² Då det skulle föra för långt att här upprepa hela min tankegång i denna fråga, hänvisas den intresserade till avh. s. 44 f. och 97 ff.

¹³ I fråga om kriterierna på offentliga anstalter, drivna av enskilda subjekt, vill jag här särskilt framhålla nödvändigheten av att skilja mellan sådana regler, som röra rättsförhållandet mellan en anstalt och dess nyttjare (vilket jag uppställt som ett obligatoriskt, icke alternativt kriterium), och sådana som endast angå de förpliktelser, som åvila utövare av reglerade näringar gentemot staten (jfr avh. s. 97 ff. och rec. s. 288).

Rec. frågar sig (s. 288), om ett enskilt företag ej kan få ställningen av en offentlig anstalt även genom andra akter än gynnande statliga beslut. Det torde emellertid vara svårt att i vår nuvarande rättsordning på ifrågavarande område finna några exempel på andra beslut med sådan funktion (bortsett från vissa kommunala beslut, se avh. s. 101).

Anledningen till att jag, något oegentligt, medtagit vissa av enskilda personer ensamt drivna trafikföretag, har jag redovisat i avh. s. 102 not 11 (jfr s. 34 not 4 och rec. s. 288).

Slutligen må framhållas, att min framställning på s. 89 f. ej gäller »enskilda anstalter» (jfr rec. s. 287) utan offentlig-rättsliga subjekt, samt att offentlighetskriterierna (d. v. s. reglerna om rättssubjektets organisation skola vara tillkomna i administrativ ordning eller innehålla avvikelser från privaträttsliga principer) här äro avsedda att vara alternativa, vilket något tydligare har uttryckts på s. 97.

tvång att nyttja en anstalt föreligger eller icke. Jag uppger mig skola medtaga endast frivilligt nyttjade anstalter, men gränsdragningen skall ej vara klart genomförd. Sålunda medtager jag (avh. s. 36 f.) anstalter med tvångsmakt, som ej är »huvudsaklig» för verksamheten. Vidare medtager jag (avh. s. 42, 137 ff.) anstalter med nyttjandeplikt, medan å andra sidan vissa anstalter, som understundom nyttjas frivilligt, äro uteslutna. Rec. frågar sig även, om man verkligen kan hänföra ett monopolföretag som posten till frivilligt nyttjade anstalter. Särskilt överraskande är enligt rec., att allmän olycksfallsförsäkring utelämnats, under det trafikförsäkring medtagits.

Till en början må framhållas, att man måste skilja mellan tvånget att nyttja en anstalt och det tvång, som en anstalt ev. utövar mot den enskilde, sedan han väl kommit i nyttjareställning. Jag behandlar endast anstalter, vilkas verksamhet huvudsakligen består i annat än offentlig maktutövning, vilket ej hindrar, att sådan maktutövning kan förekomma som en ren biforeteelse, t. ex. järnvägspersonalens politibefogenheter gentemot passagerarna (avh. s. 36 f.); detta har emellertid intet att göra med tvånget att nyttja en anstalt. Föreligger å andra sidan tvång att nyttja en anstalt, så utgör detta tvång icke något moment i anstaltens till allmänheten riktade prestationer, vilkas anlåtande just skall framkallas genom tvånget; en undervisningsanstalts prestationer bestå dock i undervisning och examination, icke, som rec. (s. 289 not 2) synes vilja göra gällande, även i skoltvånget.

Vad beträffar själva saken må följande anföras. Utgångspunkten för avhandlingen är den i doktrinen förda diskussionen, om rättsförhållandet mellan offentliga anstalter och deras nyttjare är av offentligrättslig eller privaträttslig natur, och om det är grundat på ett avtal eller icke (avh. s. 1). Jag har därför medtagit alla anstalter, där det senare (i rec. ej berörda) ledet av denna grundläggande frågeställning överhuvudtaget förtjänar att diskuteras, d. v. s. alla anstalter, vilkas tjänster i normala fall tagas i anspråk av den enskilde genom en handling av sådan art, att den åtminstone kan tolkas såsom innebärande en rättshandling. Däremot har jag uteslutit sådana anstalter, för vilkas nyttjande den enskildes initiativ saknar rättslig betydelse. Förekomsten av nyttjandeplikt har sålunda ej i och för sig ansetts böra medföra uteslutande av en anstalt från framställningen, under förutsättning att nyttjandeplikten i normala fall fullgöres genom nyttjarens eget handlande.

Den obligatoriska trafikförsäkringen utgör ett belysande exempel. Trafikförsäkring tecknas av den försäkringspliktige själv; det lär knappast kunna bestridas, att trots försäkringsplikten ett försäkringsavtal ingås, och detta avtal är förutsättning för skyldigheten att betala premier. Annorlunda förhåller det sig med den allmänna olycksfallsförsäkring, som ombesörjes av riksförsäkringsanstalten. Här tecknas ingen försäkring, och arbetsgivarens avgiftsplikt inträder, oavsett om han fullgjort föreskriven uppgiftsskyldighet eller icke.

Vidare må framhållas, att skolor och sjukhus i regel besökas genom den enskildes eget initiativ även i de fall, där nyttjandeplikt föreskrives. Vid alkoholistanstalter och sinnessjukhus är däremot tvångsintagning regel; då dessa anstalter ej medtagits, trots att de undantagsvis kunna nyttjas frivilligt (jfr avh. s. 42), beror detta dels på lämplighetsskäl, dels på att

reglerna för dessa anstalters verksamhet givetvis få sin prägel därav, att klientelet till största delen består av tvångsintagna.

Från nyttjandeplikt har man att skilja sådana fall av monopol, där påföljderna av ett monopolbrott ej drabba nyttjaren utan det konkurrerande företaget, som han anlitat, t. ex. postmonopolet (avh. s. 140, jfr rec. s. 287). Bortsett från att postmonopolet är begränsat och ej omfattar t. ex. paket- eller tidningsbefordran, torde man knappast uppfatta det tvång man är utsatt för, när man lägger ett brev på brevlådan, som särdeles tyngande.

Av det sagda torde framgå, att tyngdpunkten i framställningen har lagts vid de anstalter, där nyttjandeplikt saknas, och att jag ej kan tillmäta tvånget samma centrala betydelse vid ämnets behandling, som rec. synes göra, när han (s. 287) förklarar, att »just tvånget är en faktor av största betydelse vid utformandet av rättsförhållandet mellan anstalten och nyttjaren».¹⁴

Håkan Strömberg.

TIDSKRIFTSÖVERSIKT.

Ekonomisk tidskrift. Årg. 52: 1950. Nr 2. Juni. Dickson, H., Ovisshetens roll i ekonomisk planering, s. 69—83. — Delivanis, D., Greek attempts of postwar monetary rehabilitation, s. 84—97. — Ohlsson, L., Offentliga myndigheter, försäkringsbolag och banker i nationalräkenskapen, s. 98—112.

Finsk tidskrift. Kultur, ekonomi och politik. 1950: T. 147: H. 5. Bonsdorff, G. von, Minoritet i styret, s. 199—203. — Michaëlsson, K., Franske kungens borgare, s. 204—214. — T. 148: H. 1. Öhman A., Kommunismen och de »outvecklade områdena», s. 38—46.

Historisk tidskrift. Utg. av Svenska historiska föreningen. F. 2. Årg. 13: 1950. H. 2. Sallnäs, B., En kraftmätning mellan konung och råd 1723. Ett bidrag till Fredrik I:s karakteristik, s. 113—126. — Ekholm, G., En engelsk dokument-samling i mikrofilm till Sverige, s. 160—168. — Carlsson, S., Ståndsutjämning och ståndscirkulation, s. 176—181.

Landskommunernas tidskrift. Organ för Svenska landskommunernas förbund. Årg. 31: 1950. Nr 7. Juli. Arbetarskyddskungörelsen — en komplettering av arbetarskyddslagen, s. 361—372. — Vårriksdagen 1950, I, s. 373—379. — Nr 8. Aug. Ersättningarna till kommunala förtroendemän, s. 401—405. — Vårriksdagen 1950, II, s. 424—431.

¹⁴ För att ej alltför mycket belasta tidskriftens utrymme har jag avstått från att behandla en del i recensionen berörda detaljfrågor. Här må endast fästas uppmärksamheten på de förbryllande uttalandena i rec. s. 289 f. (jfr avh. s. 259 ff.) av innebörd, att hyresgäst ej skulle svara för sina egna telefon- och gasavgifter, och att skyldigheten att likformigt prestera till alla nyttjare ej skulle gälla för telegrafverket eller för kommunala avlopps-, renhållnings- eller gasverk (jfr särskilt betr. gasverk RÅ 1917 C 108, 1918: 55 och NJA 1934: 92).

Nordisk tidskrift. Utg. av Litterstedtska föreningen. **År. 26: 1950. H. 2.** *Jørgensen, H.*, Det første nordiske erhvervsarkiv i Danmark, s. 95—98.

Politisk tidskrift. Utg. av Svenska landsbygdens ungdomsförbund. **1950. Nr 7—8.** Inför valet, s. 193—197. — *Wahlund, S.*, Ha vi råd med skolreformen? s. 198—200. — *Kristenson, H.*, Näringslivets lokalisering — ett viktigt samhällsproblem, s. 201—204.

Samtid och framtid. Tidskrift för idépolitik och kultur. **Årg. 7: 1950. Nr 7.** *Hansson, J.*, Varför priskartellerna måste kriminaliseras, s. 387—392. — *Röpke, W.*, »Full sysselsättning» — en bedräglig lösning, s. 393—400. — *Russel, B.*, Kommunismens misstag, s. 401—406. — *Åkesson, E.*, Forskningens frihet och samhället, s. 407—415. — *Strzelewicz, W.*, Amerika och Ryssland, s. 428—432.

Svensk tidskrift. **Årg. 37: 1950. H. 6.** *Nyman, O.*, Problem kring organisationsväsendet, s. 325—334. — *Radhe, S.*, Sjukvård, ekonomi och politik, s. 335—346. — *Valentin, H.*, Det personliga i historieundervisningen, s. 359—363. — Dagens frågor: Riksbanksfullmäktiges ordförande. — Den beslutade skolreformen. — Kekkonens Moskvaresa. — Västliga planer och bekymmer, s. 367—373. — **H. 7.** *Jones, A.*, Partiernas uppgifter i England efter valet, s. 379—384. — *Taube, C.*, Koreakrigets återverkan i Kina, s. 385—392. — Dagens frågor: Kriget i Korea. — Politisk kamp om finska marken. — Roosevelt och ryssarna. — Nordiskt akademiskt samarbete, s. 422—428.

Tiden. Socialistisk kritik och politik. Utg. av Sveriges socialdemokratiska arbetarparti. **Årg. 52: 1950. Nr 6. Juni.** *Åsbrink, P.*, Direkt och indirekt beskattning, s. 321—327. — *Lindström, R.*, Fackföreningar och politik, s. 328—339. — *Jöndahl, O.*, Regeringens presskonferenser, s. 353—356. — *Rück, F.*, Tyska problem 1950, s. 357—360. — *Strzelewicz, W.*, Auktoritet och demokrati, s. 361—365.

Utrikespolitik. Redigerad av Utrikespolitiska institutet. **Årg. 5: 1950. Nr 2.** *Viklund, D.*, Parlamentsvalen i Storbritannien, s. 41—49. — *Olsson, G.*, Kina under Mao, s. 50—55. — *Thulstrup, Å.*, Hitlers planer under vinterhalvåret 1940—41, s. 56—65. — Krönika: Saarfrågan. — Från kungafråga till kungakris. — Kekkonen tar vid. — Valen i Grekland, s. 68—71. — **Nr 3.** *Öste, A.*, Utrikespolitik över partierna, s. 81—91. — *Christensson, H.*, Den belgiska kungakrisens bakgrund, s. 92—99. — *Peroutka, F.*, Benes' tragedi, s. 100—106.

Historisk tidsskrift. Oslo 1950: 2 lev. *Wasberg, G. C.*, Sirkulärnoten av 1. juni 1821, s. 253—273. — *Koht, H.*, Trugsmålet mot Noreg i 1821, s. 274—349.

Nordisk administrativ tidsskrift. **Årg. 31: 1950. H. 1.** *Torgersen, R. N.*, Forvaltningsreformer og konsentrasjon av regjeringsmakten, s. 6—14. — *Rytkölä, O.*, Om analogisk tillämpning av privaträttsliga rättsnormer och principer i den offentliga rätten, s. 15—23. — *Larsen, P. A.*, Statens revisjonsvesen i Danmark, s. 24—32. — *Herlitz, N.*, Karakteristiske drag i svensk förvaltningsrätt, s. 38—63.

Nordisk Tidsskrift for international Ret. Vol. 20: 1950. Fasc. 1—2. *Brüel, E.*, Bestræbelserne for at skabe en international Kontrol med Atomenergien, s. 3—22.

— *Bechmann, H. G.*, Overvejelser i forbindelse med Ophævelsen af en Institution for internationalt Samarbejde, s. 23—45. — *Hudson, M. O.*, Den internationale Domstols otteogtyvende Aar, s. 46—68. — *Sloan, F. B.*, Menneskerettighederne, De forenede Nationer og Folkeretten, s. 69—83.

Samtiden, tidsskrift for politikk, litteratur og samfundsspørsmål. Årg. 59: 1950. H. 5. *Torsvik, T.*, Vest-Tyskland og demokratiet, s. 273—282. — *Sandbo, A.*, Illusjonspolitik og realpolitikk, s. 283—300. — H. 6. *Greve, T.*, Stortinget som komité, s. 383—387.

Økonomi og Politik, Udg. af Institutet for Historie og Samfundsøkonomi. Årg. 24: 1950. Nr 2. April—Juni. *Giraud, E.*, De tekniske og politiske betingelser for kollektiv sikkerhed, s. 117—133. — *Diebold, W. Jr.*, Det internationale Kontrolorgan for Ruhrområdet, s. 134—145. — *Møller K.*, Udviklingslinier i 1940'ernes nordiske samarbejde, s. 146—156.

International affairs. Vol. 26: 1950. Nr 3. July. *Hodson, H. V.*, Race relations in the commonwealth, s. 305—315. — *Russell, J.*, Asias food problems and their impact on the western countries, s. 316—328. — *Guillain, R.*, Japanese uncertainties, s. 329—338. — *Bruggen, C. van der*, Belgium: A survey of recent events, s. 339—348. — *Healy, D. W.*, The international socialist conference 1946—1950, s. 363—373.

The english historical review. Vol. 65: 1950. No. 255. April. *Hoyt, R. S.*, The nature and origins of the ancient demesne, s. 145—174. — *Carsten, F. L.*, The great elector and the foundation of the Hohenzollern despotism, s. 175—202. — *Cheney, C. R.*, The »Paper Constitution» preserved by Matthew Paris, s. 213—220. — No. 256. July. *Neale, J. E.*, The Elizabethan acts of supremacy and uniformity, s. 304—332. — *Webb, R. K.*, Working class readers in early victorian England, s. 333—351.

The journal of modern history. Vol. 22: 1950. No. 2. June. *Prestwich, M.*, Diplomacy and trade in Protectorate, s. 103—121. — *Walsh, W. B.*, Political parties in the russian dumas, s. 144—150.

The law quarterly review. Vol. 66: 1950. July. *Hanbury, H. G.*, Blackstone in retrospect, s. 318—347.

The political quarterly. Vol. 21: 1950. No. 3. July—Sept. Notes and comments, s. 233—238. — *Tugwell, R. G.*, The experimental Roosevelt, s. 239—270. — *Soltau, R. H.*, Professor Laski and political science, s. 301—310.

Political science quarterly. Vol. 65: 1950. No. 2. *Neumann, F. L.*, Approaches to the study of political power, s. 161—180. — *Tannenbaum, F.*, Contract versus status, s. 181—192. — *Albrecht-Carrié, R.*, Some reflections on the rising of subject peoples, s. 193—213. — *McKenzie, K. E.*, The Soviet union, the comintern and world revolution: 1935, s. 214—237.

World politics. Vol. II: 1950. No. 4. *Wittfogel, K. A.*, Russia and Asia: Problems of contemporary area studies and international relations, s. 445—462. — *Wright, Q.*, American policy toward Russia, s. 463—491. — *Duchacek, I.*, The february coup in Czechoslovakia, s. 511—532. — *Katzenbach, E. L.*, Political parties and the french army since the liberation, s. 533—548.

The Yale review. Publ. quarterly by Yale university press. **Vol. 39: 1950. No. 4.** *Slichter, S. H.*, How stable is the american economy? s. 577—590. — *Nicholas, H. G.*, After the british election, s. 591—602. — *Clucas, L. M.*, Piercing the iron curtain, s. 603—619.

Revue politique et parlementaire. 52 année: 1950. No. 599. *Laborderie, Y.*, La grève des Chefs d'État, s. 236—247. — *Silvain, R.*, Qui empêche l'entrée de la Chine communiste à l'O.N.U.? s. 248—254. — **No. 600.** *Pezet, E.*, La paix rouge, s. 3—18.

H. M.

TILL REDAKTIONEN INSÄND LITTERATUR:

- British Books to Come. No. 71. London 1950.
- Bulletin de la Commission royale d'histoire. CXIV. Brüssel 1949.
- EUCKEN, WALTER, The Foundations of Economics. 358 sid. London 1950. William Hodge & Co. Ltd.
- GREGG, PAULINE, A Social and Economic History of Britain 1760—1950. London 1950. George G. Harrap & Co. Ltd.
- Kommunalkalender för Helsingfors stad 1950. Hfors 1950.
- KÜCHENHOFF, GÜNTHER, och KÜCHENHOFF, ERICH, Allgemeine Staatslehre. Stuttgart o. Köln 1950.
- Lönestatistisk årsbok för Sverige 1948. Sthlm 1950.
- Meddelanden från Skattebetalarnas förening. Nr 113 och 114 (1950, nr. 3 och 4).
- MURRAY, MALCOLM, Atlantpakten under upphyggnad. (Utrikespolitiska institutets broschyrserie.) 31 sid. Pris kr. 0:60. Sthlm 1950. Kooperativa förbundets bokförlag.
- Månadsstatistik över handeln. Nr 6—7. Av Kommerskollegium. Sthlm 1950.
- MØLLER PER, Korea mellan öst och väst. (Utrikespolitiska institutets broschyrserie.) 32 sid. Pris kr. 0:60. Sthlm 1950. Kooperativa förbundets bokförlag.
- Riksräkenskapsverkets årsbok 1950. Sthlm 1950.
- RÖPKE, WILHELM, The Social Crisis of our Time. 260 sid. tr. Glasgow 1950. William Hodge & Co. Ltd.
- Statistisk årsbok för Helsingfors stad. Hfors 1950.
- Statsliggare för budgetåret 1950/51. I—II. Sthlm 1950.
- SUNDBERG, HALVAR G. F., Folk rätt. 1950.
- Sveriges officiella statistik. Sjöfart år 1948. Av Kommerskollegium. Sthlm 1950.
- Sveriges varuutförsel till olika länder år 1949. Preliminär redogörelse av Kommerskollegium. 167 sid. Pris 3 kronor. Sthlm 1950.
- United Nations Publications 1949. Lake Success, New York 1950.
- Åbo Akademi. Program läsåret 1950—1951. Åbo 1950.
- Årsbok för Sveriges kommuner 1950. Av Statistiska Centralbyrån. Sthlm 1950.
- ÖSTE, ALFRED, Förenta staternas utrikespolitik efter kriget. (Utrikespolitiska institutets broschyrserie.) 83 sid. Pris kr. 1:— Sthlm 1950. Kooperativa förbundets bokförlag.

Fortlöpande nummer av följande tidskrifter:

Allsvensk Samling, Balans, Ekonomisk Revy, Ekonomiska Samfundets tidskrift (Hfors), Europa, Finsk Tidskrift, Från departement och nämnder, Förvaltningsrättslig Tidskrift, Historisk Tidskrift, Internasjonal Politikk (Bergen), International Labour Review, Kartellregistret, Kommerciella Meddelanden, Landskommunernas Tidskrift, Medborgaren, Mercator (Hfors), Nationalökonomisk Tidskrift, Nordisk Försäkringstidskrift, Nordisk Tidskrift för vetenskap, konst och industri, Nordisk Tidskrift for international Ret (Kbhvn), Nytt från FN's arbetsfält, Political science quarterly, Skandinaviska Banken (Kvartalsskrift), Social Tidskrift (Hfors), Sociala Meddelanden (Sthlm), Socialt Tidskrift (Kbhvn), Statistisk Månadsskrift (Sthlm), Statistisk Månadsskrift (Kbhvn), Statsökonomisk Tidskrift (Oslo), Sunt Förnuft, Svensk Juristtidning, Svensk Tidskrift, Svenska Socialförbundets Tidskrift, Svenska Stadsförbundets Tidskrift, The Department of State bulletin, Theoria, Tiden, Tidskrift för Sveriges Advokatsamfund, Tidskrift utg. av Juridiska Föreningen i Finland, Tidskrift for Rettsvitenskap, Tidskrift for Udenrigspolitik (Kbhvn), Utrikespolitik, Weltwirtschaftliches Archiv, Vi, Vårt forum, Økonomi og Politik.

SKRIFTER UTGIVNA AV FAHLBECKSKA STIFTELSEN:

- I. SVEN HILANDER: Marx och Hegel. 1920. Pris kr. 4:—
- II. CURT WEIBULL: Lübeck och Skåne-marknaden. 1922. Pris kr. 3: 50.
- III. HALVAR G. F. SUNDBERG: Bidrag till frågan om besluts verkställbarhet enligt kommunallagarna. 1924. Pris kr. 3:—
- IV. ISRAEL MYRBERG: Om tjänstemäns oavsättlighet. 1925. Pris kr. 5:—
- V. ERIK LINDAHL: Arbetsdagens förkortning. 1925. Pris kr. 1: 25.
- VI. HERBERT TINGSTEN: Konstitutionella fullmaktslagar i modern parlamentarism. 1926. Pris kr. 4: 50.
- VII. CURT ROHTLIEB: Johan Fischerström. 1926. Pris kr. 1: 50.
- VIII. BIRGER WEDBERG: Nådefrågor historiskt belysta. 1926. Pris kr. 2: 75.
- IX. FREDRIK LAGERROTH: Indelnings- och grundskatteväsendets avveckling. Ett systemskifte inom svensk statshushållning. 1927. Pris kr. 8:—
- X. GEORG ANDRÉN: Huvudströmningar i tysk statsvetenskap från tyska rikets grundläggning till 1900-talets början. 1928. Pris kr. 12:—
- XI. FREDRIK LAGERROTH: Statsreglering och finansförvaltning i Sverige till och med frihetstidens ingång. 1928. Pris kr. 10:—
- XII. GUNNAR BOMGRÉN: Sekrета utskottet 1723—1756. 1928. Pris kr. 4: 50.
- XIII. GUSTAF OLSSON: Den indiska författningskrisen. 1929. Pris kr. 10:—
- XIV. ERIK LINDAHL: Penningpolitikens mål. 1929. Pris kr. 3:— Slutsäld.
- XV. HERBERT TINGSTEN: Regeringsmaktens expansion under och efter världskriget. Studier över konstitutionell fullmaktslagstiftning. 1930. Pris kr. 7:—
- XVI. ERIK LINDAHL: Penningpolitikens medel. 1930. Pris kr. 6:— Slutsäld.
- XVII. Studier över den svenska riksdagens kontrollmakt. Utgivna av Statsvetenskapliga Föreningen i Uppsala genom AXEL BRUSEWITZ. 1930. Pris kr. 12:—
- XVIII. F. J. LINDERS: Bidrag till kännedomen om den kommunala beskattningen i Sveriges landskommuner under åren 1918—1928. 1933. Pris kr. 6:—
- XIX. JOHAN ÅKERMAN: Konjunkturteoretiska problem. 1934. Pris kr. 4:—
- XX. S. D. WÄCKSELL: Befolkningsförelsen i Sveriges härad, tingslag och städer 1911—1925 samt i Sveriges bygder 1901—1925. 1934. Pris kr. 5:—
- XXI. KARL ARVID EDIN: Undersökning av abortförekomsten i Sverige under senare år. Verkställd på uppdrag av medicinalstyrelsen. 1934. Pris kr. 2: 25.
- XXII. E. AROSENIUS: Yrkesväxlingen från en generation till en annan i en medelstor svensk stad. 1936. Pris kr. 2: 50.
- XXIII. PAUL DAHN: Studier rörande den studerande ungdomens geografiska och sociala härkomst. 1936. Pris kr. 15:—
- XXIV. JOHAN ÅKERMAN: Ekonomisk kausalitet. 1936. Pris kr. 5:—
- XXV. E. AROSENIUS: Yrkesväxlingen från en generation till en annan inom ett utvalt svenskt landsbygdsområde (Motala fögderi). 1937. Pris kr. 2: 50.
- XXVI. LARS FRÛKHOLM: Översikt över riksdagshandlingar samt författnings- och rättsfalls-samlingar. 1939. Pris kr. 2: 50.
- XXVII. CARSTEN WELINDER: Företagens inkomstbeskattning. 1941. Pris kr. 8:—
- XXVIII. HANNES HYRENIUS: Studier rörande den utomäktenskapliga fruktsamhetens variationer. 1941. Pris kr. 3: 75.
- XXIX. IVAR SUNDBOM: Modern handels- och valutapolitik. 1941. Pris kr. 6:—
- XXX. GUSTAF OLSSON: 1935 års indiska författning. 1942. Pris kr. 4:—
- XXXI. R. ERICH: Studier i internationell rättskipning. 1943. Pris kr. 3: 50.
- XXXII. FREDRIK LAGERROTH: Den svenska landslagens författning i historisk och komparativ belysning. 1947. Pris kr. 9:—
- XXXIII. RAGNAR OLSSON: Riksdagsmannavalen till bondeståndet under den senare delen av frihetstiden (1740—1772). 1948. Pris kr. 7: 50.
- XXXIV. FREDRIK LAGERROTH: Tyskt och nordiskt i Danmarks författningsutveckling 1660—1849. Till 100-årsminnet av Junigrundlovens tillkomst. 1949. Pris kr. 7: 50.
- XXXV. NILS NILSSON-STJERNQUIST: Riksdagen och kronans fasta egendom. Tolkningen och tillämpningen av S. 77 regeringsformen. 1950. Pris kr. 15:—
- XXXVI. Studier tillägnade Fredrik Lagerroth. 1950. Pris kr. 20:—